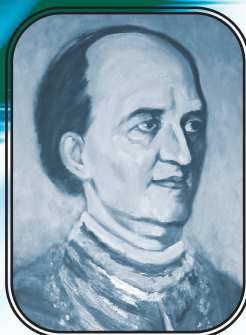

Csáky Károly

**IRODALMI
KAPCSOLATOK
III.**

Csáky Károly

IRODALMI KAPCSOLATOK III.

Csáky Károly
IRODALMI
KAPCSOLATOK
III.

Második vonalbeli neves alkotók II.

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2006

A Lilium Aurum Könyv- és Lapkiadó kft.
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

*A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatta.
Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín 2006*

© Csáky Károly, 2006
© Lilium Aurum, 2006
ISBN 80-8062-311-2

B

ezetés

Az *Irodalmi kapcsolatok* harmadik kötetében újabb tizenkét portrét adok az olvasók kezébe. Az irodalom partvidékét és belsőbb tájait is körbejárjuk a most bemutatott „második vonalbeli” emberekkel. De valóban második vonalbeliek-e ők? Bizonyos értelemben igen, más szempontból nézve talán nem. Mert lehet-e ilyennek nevezni az európai hírű, humanista műveltségű főpapot, **Fegyverneki Ferencet** a reneszánsz nagy alakját, **Rimay Jánost**, Ady költészetének egyik előfutárát, **Komjáthy Jenőt**? Bizony nem. De hát Fegyverneki például elsősorban nem irodalmár volt. Ám kitűnő kódexek készültek műhelyében, s általuk is gazdagodott a középkor irodalma. Rimayt és Komjáthyt nagy-nagy tehetségük ellenére is elfelejtettük az évtizedek, évszázadok során. Tankönyveink is alig tesznek róluk említést, műveik pedig szinte hozzáférhetetlenek. De ha még a Parnasszus árnyékában is árválkodnak egyesek, méltóak ők a nagyobb fényre s az odafigyelésre. Gondoljunk csak **Sajó Sándorra**, a szülőföldi hűség és a magyar sorsvállalás költőjére; **Koháry Istvánra**, a hazaszeretet és a hit bajnokára; **Vályi Klárára**, a méltatlanul elfelejtett költőnő-

re, Csokonai barátjára. És rászolgált a figyelmünkre **Homokay Pál** is, aki elsőként alapított irodalmi társaságot tájainkon, előfutára volt a magyar nyelv ügyéért harcolóknak Selmechányán. S nem kis érdemeket szerzett az irodalomszervezés, az irodalmi kapcsolatok építgetése terén Hont megyében **Pongrácz Elemér**, Nógrádban **Kálnay Nándor**, **Fabó András** vagy **Komjáthy Anzelm**. A tájainkra fiatalon elvetődött **Schoen Arnold** művészettörténész volt elsősorban, a barokk határainkon túl is ismert kutatója, de vizsgálta a népköltészetet is, kötetet jelentetett meg Ipolybalog hagyományaiból.

Ezek az emberek a maguk szakterületén kiváló munkát végeztek. Kutatóként, egyházi személyiségként, tanárként egyaránt. Ezenkívül irodalmunknak is jó szolgálatot tettek. Egyesek elsősorban saját alkotásaikkal, mások az irodalmi kapcsolatépítéssel, az irodalmi élet szervezésével vagy a tágabb értelemben vett irodalom gazdagításával. Nélkülük mindenképp szegényebb lenne a magyar írásbeliség, a regionális és az egyetemes magyar művelődéstörténet. Többen közülük megkísérelték a tágabb értelemben vett kapcsolatalakításokat is. Rejtett kincsei ők tehát szellemi világunknak.

Ipolyság, 2006. február 11-én

Kódexirodalmunk

támogatója, a humanista

műveltségű főpap,

Fegyverneki Ferenc

(?–? 1535)

Amikor 1992-ben alapító igazgatóként az ipolysági egyházi iskola szervezésében részt vettem s az intézetnek nevet lehetett adni, Fegyverneki Ferenc nevét javasoltam. A névadást illetően nem volt könnyű a döntés, hisz szentjeink, neves egyházi személyiségeink s a vidék neves szülötteinek egész sora számításba jöhetett. Hogy mégis Fegyverneki nevét választottuk, annak több oka volt. Az első, hogy volt Hont megyében, az egykori Ságón a középkorban egy jó nevű és kiváló tevékenységéről országszerte, sőt annak határain túl is ismert egyházi rend, a premontrei. S ennek a rendnek, illetve sági konventjének hosszú időn át Fegyverneki Ferenc tudós szerzetes állt az élén. Az európai hírvű, humanista műveltségű és reformpárti prépost Boldogságos Szűz Máriához címzett sági monostorában példás rend uralkodott, komoly munka folyt. A lelkipásztori tevékenységen kívül okiratírást és oktatást is végeztek itt; kódexekkel rendelkeztek és kódexeket szerkesztettek a rendtársak stb. Tehát egyféle szellemi műhelyként, oktatási-nevelési intézményként is működött Fegyverneki konventje. Személye így méltó példaképnek bizonyult.

Szent Norbert rendje és a sági konvent

A XI. század végén Hollandiában született Magdeburgi Szent Norbert, a pre-

montrei rend alapítója. Fiatal korában gazdag és pompakedvelő, „tüzes kedélyű” volt, aki életét a „földi örömekre rendezte be”. Közeli kapcsolatba került V. Henrik császárral, akinek azonban sosem lett teljesen a híve. 1115-ben kolostorba vonult, majd javadalmairól és birtokairól lemondván, pénzét szétosztotta a szegények közt. Mezítláb és vezeklőruhában vándorszerzetesként járta az országot. Végül a franciaországi *Premontre* völgyében kolostort alapított. A premontrei rend tagjainak „*a kolostori elmélyedést, tanulmányokat és lelki életet társítaniok kellett a világban folytatott munkával, és azzal, hogy tanúságot tegyenek az evangéliumról keresztények és nem keresztények között*”. (Weisbender, J., 1990:253–256.)

A rend Európában gyorsan elterjedt. Magyarországon is több premontrei kolostor épült. Az Ipoly menti konvent a legrégebbiek egyike volt. Hogy Ság már a XIII. században a jelentősebb települések közé tartozott, az éppen monostorának köszönhető. A prépostság, illetve a monostor alapításának idejével kapcsolatban történeti irodalmunkban eddig több nézet alakult ki. Vannak, akik 1075-re, mások 1268-ra teszik az alapítást. A legújabb kutatások szerint erre feltehetően 1236 és 1240 közt kerülhetett sor. (Püspöki Nagy P., 1976:724–733.)

A kolostor alapítója a Hontpázmány nemzetségbeli *Márton bán* volt, a kiváló és tehetséges főúr, akinek gyermekei nem lévén, birtokát a király engedélyével a monostorra hagyta. A monostor felszentelésén maga *IV. Béla* is részt vett, aki a rend „*különös védelmezőjévé*” a mindenkori magyar királynét tette. A monos-

A jezsuiták gazdasági épülete, a hajdani premontrei kolostor helyén (Csáky Károly felvétele)

torban már az induláskor élénk hiteles helyi, hitéleti és nevelői munkát fejtettek ki.

IV. Béla sokáig támogatta az ipolyságiakat: 1266-ban a monostor közelében hidat építtetett az Ipolyon, s annak vámját is a premonstreiekre hagyta. Két év múlva újabb kiváltságot kapott a rend: jobbágysági és szolgálói felett a királyné udvarbíráján kívül senki sem ítélezhetett. 1299-ben „*hét érsek és püspök a sági egyház részére bizonyos feltételek teljesítése mellett búcsút engedélyezett*”. Az egyház mellé két kápolna is épült: a Capella B. Petri és a Capella B. Margarete. (Művelődéstörténeti Értesítő 1957/6. 248–249.)

A monostor tekintélye a következő századok során is állandóan emelkedett, ezért a királyok bőkezűsége is elárastotta a prépostságot. 1405-ben *Zsigmond király* megengedte, hogy Ságón minden vasárnap szabadpiacot, a Magyarok Nagyasszonya ün-

nepén pedig nyilvános vásárt tartsanak. Ez a jog kiterjedt a prépostság valamennyi birtokára, s az ebből származó bevétel szintén a helybeli konventet illette meg.

1470-től öt éven át a konvent jegyzője volt *Thuróczy János*, a kiváló magyar történetíró és krónikás. Halála után özvegye, Fruzsina asszony a sági templom mellé a Szentháromság tiszteletére egy újabb kápolnát emeltetett a maga költségén. (Csáky K., 1992:1–6.; 1993:23–26.)

Fegyverneki (Fegyverneky) Ferenc sági prépost

A XVI. század elejétől közel harminc évig (1506–1535) teljesített préposti szolgálatot az ipolysági Boldogságos Szűz Máriához címzett premontrei monostorban Fegyverneki Ferenc, az európai hírű humanista, a reformtörekvések híve.

*A premonstreiek egykori templomának emlékét őrző ipolysági templom román stílusú portáléja
(Csáky Károly felvétele)*

A prépost három nemesi birtokát adományozta a premonstreieknek, követve ezzel a rend alapítójának, Szent Norbertnek és a monostoralapító Márton bánnak szép

példáját. Fegyverneki birtokát azzal a kikötéssel adta a konventnek, hogy a belőlük befolyó kilencedet a szegények támogatására kell fordítani.

Másoló szerzetes

Fegyverneki idejében a monostor környékén lakó szegények ingyenélmezésben részesültek, ezenkívül csütörtöki napokon egy obulust, télen pedig egy ruhára való pozsonyi szövetet kaptak.

A tudós prépost szemináriumot – papneveldét – is szervezett a kolostor keretében. Nyilván ebben kell látnunk Ipolyság legrégibb oktatási intézményét. A prépost egyébként a szerzetesek és a szerzetesnővérek képzésére is nagy gondot fordított. Fegyverneki 1510-től egyben a magyarországi premontreiek vizitátora (felügyelője) is volt, s ilyen minőségben a szabad prépostválasztást szorgalmazta.

A *Magyar Életrajzi Lexikon* (Budapest, 1967) Fegyverneki halálozási helyét nem tünteti fel. Éppen ezért hadd közöljük, hogy a prépost sírkövét az ipolysáig templom falában őrzik. A reá vésett latin nyelvű szöveg – amely egyértelművé teszi a halálozás helyét is – Pongrácz Lajos fordításában így hangzik:

„Fegyvernek szült, ám Ság engem az
égbe emelt föl,
Jártam elül soknak, nem tudom, hogy
mi leszek.
Immár paptársaim látom most járni fölöttem,
S méltán, én ki valék érdemimre kisebb,
Szerzék társakat és számos bátyákat
emeltem:
Kérlek utód, te csupán tartsd föl e
tetteimet.”
(Pongrácz L., 1894:75.)

A prépostról eddig *Oszvald Arisztid* készítette a legalaposabb tanulmányt. (Oszvald, 1934) Ebben olvashatunk az említett sírkőről is, többek közt az alábbiakat: „Az ipolysági plébániatemplom tornyán ajtórekesztékül szolgál egy kb. 5 láb magasságú vörös márványkő, mely az egyko-

ri premontrei templomban sírkő gyanánt volt felállítva. A felső részén egy pajzs látható F. F. betűkkel, alatta pedig ez a három disztichon olvasható:

*Fegyvernek genuit, sed Saagh me ad
sidera misit.
Praefueram hic multis, nescio qualis ero.
Calcor nunc pedibus fratrum, quos ante
praeibam,
Et merito guoniam vilior ipse fui.
Congessi fratres et moenia plurima feci,
Successor! Serves haets mea facta,
precor.”*

A szerző szerint az erre írt vers Fegyverneki „földi tevékenységének a legvázlatosabb összefoglalója”. A magyar változatot ő egy Magyar Sion-beli írás alapján közli. Ez így hangzik:

„Fegyverneken születtem, Ságon ért utol
a halál.
Sokak élén állottam, de nem tudom,
milyen leszek.
Most azok taposnak rajtam, akiknek
vezetője voltam.
És méltán, mert magam hitványabb voltam.
Sok tetsvért gyűjtöttem össze, sok falat
emeltem.
Te, aki utódom vagy, őrizd meg, kérlek,
mindezt!”

(Itt jegyezzük meg, hogy a sírkő újabban a templom hajójának falában, az egyik mellékoltár közelében látható.)

Fegyverneki Ferenc Hont megyei (Fegyvernek [Zbrojníky] községbeli) nemes családból származott. Abban az időben indult, amikor Magyarországot már egyre inkább veszélyeztette a török. A kettős királyválasztás miatt az ország is két pártra szakadt, s mindenütt „nyílt harcok dúltak”. Ugyanebben az időben a „laza szerzetesi élet még jobban a lejtőre jut”,

A Fegyverneki Ferenc sírkövét őrző, 18. században emelt ipolysági templom (Csáky Károly felvétele)

s a magyarországi premontreiek ezt látva megindítják a renden belüli reformot. Ez a reform épp Fegyverneki préposttá választásával indult meg.

A prépostválasztásra 1506. augusztus 5-én került sor. Amint azt az erről szóló írásban olvassuk: „*A választás a legteljesebb kánoni előírás szerint, érett megfontolás után, a Szentlélek Isten kegyelmének előzetes leledésével a capitulumban ment végbe. Préposttá választották az alázatos lelkű, példás életű szerzetes testvért, Fegyverneky Ferencet.*” A prépostot ezután megeskették az Istenre, a Szűz Máriára, minden szentekre, Szent Ágoston és a premontrei rend statutumaira. (Oszwald A., 1934:54.)

A sági szabad választás az egyetlen és első volt a XVI. század elején az összes magyarországi premontrei prépostságok között. Ebbe nem szólt már bele sem a király, sem más főpap vagy világi méltóság, s csak a rend igazi tagja volt választható a rendtársak által.

1510-ben Fegyverneki a királytól arra kért engedélyt, hogy *Franciaországba* mehessen „*az egész rend forrásához és fejéhez, hogy attól és a rend egyetemes káptalanétól néhány határozatot és cikelyt eszközölhessen ki a rend üdvös megreformálása céljából...*” (Oszwald A., 1934:60.) Tehát a reform fő mozgatója Fegyverneki volt, s Magyarországon a reformmozgalom Ságról indult ki.

Fegyverneki 1510-től egyben a magyarországi premontreiek rendi felügyelője is lett. Oswald szerint a ránk maradt emlékekből Fegyvernekit ilyen minőségben „*mint egy sohasem pihenő, sohasem csüggedő, a nehézségekkel bátran szembenéző, de másrészt megértő, a viszo-*

nyokhoz alkalmazkodó embert ismerjük meg”. (Oszwald., 1934:64.)

A somlyóvásárhelyi urbárium és a Lányi-kódex

Fegyverneki Ferenc sokat tett azért is, hogy a rend elkobzott régi birtokait visszaszerezhesse. Így került újra a premontreiekhez 1510-ben az apácák somlyóvásárhelyi kolostora. Mikor a királytól az ehhez tartozó összes birtokot megkapták, az ott élők számára 1511-ben olyan urbáriumot állított össze, amely gazdasági és művelődési szempontból „*a legnagyobb jelentőségű emlékünk*”. (Oszwald, 1934:67.)

Az urbáriumból következtethetünk a prépost nagyvonalú emberségére, mély humanizmusára. Akkor ugyanis, amikor még a jobbágyokat igencsak kizsákmányolták, ez az urbárium „*a jobbágyszolgáltatások terén nagy méltányosságot, a jogvédelem terén pedig nagy szociális érzéket és emberséget tanúsít, amiből az alkotó lelkületére és földesúri eljárás módjára is következtethetünk*”.

A somlyóvásárhelyi apácák urbáriumában egyben becses nyelvemléküink is, melyet Fegyverneki minden valószínűség szerint *Ipolyságon* szerkesztett. (Tímár K., 1954: 33–35.)

Az apácák mellé Fegyverneki rendtársakat is rendelt. Az ő feladatuk volt, hogy magyar nyelvű ordináriumot (szertartáskönyvet) és más fontos könyveket szerkesszenek és írjanak. Tehát tudós emberei voltak a prépostnak, akiket a megfelelő helyekre ki tudott küldeni. S „*akár a saját régi monostorából választotta ki Fegyverneky ezeket az író és másoló rendtársakat, akár a közelebb eső móróchidaiak közül, az érdem mindig az övé marad, hogy ezen ren-*

Fegyverneki Ferenc sírköve az ipolysági római katolikus templom hajójának falában (Csáky Károly felvétele)

deletei folytán a magyar kódex-irodalom gazdagodott és hogy ebben jelentékeny szerep jutott a premontreieknek”. (Oszvald A., 1934:68.)

1855-ben Lányi Károly (1812–1856) a Magyar Tudományos Akadémiának adományozta azt a kódexet, amely valószínűleg 1518-19-ben készült, s Fegyverneki Ferenc megrendelésére íródott a Szegedről Somlyóvásárhelyre telepített premontrei apácák számára. A kódexet az ugyancsak Hont megyei illetőségű, bakabányai születésű tudós papról nevezték el *Lányi-kódexnek*. (Csáky K., 1998:46–47.)

Becsés nyelvemlékünket Fegyverneki három írástudó papja készítette, a harmadik

szerzetes neve is ismert: Kalmáncsey Lászlónak (Kalmancey) hívták. (Új Magyar Irodalmi Lexikon, 1994:1192.) A 219 levél terjedelmű, magyar nyelvű kódex ordináriumokat tartalmaz, azaz „*regulák, szertartások és latin imák gyűjteménye*”. Néhány sora hangjegyes. Horváth János szerint a Lányi-kódex az „*egyetlen teljes ordináriumunk*”, amely „*természeténél fogva a legridegebb értelemben vett előírás; sokszor annyira szűkszavú, hogy szövegnek is alig minősíthető*”. (Horváth J., 1931:162.) A kódex jelentőségét még az is növeli, hogy „*nemzeti nyelvű premontrei ordinarius nem ismert másutt Európában*”. (Madas E.– Monok I.)

Fegyverneki további sikerei és formuláris könyvei

Fegyverneki nagy tekintéllyel bíró rendfőnök volt, „*a hatalommal szemben az igazságot kereső jogi személy*”, aki megpróbált jólétet teremteni anélkül, hogy a népet kizsákmányolta volna. A prépost vezetésével a magyarországi premontreiek bekapcsolódtak a „*franciaországi anyamónostor megújulási törekvéseibe*” is. A főpap pedig itthon élvezte Bakócz Tamás támogatását.

Mohács után az emberi értékek még inkább megromlottak Magyarországon; nagy volt a széthúzás, sokan önzővé váltak. Az egyik pápai követ mondta, hogy ha Magyarországot néhány forinton meg lehetne menteni, nem akadna ember, aki ezt a néhány forintot önzetlenül fölajánlaná.

Éppen ezért meglepő és ritka, hogy ennek ellenkezőjével is találkozhatunk. Pedig erre is akad példa. Amint Oszvald Atisztid írja: „*Ennek az önző kornak, ennek a vallás iránt közönyös kornak igen nemesen gon-*

dolkodó, igazi benső vallásossággal megáldott példáit látjuk Ság körül azon negyedszázadban, amikor Fegyvernek Ferenc és rendtársai önmaguk megreformálásával világító fáklyái lettek az Isten után áhítóknak”. (1934:95-96.)

Az ő idejében számtalan adományt kapott a monostor. És nem véletlenül. „*Ha a sági monostor nem lett volna az igazi szerzetesi élet melegágya; ha az emberek nem látták volna, hogy a szerzetesek cselekedetei megfelelnek a beljük vetett bizalomnak, a XVI. század elején semmi esetre sem nyertek volna ily értékes alapítványokat, amelyek majdnem kivétel nélkül erkölcsi ellenszolgáltatással voltak egybekötve.*” (Oszvald A., 1934:98.)

A legnagyobb adományt természetesen a préposttól kapta a monostor. Pál testvérel együtt összes családi birtokait: Fegyverneket teljes egészében, a tompai és a magyaradi részirtokokat, a magyaradi malomrészt a monostorra hagyta. A feltételek kettős jellegűek voltak: vallásosak és társadalmiak. A rendfőnök az adományokat is mindig csak a feltételekkel együtt fogadta el, mert „*monostorát a szó legszorosabb értelmében Isten és az emberek közti közbenjárnak tekintette.*”

Mint már említettük is, Fegyverneki idejében a sági monostorban sokirányú tevékenységet végeztek: istentiszteleti cselekményeket, hiteles helyi teendőket, vizitatori munkát, gazdasági irányítást, iskolaügyi teendőket stb.

A sági hiteles hely is egyik fontos szerve volt „*a magyar közhitelű írásbeliségnek*”, amely természetes vagy jogi személyek részére okleveleket állított ki. A XIV. századtól már világi személyek is dolgoztak itt,

így került ide később Thuróczy János, a magyar történetírás ismert személyisége is. (Csáky K., 1998:7–8.)

Fegyverneki az okiratírás megkönnyítésére olyan formuláris könyvet is szerkesztett Ságón, amely „*regiszterével és világos beosztásával az összes oklevélformulákat*” magában foglalta. Ez művelődéstörténeti szempontból is említésre méltó példa.

Közel harminc évig állt az itteni monostor élén a magyar kultúra és közművelődés jeles képviselője, a könyv s az irodalom barátja, nyelvemlékeink egyik letéteményese. A legnehezebb országos viszonyok közt irányította a rá bízott egyházi intézményt, melynek világi kisugárzása, szellemi műhelyjellege is volt. Ság ezen idő alatt „*igazi békének örvendett*”. S amint Oszvald Arisztid írta: „*Ha harmincévi munkásságára visszatekintünk, neki valóban nem lehetett más a szíve kívánsága, mint amit fölírta mond: »Utódom, őrizd meg ezen alkotásaimat, ez az én egyetlen kérésem!«*”

Sajnos, mint tudjuk, óhaja nem teljesült. Közvetlen halála után Nyáry Ferenc szállta meg a prépostságot. 1537-ben a király elrendelte, hogy a monostort erődítménnyé alakítsák. Rövid ideig itt teljesített szolgálatot Thury György huszárfőlegény, a későbbi kanizsai kapitány, a nagy törökverő. Drégely eleste után Ság is török kézre került, s a szerzetesek elmenekültek innét.

A török vést követően az elnéptelenedett premontrei rend helyett a besztercebányai jezsuita rendház kapta meg a sági prépostság birtokait. Ők takarították el a romokat, felépítették gazdasági épületeiket és a templomot, mely alatt a többi szerzetes közt pihenhet Fegyverneki Ferenc is. A városban ma utca is őrzi a nevét.

Irodalom

- Csáky Károly: *Névadónkról, Fegyverneki Ferencről*. In: *Iskolai Emléksorok I.* 1–20. p. Ipolyság, 1992.
- Csáky Károly: *Szent Norbert rendje és a sági konvent*. In: *Uő: Isten házai és szolgálói*. 23–26.p. Dunaszerdahely, 1993.
- Csáky Károly: *Fegyverneki Ferenc*. In: *Uő: Isten házai és szolgálói*. 116–121.p. Dunaszerdahely, 1993.
- Csáky Károly: *Thuróczy János; Fegyverneki Ferenc; Lányi Károly*. In: *Uő: Honti arcképcsarnok*, 7–8.,; 8–11.,; 46–48.p. Dunaszerdahely, 1998.
- Kenyeres Ágnes, főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Budapest, 1967.
- Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest, 1931.
- Madas Edit–Monok István: *A könyvkultúra Magyarországon...* Internetes honlap: magyarnyomdasz.hu.
- Művelődéstörténeti Értesítő, 1957/6.248–249.
- Oszvald Arisztid dr.: *Fegyverneky Ferenc, sági prépost, rendi visitator. 1506–1531*. In: *Szent Norbert Emlékönyv*. Gödöllő, 1934.
- Pannon reneszánsz*. Internetes honlap. mek.oszk.hu
- Pongrácz Lajos: *Fegyverneki Ferenc sirirata*. In: *Hontmegyei Almanach 1894-re*. Szerk.: Pongrácz Lajos. Pest, 1894.
- Püspöki Nagy Péter: *Ipolyaság a tatárjárás évszázadaiban*. Irodalmi Szemle, 1976/8.
- Tímár Kálmán: *Premontrei kódexek*. Kálcsa, 1924.
- Új Magyar Irodalmi Lexikon*. Budapest, 1994.
- Weisbender, Joseph: *Szentelek élete*. Budapest, 1990.

A reneszánsz jeles költője, Balassi barátja s a Madách-rokon, Rimay János

(1569–1631)

Rimay János, a reneszánsz kor sokoldalú egyénisége, a jeles költő, politikus, diplomata és gondolkodó nagyon sok szállal kötődik a Felvidékhez s az innen indult gényuszokhoz. Hisz a Nógrád megyei *Alsósztregován*, Madách Imre falujában született ő is 1569-ben, Rimay György és *Madách Krisztina* birtokosok gyermekeként. Itt töltötte gyermekora egy részét is, ide vonult később vissza, kialakítva híres udvarházát, a messze földön ismert

szellemi műhelyt. A Sztregovától északra fekvő *Divényben* hunyt el 1631. december 11-én, de egyes kutatók szerint földi maradványait Sztregovára hozták, az evangélikus templomban temették el... Szoros szálak, baráti és lelki kapcsolatok fűzték őt az ugyancsak nógrádi kötődésű *Balassi Bálinthoz*.

Rimay természetesen más helyekkel is kapcsolatba hozható, hisz a középkor mozgalmas életet élt embere számos részét bejárta az országnak, sőt a határokon túlra is eljutott. Egy ideig a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei *Nagyecsed*en élt Báthory István várában. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Szerencs*en 1605-ben részt vett a Bocskay István által összehívott országgyűlésen, de jelen volt a *soproni* országgyűlésen is. S természetesen ott volt *Esztergomban* is Balassi mellett az ostrom idején. Aztán a fejedelem követeként jelen volt a zsitvatoroki békekö-

Alsósztregova látképe (ifj. Balogh Károly akvarellje)

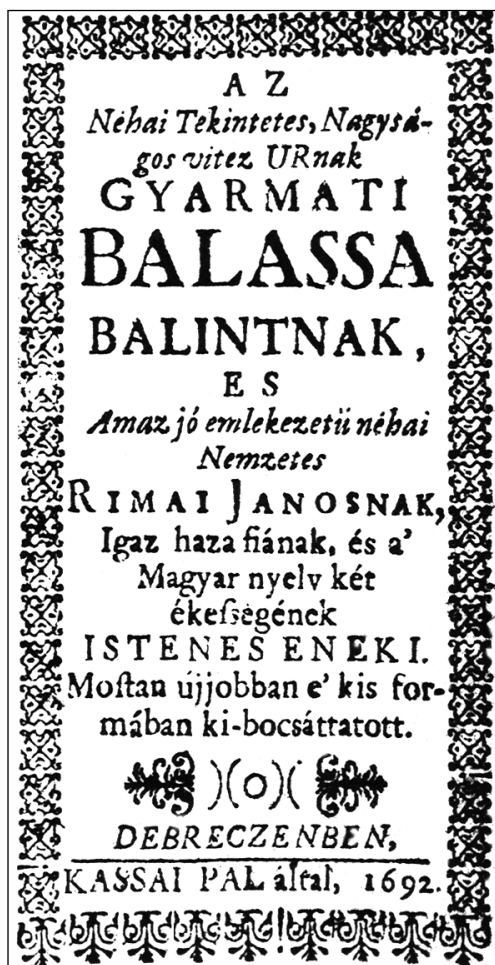
A régi Madách-kastély Alsósztrégován, melyet még Rimay János is láthatott

tésnél, többször járt követségben a budai pasánál, s diplomataként megfordult *Törökországban* is. S mondanunk sem kell, hogy *Erdély* sem maradt ki az életéből, hisz sok időt töltött ott a fejedelmek udvaránál. Ott volt *Hibbén* Balassi halálos ágyánál és temetésén, s ő mondta a gyászbeszédet Bocskay koporsója felett is.

A nagyvilággal még úgy is kapcsolatot tartott Rimay, hogy óriási levelezést folytatott, udvarházában barátokat fogadott. Levelezett például a *Madáchokkal*, *Rákóczi Györggyel*, *Pázmány Péterrel*, s gyakran küldött levelet Sztrégováról *Justus Lipsius*-nak (1547–1606), a kor legtekintélyesebb humanistájának, az új-sztoikus bölcséleti iskola képviselőjének. Sztrégovai otthonában a kor valamennyi jeles írója és tudósa megfordult. 1614 végén például *Szenczi Molnár Albert* járt nála. Szécsényből jött ide Maklári Bálint lelkész és

Szigyei Kristóf vicekapitány kíséretében. Naplójában így emlékezett erre Szenczi: „Ez két katonával kísértetött kiskarácson estén Esztergovára (Alsósztrégovára) Rimay Jánoshoz. Itt ez tudós embernél az új szerint kezdtem el örömmel ez következő 1615. esztendőit.” (Bán I., 1968:96–97.; Csáky K., 1992:105.; Erős Z., 1995:352., 453.)

S hogy Rimay a tudományok, a művészetek és a világlátás terén oly magasra eljuthatott, ahhoz hozzájárult a jó nevelés meg a néhány kiváló alma mater is. A jó iskolát illetően Sztrégova sem volt híján, hisz a köznemesség már a XVII. században evangélikus latin iskolát tartott fenn, amelyben valaha *Bél Mátyás* is tanult. Földünk aztán a gráci és a *bécsi egyetemeken* folytatta stúdiumait. A tanulmányok befejezése után került *Báthory István országbíró* udvarába, ahol a „fegyverforga-

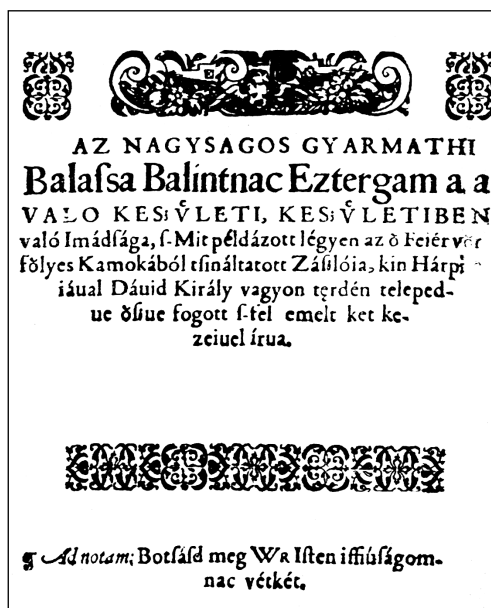

Balassi Bálint és Rimay János istenes verseket tartalmazó könyvének címlapja

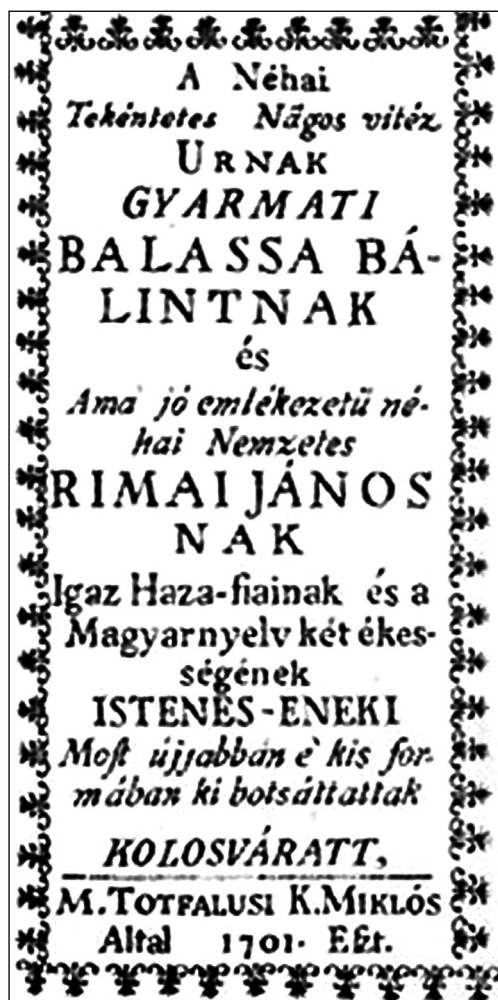
tást és a vitézi gyakorlatot is elsajátította”. Erdélyben, Báthory Zsigmond udvarában már mint „énekes apród” is jeleskedett. Aztán Bocskay Istvánhoz került, ahol gyorsan haladt a ranglétrán: főkomornyik, titkár, kamarás, majd belső tanácsos s a fejedelem megbízottja lett. Egy időre Bethlen Gábor szolgálatába szegődött, s a diplomáciai munkák egész sorát végezte el. Ilyen háttér után nem csoda,

hogy Rimay János kora legtisztább gondolkodású emberévé vált. S mint Szinnyei József írja: „E fontos politikai és diplomáciai szereplés mellett soha sem szűnt meg a tudományokat és irodalmat művelni, s különösen kitűnő egyházi és lyrai költő volt. Balassi Bálinthoz szoros barátság kötötte s ennek költészete Rimayt is lelkesítette.” (Magyar írók élete és munkái. CD-változat.)

Az irodalmi hagyatékot s a megbecsülést illetően Rimay szerencsés embernek mondható. Igaz, ő is sokat tett például Balassiért, aki halálos ágyánál „vitézi áldozatának megörökítését kérte tőle”, s akinek később verseit is rendezte. Ám azt is tudjuk, hogy barátjának és rokonának, Madách Gáspárnak (1590–1647) az volt az egyik legnagyobb érdeme, hogy megmentette a pusztulástól Rimay verseit. Madách Imre hetedízigleni dédapja

Rimay János gyászköltménye a Balassi testvérekről (magyar címlap)

Rimay János és Balassi könyvének újabb kiadása

egyébként maga is írt költeményeket, foglalkozott műfordítással, s Rimay műveinek jelentős része is Madách Gáspár másolatában maradt fenn. (Bán I., 1968:96.; Csáky K., 1992:109.)

Rimay kapcsolata Balassival korán kezdődött, s mint láttuk, a sírig tartott. A költészetben is társa volt irodalmunk európai szintű képviselőjének, szívesen társalogtak együtt irodalomról, művészetekről.

Rimay János Összes műveit Eckhardt Sándor jelentette meg 1955-ben. A költő kiemelkedő alkotása, *Az nagyságos gyarmathi Balassa Bálintnak Esztergam alá való készületi...* című munkája 1595 táján látott először nyomtatásban napvilágot. Mint irodaltörténeti összefoglalónkban olvashatjuk: „jellegzetes humanista költemény” ez, mely Balassi életének „utolsó eseményeit foglalja mitológiai keretbe” (Bán I., 1968:97.), illetve a hét versből álló ciklus a költőnek és öccsének, Ferencnek halálát énekli meg. (Csanda S., 1986:51.) A ciklus I. részében a költő Istenhez való ragaszkodását fejezi ki: könyörög a Mindenhatóhoz, s kéri segítségét, hogy menekülhessen a bűntől:

„Az te jó voltodért
Távoztasd el vétkemet,
Ójam magam tőle,
S gyűlöljem mint mérgemet,
Ne vess el előled
S el se üzz mellőled,
Halld kegyessen kértemet.”

(Magyar költők 17. század. 1990:7.)

A II. szakaszban Balassi az ostromra készül, Minervához és Pallaszhoz futamodik segítségért, s kéri, hogy majd az Égbe emeljék őt. Ám addig hazájáért kész mindent megtenni, vérét is ontani:

„Élete bújának,
Nagy háborújának
Legyen ezvel már vége,
Hogy itt hazájának,
Mint édes anyjának
Szolgálhasson ő vére,
Mellyel az ég alatt,
Míg tart békesség s had,
Folyjon jó híre-neve.”

(Magyar költők 17. század. 1990:14.)

A III. részben már sebesülten fohászko-
dik Istenhez, lelkét neki ajánlja. Közben
még van ereje harcostársaihoz is intézni
néhány megszívlelendő szót:

„Jó vitéz barátim,
Megszűkült Magyarim,
Isten legyen hozzátok!
Lelketek javáért
S jótok áldásáért
Vétkim megbocsássátok,
Hazátok oltalmát,
Mint Isten erőt ad,
Ne hagyjátok, lássátok.”

(Magyar költők 17. század:18.)

A ciklus IV. részében Balassa Ferenc di-
csőséges halálát írja le, majd bemutatja,
ahogy a műzsák a Balassiak koporsóit ör-
zik. Az utolsó fejezetben ismét a két nagy
hőst dicsőíti, kiemelve legfőbb érdemeiket:

„Maga ők nem magoknak,
Hanem országoknak
Éltek, sem tárházoknak
Vagy hasoknak,
Ki szokás másoknak.” (32. l.)

Köztudott, hogy Rimay Balassi verseit
is sajtó alá rendezte. A *Balassi Bálint*
apológiájában így ír erről:

„Bálint, nevezetben ki voltál Balassa,
Munkádot kiadom, hogy minden szem
lássá;

De élit elmédnek, nem vélem, kaphassa,
Kinek Apollónál nem volt tanulása.
(...)

Én pedig írásid nyomát kinyomozom,
Ne bánd, új életre, hogy nevedet hozom,
Emlékezeted mindenütt hordozom,
S így híred-nevedet, mint lehet,
toldozom.”

(Magyar költők 17. század. 1990:35.)

A Felvidéken Csanda Sándor foglalko-
zott Rimay Jánossal. Egyik tanulmányá-

ban megállapítja, hogy „*Rimay nemcsak*
utánozta, hanem tovább is fejlesztette Ba-
lassi Bálint költészetét, az ő verseiben je-
lenik meg először a magyar líra kurucos,
a német szövetségesben, a »kereszténység
pajzsában« való kételkedést kifejező
hangja.” (1986:52–53.) Ez fejeződik ki
többek közt a *Kiben kesereg a magyar*
nemzetnek romlásán s fogyássán című
versének alábbi soraiban:

„Oh, szegény megromlott s elfogyott
Magyar nép,

Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép,
Kár, hogy tartol úgy, mint senyvedendő kép,
Előmeneteldre nincs egy utad is ép.

Kedvelt böcsült véred lett csúfoltságossá,
Szabyládnak bő soldja nagy

olcsóságossá,

Megcsorbult nemzeted változott

korcsossá,

Neved ékessége utáltságossá.” (39. l.)

Csanda Sándor kiemeli még Rimay me-
rész képalkotását, melynek „legfőbb esz-
köze” a rím. Legjelentősebb bölcselő köl-
teményeiben pedig sztoikus olvasmány-
inak élménye és Horatius hatása érződik.
Rímei kapcsán Csanda továbbá megjegy-
zi, hogy „Az ő költészetében válik először
igazi versalkotó tényezővé a rím, amellyel
kapcsolatban nemcsak a pontos akusztika-
i megfelelésre ügyel, hanem keresi a rit-
kán előforduló szavak összecsengését is”.
(1986:55–56.)

Bizonyára Balassi szerelmi lírája is ha-
tással lehetett Rimayra, mert találunk ver-
sei közt ilyen jellegűeket is. Az *Én édes*
Ilonám kezdetű költemény könnyed sorai
így hanzanak:

„Én édes Ilonám, tizedik bülc Múzsám,
kinek szavát nem unnám,

*Te vagy nekem Charis, okosabb annál is,
Kit méltán kedvelt Páris,
Három asszony között, kik közt ítélet lött,
Vénus vagy, ki almát vött.”*(44. 1.)

Rimay prózaíróként is jelentős egyénisége volt korának. Foglalkozott irodalomtörténettel (Előszót írt például Balassiról), készített történelmi feljegyzéseket, vallásos elmélkedéseket stb. Szóltunk már *levelezéséről* is. Ennek kapcsán érdemes idéznünk Csanda Sándor tanulmányának alábbi, ide vonatkozó sorait: „*Leveleinek jó része a mai Szlovákia területével kapcsolatos viszontagságokról is tájékoztatást nyújt, feltűnő figyelmet szentelve a szegény népnek. Huszonhárom éves korában, Trencsénben írta a kor leghíresebb humanista tudósának, a holland Justus Lipsiusnak azt a latin levelet, amelyben a törökdlés miatti hányattatását, a keresztény csapatok tragikus vereségeit, a végvárak népének gyilkolását is leírja. Mint az evangélikus egyház pártfogója, leveleiben szlovák papjait is védelmébe veszi.*” (1986:57. 1.)

A Justus Lipsiushoz írt levelek megtalálhatók az Eckhardt Sándor szerkesztésében kiadott Rimay Összesben is (1955). Saját állapotáról például így tudósít ezekben Rimay: „*A nyugalom utáni vágyat sűrűn és egész nyíltan csöpögtette belém a dolgoknak az a szomorú képe, hogy a török kezétől elűzve lakóhelyemről, hozzátartozóimtól megfosztva és minden*

jószágomból kifosztva kénytelen lévén minden nemességnek díszait és a testi javakat elhagyni, valamint az Oroszlán Vicsorításától szétszakadt és szétoztlott nemzetségemet.” (227. 1.) A levélben megköszöni a nagy tudósnek azt a figyelmet, melyet neki szentelt, s nagyra értékeli ama erőt, melyet Lipsius írásai-ból merített.

Igen figyelemkeltőek Rimay *elmélkedései* is. Ezekből szintén olvashatunk az irodalmár Összes műveiben. A *Két nagy-pénteki elmélkedésből* idézzük az alábbiakat: „*Aki elvesz vagy kárhozik, nem azért vesz és kárhozik, hogy vétkezett, de hogy hitetlenkedett és nem hitt. Bűnei bocsánatjának orvosát semminek vélte, s megvetette bűnei bocsánatjának az orvosságát is, megoltván magában az igaz hitnek világát, s az idvözítő Krisztus halálában való bizodalmát nagyobbának állítván az ő bűneit kárhozatjára lenni, hogy nem mint az Úr Istennek véghetetlen irgalmasságát bűne bocsánatjára s boldogságára. És így ahol az Istennek véghetetlen irgalmságát csak rövid végekre vonogatja, szűkítvén szorítván véghetetlenségét s kétségben esésének estrangával ő maga fojtja meg magát, s nyakra főre akarát szerint is esik az kárhozatnak örvénbe, s vermébe be, úgymond.*” (155. 1.)

Jó, hogy földink munkái fennmaradtak, máig ható élményt és tanulságokat közvetítenek nekünk, a szülőföld kíváncsi örököseinek is.

Irodalom

Bán Imre: *Rimay János*. In: A magyar irodalom története 1849-ig. Szerk.: Szauder József. 96–100. Budapest 1968.

Csáky Károly: *Nógrádi tájakon*. Pozsony, 1992.

Csanda Sándor: *Rimay János*. In: Uő: *Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai*. 51–57.p. Bratislava, 1986.

Magyar költők 17. század. Rimay János versei. 7–78.p. Válogatta Kovalovszky Tibor. Bratislava–Pozsony, 1990.

Rimay János Összes művei. Összeállította Eckhardt Sándor. Budapest, 1955.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái.* (CD-változat)

A törökverő csábrági főúr és költő, Koháry István

(1649–1731)

A magyarországi barokk verselés kiváló egyénisége és az udvari líra kiemelkedő képviselője Koháry István, akiről a történészek és az irodalmárokon kívül mások bizony keveset tudnak. Pedig a színvonalas magyar udvari líra „17. századi fejlődésvonalát Eszterházy labanc kortársának, Koháry Istvánnak a költészete zárja le”.¹ S a szóban forgó nemesúr és várkapitány „mint ember és költő egyaránt a barokk életfelfogásé, a barokk szellemé és kultúráé, akinek mintegy 10 000 vers-

sor kitevő költészete a magyarországi udvari szellemű barokk líra betetőzése” – írja róla egy másik neves irodalomtörténész.² Hont megye jeles fia, a költő, politikus és hadvezér Koháry István főúri családból származott, Csábrág várában született 1649. március 11-én.

Csábrág abban az időben a török hódoltsági terület határán feküdt, a várvédeknek így állandóan harcra készen kellett állniuk. A katonás környezet természetesen a fiatal Koháryra is hatással volt, bár már korán elkerült innen a nagyszombati jezsuiták latin iskolájába. A katolikus hitbuzgalmat és a királyhűséget itt szívta magába³, no meg az „udvari barokk szellem” áramlatai is itt érintették őt meg először. Nagyszombatban egyébként akkor a legelőkelőbb magyar főúri családok – Zichyek, Révayak, Pethők – gyermekei tanultak. Így a fiatal diák nemzeti öntudata is formálódott, hazaszeretete is erősödött. S ekkor már apja is a végek katonája volt. Nem csoda hát, hogy a gyermek a tanulás mellett a haza védelmére is készült, többek közt a lovaglást gyakorolta nagy-nagy kitartással.

1665-től a bécsi egyetemen tanult. A császárváros akkor Prága után a közép-európai barokk műveltségnek, illetve a barokk udvari életnek a legfontosabb központja volt. A költő filozófiai doktorátust is szerzett itt, s „második disputációját alkalmakor Leopold király 200 arany súlyú lánczczal tüntette ki”.⁴ Közben édesapja a török ellen vívott hősi küzdelemben Léva mellett elesett. Lipót király akkor kinevezte az árván maradt Koháryt a füleki vár kapitányává. Tanulmányainak befejezéséig azonban Bécsben maradt, ahol többször is találkozott Zrínyi Mik-

Koháry István szülőhelye, Csábrág vára ma (Csáky Károly felvétele)

lóssal. Ő arra buzdította az árva fiút, hogy megkezdett pályáját kitarással folytassa; „ragadjon egyszer kardot, vagy tollat”, s „mindenkor célt ér, ha bölcsesség vezérli”.⁵

1667-ben átvette a füleki kapitányságot. A könyveket tehát karddal cserélte fel, mert „a szomszédos egri, budai és gyöngyösi törökök gyakorta elszáguldoztak Fülek falai alá”. Életét így Koháry a török elleni harcoknak szentelte, a török „engesztelhetetlen ellensége” lett. Ugyanakkor a Habsburg-háznak is kitartó híve maradt, s szembeállt a kuruc mozgalommal.

Füleken, a Felvidék kulcsfontosságú végvárában a kapitány nyomban megerősítette a falakat. A vár 1678-ban ki is állta a nagy erőpróbát, hisz Thököly nem tudta hadaival bevenni. A várban lakó kü-

lönböző felekezetűeket ez idő tájt teljes vallásszabadság illette meg, s Koháry a soproni országgyűlésen azt is elérte, hogy törvénybe iktassák a füleki protestánsok új templomának építését.

1682-ben Thököly Ibrahim pasa segítségével mégis elfoglalta a várat, Koháryt pedig rabságba hurcolta. Három és fél évig raboskodott Regéc, Munkács, Sárospatak és Ungvár várában, ahol kegyetlenül megkínózták őt. A kor nagy költője, Gyöngyösi István, Koháry barátja így írta le a költőtárs sötét börtöncelláját, illetve a körülményeket, melyek közt földink mindennapjait tengette: „Sovány ebédét és tisztuló szükségét egy helyben végezte. A levegő égnek tikkanó rekedtségéből, az régi szemétnek nedves penészéből szár-

Csábrág várának romjai (Csáky Károly felvétele)

mazott dohossággal szédelegtető és ugyanabból szaporán tenyésző szőke és barna hangyáknak gyakor serkengetésekkel nyughataatlanító, végre majd halálos betegséget nemző és másféle nyomorúgágokban teljes rabságokban tarták.”⁶

A börtönből 1685-ben megszöktették őt. Bécsben Lipót királytól megkapta a grófi rangot, s a Dunán inneni részek, valamint a bányavárosok altábornagyává nevezték ki. A törököket Székesfehérvárnál is megverte, 1686-ban pedig részt vett huszáraival Buda felszabadításában. Őrá bízta többek közt a feladott vár őrzését is. 1687-ben ott volt Eger felmentésénél. Az ostrom során ő vezette a magyarokat a Hatvani kapu előtt (ma ott emléktáblája is van), ahol súlyosan megsebesült. A hadszíntérről azonban így sem távozott, megvárta, míg a kiéhezett őrség feladja a várat. Katonai pályája ezután véget ért.

1709-ben, Csábrág visszavételekor hazatért kedves várába, s itt tartózkodott haláláig, 1731. március 29-éig. Csábrágon „*tette rendbe*” azokat a verseket, melyeket – író-szer és papír híján – börtönévei alatt emlékezetében rögzített. Köztudott, hogy Rákóczi idejében Koháry „*mereven szembeszögült a szabadságmozgalommal*”, pénzkölcsönökkel is segítve a császáriakat a kurucok ellen. Érdemei jutalmául 1711-ben ki is nevezték őt Hont megye örökös főispánjává, 1714-ben pedig országbíró lett. Azt is tudjuk, hogy Koháry viselkedésének, magatartásának megítélése nem egyöntetű. Különösen labancsága miatt marasztalták őt el többször is. Amint azonban *Csanda Sándor* is hangsúlyozta egyik tanulmányában: „*a haladás és hazafiság kérdése a kuruc harcok idején nem volt egyértelmű(...)*” *Thököly Imre*

a törökkel szövetkezett, pedig a kereszténység és Magyarország szempontjából ekkor már ők jelentették a veszedelmesebb, az európai kultúrát megsemmisíteni akaró ellenséget. Már Balassi is így értelmezte Magyarország jelentőségét: »Ó én édes hazám, te jó Magyarország, ki kereszténységnek viseled paizsát.« Igaz, később az erőszakos ellenreformáció a protestánsokat a Habsburgok ellen fordította, de a törökökkel kötött szövettség számukra sem volt szerencsés, mert Bécs alatt eldőlt, hogy a mohamedámok vesztes hódítók”.⁷

Szólnunk kell Koháry kiemelkedő irodalom- és iskolapártoló tevékenységéről is. Gyöngyösi például két művét is neki ajánlotta, s számos prédikációs kötet jelent meg Koháry költségén. Hálás volt a jezsuitáknak, de segítette a pálosokat és a piaristákat is. „*Végrendeletében főúri bőkezűséggel emlékezett meg egyházáról és az iskolákról; közel 600 000 forintra rug azon összeg, melylyel a róm. kath. egyházakat, szerzeteket, seminariumokat és iskolákat gazdagította, ebből több mint 100 000 forint szegény tanulók segélyezésére rendelt fordítani. Kecskeméten kegyesrendi gimnasiunot alapított, a debreczeni hasonló intézetet pedig 31 növendékre convictussal látta el.*”⁸ Koháry jobbágyainak is „*valóságos atyja*” volt. Nem emelte adójukat akkor sem, amikor ezt számos főúr máshol megtette.

A főúr több kórházat és templomot alapított; képeket, szobrokat vásárolt kápolnák és templomok részére. Építkezett birtokain, barokk műalkotásokkal látta el kastélyait stb. Illusztrálásképpen Varga Imre ezek közül a szentantali kastélyt említi meg, s felhívja a figyelmet arra a szimboli-

Fülek várának egyik bástyája (Csáky Károly felvétele)

kus-allegorikus ábrázolásra, melyet a kastély kápolnájának díszítésére készíttetett. A műalkotás „középterében a kaszás Halál karjaival egy kivetített háló köteleit húzza maga felé. Benne ég felé emelt szemekkel Koháry térdel, szétfeszített karjaival a háló összefonódását törekszik megakadályozni...”⁹ Az ábra alatti szalagon olvasható felírás valószínűleg az ő verssoraiból való: „Midőn közelgetnék s csúszva-mászva

mennék az én halálomhoz,
S midőn sorsom vonná s igen-igen huzná
a halál magához,
Kezdtém vénségemben s unalmas
éltemben e kép iratáshoz”.

S lássuk most részletesebben is ama érdemeit, melyeket a költészet terén szerzett. Művei élete végén öt füzetben jelentek meg, de a hosszú barokk kompozíciók közül több kéziratban maradt. Koháry a magyar főúri epigonlíra kiemelkedő képviselője, akinek versei saját viszonytagságos sorsáról szólnak; bennük az „Is-tenben való megnyugvást és a szerencse forgandóságát hangoztatja”.¹⁰ Öt verses-füzete „javarészt kisebb terjedelmű költeményeket tartalmaz, köztük vallásos elmélkedéseket és imákat, melyekkel állhatatosságát erősítette. Szenvedéseiért hűségesküjének megőrzésével és a mennyei örök boldogsággal vigasztalta magát, s hangot adott törhetetlen királypárti és rendi felfogásának”.¹¹

Legszebb versei közé tartozik a Magyarországnak elveszett szabadságán s török igájában esett sorsán, jaj, igen méltó keseregnyem című költeménye, amelyben így idézi a régi dicsőséget:

„Mi édes hazánknak,
Romlott országunknak
Tekintsük meg sorsát,

Azelőtti fényét,
Dücsősége színyét
S mostani romlását,
Győzedelmes voltát,
Szabadsága fogytát
S végső pusztulását.”

(Magyar költők. 17. század. 1990. 598.)

A Balassi-féle verselést idéző költeményében a dicső múltat állítja elének példának, elsiratja a régi dicsőség mulandóságát. Az ország romlása miatt a törököt okolja:

„Török adajának
Terhét igájának
Miolta felvette,
Ösztön, ostor, járom,
Mely nekem is károm,
Forognak előtte,
Régi titulusát
S ahhoz való jussát
Immár elvesztette.”

(Magyar költők. 601.)

Számos verse természetesen a rabságról, a börtönben töltött évekről tudósít, illetve az ott született gondolatokat, érzelmeket szólaltatja meg. A Valaki kardot köt oldalára, vasat várhat az lábára című verse kapcsán írja Csanda Sándor, hogy „Ebben már nyilvánvalóan meglátszik barokkos vallásossága, Isten akaratában való megnyugvása, amely szerencsétlenségébe bizonyos opitimizmust, reményt juttat neki”. Érződik költészetében Beniczky manierista stílusa, amelyet később „terjedelmes barokk kompozíciókban fejlesztett tovább”, s emlékeztetnek sorai Balassi lírai alkotásaira is.¹² Nagy költőnket idézik az alábbi Koháry-sorok például, melyekben egyszerre van jelen a töredelmes búvalomás és bűnbánat, valamint a megtérés és kegyelem kellemes érzésének melegsége:

A garamszentbenedeki templom, melyben a Koháryak nyugszanak

„Töredelmes szívvel s buzgó könyörgéssel
 Térjek Istenemhez.
 Vétkeket megbánván s bűnömet
 megszánván,
 Fussak kegyelméhez.
 Az ő szent Fiának s az mi megváltónknak
 Bízván érdeméhez.”

(Magyar költők. 1990. 590.)

Bízik tehát Isten megbocsátásában, s ha ez mégsem következne be, vállalja a szenvedést is:

„Ha szintén nyomorít, s engem most
 sanyarít,
 S mutatja haragját,
 Adj a szenvedésem s keresztyenlésem
 Lelkem boldogságát.” (591.)

A Vasban vert rabnak bús elmével fáradva versekben vett sétálása című szerzeményéről írja Varga Imre, hogy „mint egy gyűjtőlencsében láthatjuk Koháry István költészetének számos jellemző vonását. A költő képzeletben otthagyja sötét börtönét, sétára indul. Ennek színhe-lye egy pompás park, jobban mondva egy barokk ízlés szerint berendezett hatalmas kiterjedésű díszes liget, ahol megtalálható a barokk udvari élet minden kelléke. Itt peregnek le előttünk az udvari élet jelenetei”.¹³

A versírás számára egyféle időtöltés a börtönben; az örökké tevékeny ember ebben lel megnyugvást és pihenést, amolyan lelki feltöltődést ahhoz, hogy sorsát könnyebben viselje:

„Kezdem hát munkámat, nem hagyom
 magamat,
 Henyélő nem lések;
 Balszerencsém sorsán, lábaimnak vasán
 Könnyebbülést tések;
 Isten kegyelméből s versem fűzéséből
 Megpihenést vészek.”

(Időnk múlására, bűnk távoztatására verseinket koholjuk. Magyar költők. 1990. 585.)

A Kereke forgását... kezdetű versében Istenben való hitének ad hangot újra s immár sokadszor:

„Egyedül Istenben s nem az szerencsében
 Reménye fejmemnek.”

A szerencse szerinte forgandó, mint a kerék járása, ezért ő vállalni tudja a szenvedést is. S kesereg bár, hitét fel nem adja:

„Rab vagyok, elhittem, s kétségben sem
 vettem,
 kell sokat szenvednem.

Gyámoltalan vagyok, s bánatim is
 nagyok,

van min keseregnem.

Jobb de keseregve, mintsem hitem szegve
 ez világon élnem.”

(Magyar költők. 1990. 588.)

Az rab vasat penget című versében a párhuzamos szerkesztési mód „az érzelemmel teli ellentétességet teszi igen hatá-ssossá”.¹⁴ A hárfapengetet és a vas pengé-sét szinte egyszerre halljuk. Ez „elkeserít, bánatot fakaszt, búsulásra, sírásra indít”, amaz „megédesíti a szívet, nevető örömet kelt, táncra indít, vigasztal, megrövidíti az időt”. Ilyen verseket alkotva teszi elvi-selhetővé a szenvedést önmaga számára a fogoly Koháry.

Nagyon megkapó költeménye Koháry-nak az Ez világot senki által nem élte, sem kedvére mindenkor bú nélkül nem élte című is. Ennek kapcsán írja Kovács Sándor Iván, hogy ez egy „monoton, csöppet sem maga-kellettő költemény, mely egy fakó, de finom érzetű őszi levél eleganciájával őrzi költő-jének ősies bölcsességét... A versben, amely a Balassi-strófának 6/6/6-os osztatú változata, Koháry végigpanorámáz sze-

génytől gazdagig, ifjútól öregig, prókátortól papig, kalmártól kántorig mindenki mulandóságán, hogy a Balassi-Rimay költészetben már feltűnő »Ez világ csak szál-lás« tételt szemléltesse”.¹⁵ Versének zárószakaszában Koháry újra hangsúlyozza az Istenbe vetett hit értelmét, az evilági hívságok megvetését:

„Lelkünet, üdönket, illik hát éltünket
Istennek szentelniünk,
Tűrő csendességgel, lelki békességgel
ügyünket viselniünk,
Ez árnyék világot s világi hívságot
szükség meg is vetniünk.”

(Magyar költők. 1990. 597.)

Nemeskürty István említi, hogy Koháry „mégse csak unaloműzőül versel; hiszen akkor nem is érdemelne, hogy megemlékezzünk róla. Költészete akkor kezd érdekessé

válni, amikor a török háborúkat a hivatásos katona szemével áttekintve, tanulságokat von le”.¹⁶ S tegyük hozzá, sok-sok összefüggést jól látott a főrangú katona. Hazafisága sem vonható kétségbe. És az is igaz, hogy az „olvasóközönség okulására és gyönyörködésére szerezte verseit”, melyekben „a tanító szándék dominált a gyönyörködtetés felett”.¹⁷

A garamszentbenedeki bencések templomában pihenő költő műveit mindenképp érdemes az idő távlatából újra kézbe vennünk. Hisz a már elmondottakon kívül örök érvényű üzenetük van: a rendíthetetlen hit, a jó értlemben vett álhatatosság, az optimista bizakodás, az örökkévalóság elfogadása, ami erőt ad a szenvedés elviseléséhez, s győzedelmeskedik a gonosz-ság felett.

Jegyzetek

- 1 A magyar irodalom története. Internetes változat. mek.oszk.hu
- 2 Varga Imre: A magyar barokk költészet egy változata. Irodalomtörténeti Közlemények. 1973. LXXVII. évf. 5. sz. 501–513.
- 3 Csáky Károly: *Honti arcképcsarnok*. Dunaszerdahely, 1998. 15.
- 4 Szinnyei József: *Magyar Írók Élete és Munkái*. CD-változat.
- 5 Csáky K., 1998. 15.
- 6 Idézi: Csanda Sándor: *Szülőföldünk régebbi irodalmi hagyományai*. Bratislava, 1986. 117.l.; Varga I., 1973. 504.

7 Csanda S., 1986. 117.

8 Szinnyei J.: I. m.

9 Varga I., 1973. 503.

10 *Magyar Irodalmi Lexikon*. Budapest, 1963. 657.

11 *A magyar irodalom története*.

12 Csanda S., 1986. 120.

13 Varga I., 1973. 506.

14 Varga I., 1973. 511.

15 Kovács Sándor Iván: *Kecskemét mecénása*. A költő Koháry István. Internetes változat.

16 Nemeskürty István: *Diák, írj magyar éneket*. Budapest, 1983. 263.

17 Varga I., 1973. 511.

Csokonai verses

levelezője s kora

tehetséges költőasszonya,

Vályi Klára

(?1758–181?)

Weöres Sándor, líránk kimagasló képviselője, irodalmunk szorgos búvárkodója írta, hogy „*a magyar múlt tele van érdekes, színes, olykor merész költőasszony-egyéységekkel, akiknek műveit és életét már csak azért is érdemes volna feltárni, mert többnyire szándéktalanul megrajzolták korszakuk házi, családi életét, mindennapjait. Újfalvi Krisztina, Fábíán Julianna, Molnár Borbála, Vályi Klára, Ferenczi Teréz és annyi más: újrafelfedezésre, kiadásra méltó*”. (1977:20.) Weöres Sándor a törlesztést részben maga is kitűnően elvégezte, gondoljunk csak a *Három veréb hat szemmel* című, „*a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*” összeállított antológiára (Budapest, 1977). A költő-kutató itt nem azt tette, amit „*a tiszteletreméltó buzgalmú Faylné-Hentaller Mariska*” a XIX. század végén *A magyar íróknakról* című könyvében, aki „*összehord mindent a nőirodalom ürügén*”, vagy a „*szorgos bölcsésznök, akik témaajánlatkor nemüknek megfelelően költőnőt kaptak disszertációs martalékul öreg professzoruktól, s természetesen agyba-főbe dicsérték a választottat*”. Weöres Sándor – írja Kovács Sándor Iván – „*mindenekelőtt azzal kerüli el a végleteket, hogy igyekszik megközelítő-*

leg teljes anyag ismeretében ítélkezni”. (1977:21.)

Nos, ebben a megjelenése óta híressé vált antológiában találkozhatunk több ízben is a mi Vályi Kláránkkal. Magyar irodalmi és életrajzi lexikonunk is egyaránt jegyzi ennek a Rimajánosiban született versíró asszonynak, a Bécset is megjárt szülésznőnek, a kor költőihez verses leveleket író világi hölgynek a nevét. Igaz, a Felvidék irodalmi hagyományait tárgyaló összefoglalónkból (Csanda S., főszerk., 1981.) már kimaradt a tájainkhoz oly erősen kötődő poétria, s a századok során már-már elfelejtődött munkássága is. Nálunk először Kiss László foglalkozott Vályi Klarával az Irodalmi Szemlében (1988/1., 74–77.). Elsősorban életrajzi adatait próbálta körbejárni, illetve a szülésznő honti-ípolysági kapcsolatait kutatta. Tanulmánya egy társszerzős könyvben is megjelent (Kiss L.–Lacza T.–Ozogány E., 2001: 42–45.). Jómagam *Jeles elődeink* című kötetemben írtam szócikket a költőnőről (Csáky K., 2002:149–150.).

Hogy miért is érdekes Vályi Klára pályája az utókor számára, az lényegében a bevezetőben említett Weöres-féle kötetből is kiderül. Már idéztük költőnk programszerű panaszát, amit az értékek veszendőbe jutása váltott ki benne. Igaz, Vályi Klára megítélése sem egyöntetű, ám az tagadhatatlan, hogy voltak tehetségének időtálló termékei, költői leveleinek maradandó értékei. Ütköztessünk néhány véleményt először a tárgyalt antológiából. A bevezető tanulmányban Kovács Sándor Iván idézi *Psyché* alábbi sorait: „*Váli Klára, e vén bolond Bétsi Magyar Bába Asszony, ki Poétriának hiszi-el magát, terjedelmes Epistolákat küldöze Édes Gergely-*

nek, Molnár Borkának, még Kazinczynak is...” (1977:15.)

Weöres Sándor többek közt az alábbiakat közli hölgyünkről: „Vályi Klára bába-asszony volt Hont megyében, majd Bécsben. Ifjú éveiben nyolc esztendeig Kovács Gáborné; hosszú özvegység múltán, 1800 után újra férjhez ment, vitézlő Nagy István nyugalmazott gárdistához.

Mint később Dukai Takách Juditot, őt is magyar Sappho-ként ünnepelték, ódát intézett hozzá Aranka György, Etédi Márton, sőt Csokonai, és sok más. Meghívták előkelő társaságokba, grófokkal hajókozott a bécsi Dunán. Férfiak után futkosó, szabados életű nőnek ismerték – körülrajongták és megpletykálták.” (1977:347.)

Majd az alábbi rá vonatkozó biográfiai adatokat olvashatjuk: „1797-ben Csoko-

naival együtt Komáromban vendégeskedett, itt gyakran járt Bédi János csizmadiamester és felesége Fábíán Julianna házában, s a Bédi-házban szövődött Csokonai szerencsétlen szerelme Vajda Júliával, a versek Lillájával. Édes Gergely ugyanitt Vályi Klarával bonyolódott szerelembe és verses levelezésbe.” (1977:414.)

Vályi Klára életrajzi adatai közül az idő homályából már nagyon sok nem pontosítható. Nem tudjuk például, hogyan, miképp ismerkedett meg Csokonaival, hogy jutott Komáromba, mi célból utazott Bécsbe stb. Említett tanulmányában Kiss László is csupán némi feltételezésekbe bocsátkozik, ám – hivatkozva a vármegyei jegyzőkönyvekre – a honti-ipolysági bábáskodással kapcsolatban sikerült neki aránylag pontos adatokat is feltárnia. Úgy

Ipolyság régi főtere a volt plébániaépülettel

MAGYAR TEMPE.

A' R É G I

ISTEN ASSZONYOKNAK

MŰLATÓ

VIRÁGOS KERTYEK.

A z

Versekkel mulatni Izeretők számára ké-
szítette Néhai Ns. Ntes. Kovács Gábor Özege,

Ns. VALYI KLÁRA ASSZONY.

Maga költségével nyomtatatta.

V A T Z O N,

Nyomatattatott Maramarosi Götlib Antal' betűivel.

1 8 0 7.

A Magyar Tempe 1807-es kiadásának címlapja

gondolom, az apró részleteknél most fontosabbak a tények és azok következményei. Az, hogy költőnőnk jelen volt a közéletben, sok helyen megfordult, sokat látott és tapasztalt. Valóban kapcsolata volt Csokonai Vitéz Mihállyal és Édes Gergellyel, hogy csak a legismertebb költőket említsük; járt Komáromban, Bécsben s még sok más helyen. Ismerte a megyék szellemi előkelőségeit: az orvosokat, a főurakat, a művészeket, de az egyszerű embereket is. S ami talán számunkra a legfontosabb: 1807-ben Vácon a „maga költségével nyomtatatta” ki 166 oldalnyi kis verseskötetét, a Magyar Tempe-t, *A' régi Isten asszonyoknak mulató virágos kertye*-ket, „az versekkel mulatni szeretők számára”.

A kötethez írt előszóban – *Belépés és Ajánlás* – a költőnő szerénykedik s bocsá-

natot kér „vak bátorságáért”, mert „e lármás világot” úgy nézi, „mint egy örök Tengeren épült komédiás Házat”, melyben „sok színű Darab játékokat nagy fáradva kijádzott” maga is. (1807:3.) Aztán szokásos módon a tekintélyes és tehetséges főurak népes táborát, a „virtusoknak szülő műheleit” szólítja meg, kérve támogatásukat és megértésüket. Az előkelőségek közt találjuk például „gróf Festetics Györgyöt, Szétsényi Ferentz Ő Nagyságát, Nagyságos Consiliarius Szakmári Királyi Miklós Tettes. Ns. Gömör Vármegye Első Vice Ispányát, Nagyságos Szent Iványi János Ő Nagyságát Nemes Neográdi Vármegye első Vitzé Ispányát” stb. Megadta hát az úri modor és etikett módját Vályi Klára, aki maga is nemes családból száрма-

Szalatnyafürdő

vasas-sósfürdői kitünőek. Üdítő gyógyvize pedig természetes szénsavban az ország egyik leggazdagabb ásványvize. Vasutállomás helyben. Felvilágosítást ad a fürdő- és forráskezelőség:

Szalatnyafürdő, utolsó posta Egeg

Feladó: Egegi körjegyzőség

ipolysági járás, Bars-Hont k. e. e. vm.

Szalatnyafürdő a savanyúvízzel, melyről Vályi Klára is írt (Korabeli képeslap)

zott, bár – mint majd később kiderül – ismerte a szegénységet és a szürkéséget is. Aztán maga is töpreng, szinte megretten, hogy a világ elé lépett verseivel; kételkedik tehetségében, s így folytatja sorait: „*már itt kérdezhetné valaki én tőlem, mért terhellek ennyi Nagyokat, vagy mért üttök illy nagy lármát kitsiny libatollal írott munkátskám iránt*”. (1807:4.)

Aztán az *Érdemes Olvasó*-hoz szólva azt is elpanaszolja a költőnő, hogy némrégiben még a betűt sem ismerte, és „*soha abban módja nem volt*”, hogy egy Gvadányi, Péteri Takáts, Báróczi, Aranka, Deme, Kultsár „*ízléssel írott munkáit olvassa*”. Pedig ezek „csak” a korszak „népszerű, híres literátorai” voltak, mint Weöres Sándor is említi, az igazi nagyok – Bessenyei, Virág, Kazinczy, Csokonai – sokáig hiányoztak Vályi tudatából is. De nagy-nagy szorgalom lehetett e nemesasszonyban, hisz a betűvetés tudományának elsajátítása után elvégezte Pesten a bábaképzőt, olvasni, utazni kezdett, társaságokba járt stb.

A költőnő *Magyar Tempe* című kötete megannyi *köszöntő-dicsőítő verset* tartalmaz. Ezek bár gyengébb termékei az alkotói munkának, mégis szólnunk kell róluk. Mert egy vidéki hölgy kapcsolatainak széles skálája tárul elénk; egy hatalmas tabló rajzolódik ki, melyen főleg Hont, Nógrád és Gömör szinte teljes nemesi világa felbukkan. Különösen a helytörténeteknek jó csemege ez, de nagyszerűen tükrözik a versecskék a kor törekvő emberének mentalitását, függőségét, a hatalomhoz való simulását is. Nézzük hát, kik is azok a „világi méltóságok”, akiknek „*neveiket gyenge tollára*” bátorkodott venni. Persze itt csak néhányat

említünk közülük. Például *Koháry Ferencet*, akiről így írt:

„*Már itt fénylik Gróf Csábrági Kohári
Ferentz Urunk,
Kinek párját a' Hazába nem igen sokat
tudunk. Királyunknak hív Presesse és
Referendárussa,
Fénylik örökre Nagy Hontba Fő-Ispányi
virtussa.*” (1807:18.)

Nem hagyhatta ki természetesen a nőgárdi *Szentiványi Ferencet* sem, akiről így szólt:

„*Músám még az Ország' Bíró Szent
Iványi Ferentzet,
El ne felejtsd 's karjaira fűzzél arany
peretzet.*” (1807:20.)

Írt a „*Méltóságos Rozsnyai Káptolon' Elől Üllői Tiszteletekre*” is egy verset, így dicsérve benne a nagyprépostot:

„*Ő Nagysága nagy Prepost Úr Karaba
György a' ki vagy,
Híred a' ditsőség halmán mondhatom
mert igen nagy.*” (1807:26.)

„*Kis Músáját*” küldte Foglár Jánoshoz Tésára, Palásthy Istvánhoz Palástra, Liptay Sándorhoz Szécsénkére:

„*Szétsénkébe Mú'sám, térd-hajtva
érkezett,
Neved' Napján, ezer, örömhöz érkezett.
A' Párnássus hegyén, a' Koronás Mú'sák
Aranyos fáklyákkal, Nevedet
nyomozzák.*” (1807:31.)

De költött köszöntő verset a kovári Kubinyi Jánoshoz, a túri Haán Ferenchez, Majthényi Lászlóhoz vagy Ipolyi Arnold nagyapjához, a kelenyei *Szmrecsányi Elek*-hez is. Ez utóbbi így hangzik:

„*Arany színnel derült az Ég, gyászoló
bóltozattya,
A' melly sok fojtott szíveknek, bánattyát
már oszlattya.*”

Ezer nyóltzszáz ötödikén, a' Magyar Ég
kiderült,
Mellyben egy hív Pátrónusom, Név'
Napja elő került,
Músám, tsak titkon tudakozd, annak Neve
ki légyen,
A' ki ezer Virtusáért, itt tiszteletett
végyen.
Végyen itt hát Szmretségű Elek, a' ki Fő
Szolga Bíró,
Nagy-Hontban sok Virtusával, Márói
tollal író.
Éljen szerelmes párjával Horváti
Annájával,
Tőle születet két remek, balsami
Virágjával." (1807:42–43.)

A versben emlegetett Horváti Anna disznópusztai illetőségű nemesasszonytól született egyik „balsami virág” Szmretségűi Arzénia volt, Ipolyi Arnold édesanyja.

Feltétlenül említésre érdemes Vályi Klára levelezése. Több oknál fogva is. Ezek az alkotások költészetileg például már kifinomultabbak, mint a fentebb érintett dicsőítő-köszöntő versikék. Kiemelkedőek azok a személyiségek is, akikkel versírónk levelet váltott, s a költői levelek egyben fontos irodalmi kapcsolatokról tanúskodnak.

A kortárs Molnár Borbála levelező társaságát méltatva írja Hász-Fehér Katalin, hogy a levelezők hangnemét befolyásolta az a tényező is, miszerint „nem szigorúan vett magánlevelekről, hanem tudatosan közlésre készült, irodalomnak szánt és tekintett szövegkeről van szó”. Bár Fábri Anna a „magánműfajok” közé sorolja az efféle alkotásokat, ám ő a „kérdésnek csak azt a vonatkozását veszi figyelembe, hogy az ún. objektív műfajoktól eltérően ezekben a szövegekben kétségtelenül a személyesség, olykor életrajziség, vallomásosság

uralkodik”. S ilyen értelemben valóban „odasorolható az ún. privát irodalomhoz”. Hász-Fehér Katalin hosszabb fejtegetésében hangsúlyozza, hogy Molnár Borbála idejében és körében „a korszak sajátos művészeti-irodalmi szinkretizmusának keretei között még a nyilvánosságnak írt költői levélben is bőven találhatók szigorúban vett magánesemények” (...), ám „a női levelek vallomásossága és életrajziséga nemcsak a kor mindent megverselő mentalitásából ered, hanem íróink szociális helyzetéből is: képzettség, olvasottság és társalgási jártasság híján nincs más anyaguk, megverselendő témájuk, mint saját életük és életkörülményeik”. (Hász-Fehér K., 2005. 4. Internetes változat)

A fent elmondottak érvényesek természetesen Vályi műfajára s a levelezőtársak alkotásianak egy részére is. Igen sok levelet váltott Vályi Klára Csizi Istvánnal (?1728–1805), a Tokajban élt költővel és őrnaggyal. Ezekből tizenkettőt a kötetében is olvashatunk, s Weöres Sándor is bemutat belőlük egy-egy részletet szóban forgó antológiájában. Csizinek megjelent „egy lojális versezete Királyi Buda vára visszafoglalásáról (Kassa, 1763.)”, kiadta Molnár Borbála írónővel folytatott levelezését (Pozsony, 1797.), poétai levelet intézett Gvadányihoz stb. (Benedek M., főszerk., 1963:217.) Mint Weöres Sándor említi, öregkorában a költőt „két szenvedély kerítette hatalmába: a vallás-erkölcsi megigazulás, meg a régebben is űzött verselés. Főként a hozzá képest ifjabb hölgyeket igyekezett igaz útra vezetni”. (Weöres S., 1977:347.) Érdemes a Vályi Klárának címzett versekhez 1800-ban írt Elő-Beszédéből idéznünk az alábbi soro-

kat: „Magamban bezárkozván nem-is gondolkodtam vala már, hogy megbaráz-dásodott hamlokkal Párnassuson sétál-gassak, a' midőn Nemes Vályi Klára Asz-szonynak Pestről egy Nemes Ifjú által azt az üzenetét vettem, hogy Bétsből útasított két levelire választ adjak... (...) Írtam hát annak az érdeemes Asszonynak, a' Krisz-tus haláláról, és feltámadásáról, a' Hit-ről, Szeretetről, és Reménységről, a jó lel-ki esméretről, a jóságos tselekedetről, a' magunk megjobbúlásságunkról, a' Gaz-dagságról, Szegénységről, Érzékenysé-géről, a' Bölts életről, és a' testnek Szépség-iről...” (1807:61–62.)

Úgy látszik, Csizi Vályi Klára is hatott erkölcsi példázataival, mert a harmadik le-velére adott válaszában már a költő is vallásos témát feszeget:

„Ugy tartom adóságomat számodra
lefizettem,
De ama menykő tűztől ismét erre kisztettem.
Mivel még e' folyó Százban egyszer
Pünkösdnap lévén,
A' ránk szóló Szent Lélek ma-is
nagy tsudát tévén.
Mert nagy bőven ajándékát híveire
szálítja,
Gyarló voltunk nem tekintvén hitünket
gyámolítja.
Kitöltetett bőv mértékben a' megáldott Sz.
Lélek,
Mellynek én drága hasznáról jó ízléssel
beszélek.” (1807:70.)

A negyedik „Felelet”-ben a szegény-ségről elmélkedik a költő. Íme néhány sor bölcs okfejtéseiből:

„A' szegénységről-is mivel nékem írtál,
A' felelésre-is engem reá bírtál.
Én a' szegénységet tartom barátomnak,
Bünöm tengeriből kikötő partomnak.

Tudván szegénységem ha békével tűröm,
Majd édes öröm lesz a' keserű üröm.
Ha ugyan is tereh könnyűnek tarthatom,
Mert árnyéka alatt bünömet siratom.
Földi szegénységem nyujt olly

reménységet,

Szenvedésem után nyerek idvességet,
Az árva kenyeret bár sohajtva eszem,
De tünni tanító tanátsod' beveszem.”

(1807:73–74.)

Az ötödik válaszevél néhány sorát Weöres Sándor is idézi. A költő ismét felfedi szegénységét, de vállalja sorsát; a jövő felé tekint, s elítéli azokat, akik az igazságot „hazugsággal toldják”:

„A' Levél íróktól rólam a' kérdéselt,
Mivel bírok 's honnan vetem eredetett.
Ne vitasd azt Uram hol vala lakásom,
Vagy mind ez ideig hol vólt mulatásom.
Szegény vagyok most-is tsak sár ház

szálásom,

Ebben Sátorozván jobbra van vágyásom.
Tsak a' jelen valót nézzük szemeinkkel,
Ne kérdjük mi történt régi eleinkkel.
Mert ma az igazat hazugsággal toldják,
A' mások érdemit magokéra foldják
Virtus nélkül mit ér sokak kintses háza,
Ha maga a' Világ tsak tudatlan váza.”

(1807:75-76.p.)

A tizedik válasz igazi vallomás a barát-ságról s egyféle költői hitvallás is:

„Nagy örömmel vészem mindég drága
verses leveled,
Sőt újúllok hogy az által ismerős lettem
veled,
Boldog vagyok mert megnyertem a' miért
szíve ége,

Mert a' verselés lelkemnek egy
fő-gyönyörűsége.” (1807:88.)

A másik nagy levelezőtársról már szól-tunk a fentiekben is. Édes Gyergely

(1763–1847) ő, a költő, aki barátságban állt Gyöngyösivel is, levelezett *Kazinczyval*; írt alkalmi költeményt, ódát, elégiát és epigrammát. (Benedek M., főszerk., 1963:275.) Kapcsolatát Vályival a kötetben közölt négy verses levele is bizonyítja. Az elsőben például így ír:

„Sajnálom hogy veled még nem lehettem,
Szívedre Barátság' tüzét nem hínthettem.
De annyival inkább igyekszem szívedet,
Megnyerni, mert képzém méltó érdemedet.
A' mint te-is noha eddig nem láthattál,
Nevemnek szívedben máris helyet adtál.
A' mellyet Levelid' által izonyítál,
Mellyeket közelebb Bétsből igazítottál.”

(1807:100.)

Vályi – mint *Feleletéből* kiderül – Molnár Borbála versei közt akadt az Édes Gergelyéire, s máris megkedvelte, megszerette a költőt. Így esdekel hozzá valomásszerű költői levelében:

„Óh írj nékem hív Édesem ha már
barátom lettél,
Ha nem láttál- is engemet, elég hogy
megszerettél.

Írd hát, mert az én napjaim, víg óráit nem
ismérnek,

A' keserűség vizei szinte Lelkemig érnek.
Ezekre hív válaszod jó Barátod ohajtja,
Ha írsz ő-is majd többekkel vagy
szebbekkel váltja.” (1807:101.)

Édes Gergely negyedik levele egyfajta véleménynyilvánítás is, a versíró asszony buzdítása, bátorítása, útmutatásokkal való ellátása:

„Verseid mellyek közelebb jövének,
Szépek, és tetszik nékem így az Ének.
Írni mint kezdéd szorosabb marokkal,
kurta sorokkal.

(...)

Haj mit is mondék, hiszen úgy van épen

A' dolog, kettős koszorút miképpen
Gondolám már-is fejedem Barátom,
Fényleni látom.

Úgy van, és már nem tsak az

Aszszonyoknak,

Sőt némely hetyke-henye férfiaknak,
Kiknek e' részben elejekben hághatsz,
fütjeiket hányhatsz,

Meny azért-is írj ezután is a' mint

Tudhatod tsak hogy kikeresd a színt

Verseidnek, hogy ne híjába fáradj,

Lelked 's erőd add.” (1807:104.)

Kapcsolatuk valószínűleg több lehetett költői levélváltásoknál, amit Weöres Sándor is feltételez, s a fentiekben le is írt. A találkozások színtere *Bébiné Fábiana Juliannáék komáromi háza* volt, melynek asszonya megannyi kapcsolatot összehozott, ismert személyiségek találkáját szervezte, s maga is a kor egyfajta nagyszonyja lehetett. Hozzá írt egyik levelében Vályi szinte felmagasztalja és dicsőíti a komáromi hölgyet:

„Hallatik szép híre Duna e' folytába,
Atzél Tükör lettél Aszszonyok ' sorrába.
Az Anya is bóldog kinek lettél Leánya,
Fénylesz Komáromba mint szép Arany
bánya,

Kiterjesztett kézzel szívemhez szorítlak,
Gyenge tsókjaimmal talpig beborítlak.”

(1807:105.)

Nem marad el természetesen Fábiana Julianna válasza sem. *Feleletéből* az is kiderül, hogy az asszony igencsak tájékozott, még a Bécsi Magyar Kurírt is olvassa, s nyomban reagál Vályi Klára ott megjelent versére:

„Örvendez szívem és vígad, hogy verseit
láthattam,

A' Bétsi Magyar újságot olvasván rá
akadtam.

Tapsolva ezt kiáltottam: már a'

Mú'sáknak száma

*Szaporodik, 's így fog tovább verselni
majd sok Dáma.” (1807:105–106.)*

Természetesen Vályi Klárának a *Csokonai Vitéz Mihállyal* (1773–1805), a magyar felvilágosodás legkiemelkedőbb lírikusával kialakított kapcsolata a leginkább számon tartott. Vele is a komáromi Bédiházban ismerkedhetett meg. Kötete két Csokonaihoz írt levelet és két – Csokonai-választ tartalmaz. Első levelét a költőnő így kezdi:

*„Nagy Lelkű Barátom nem tudom
mit szólnak,
Szemlélt virtussaid előttem mert olylak,
Mellyeknek bötsös voltját elnem
felejthettem,
Szívem lantján mérvén holtig emlegettem.
Virtusok műhelye, Doktor Sándorfi Úr;
A'sok homályból még ma is hasznot gyúr;
Te általad lettem én ezzel ismerős,
Mondhatom hogy lábom tsak az
olta erős...”*

Először tehát egy újabb kapcsolatban való közvetítést köszön meg Vályi Csokonainak. A versben is emlegetett *Sándorfi József* (1767–1824) Bécsben élő orvos, irodalombarát és költő volt, akivel Vályi feltételezhetően gyakran találkozott a fővárosban. Kiss László orostörténész szerint kezelhette a verselő bába betegségét is. (2001:43–44.)

Vályinak egyben kritikusa is volt Csokonai, hisz már az első levélben is kérte őt erre:

*„Világon mint szikra hamú alá rejtve
Vagy, de sok virtusod nintszen elrejtve.
Természetből folyó gyenge kitsiny erem,
Engedd-meg hát bátran hogy küldeni
merem,*

*A' jó Dió fa is ha verik úgy terem,
Majd én is téntában pennám' jobban
verem.”*

Csokonai válasza sem maradt el. A költő bátorítja őt, hogy ne keseredjék, ha „bajjal tusakodik”, ha a „szegénység porig nyomja”, ha „szíve mindenkor szomorú”. E helyett így biztatja:

*„De győződjön a szerentse,
Szégyelnüljön pénz és kints,
Szíved irígy ne rettentse,
Szitokra ne is tekints.*

*Ne mász porba a' többeknél,
Zengj egyebet keserveknél,
Nagyobb vagyok mind ezeknél,
Azzal hogy peéta vagy.” (1807:108.)*

Van Vályi Klárának több olyan fontos verse is, amelyben egy-egy helyről, városról, közösségről közöl jól sikerült és alapos verses leírásokat, kordokumentumokat, művelődéstörténeti ismereteket. Kiemelkedik ezek közül is az alábbi hosszú című verses leírás: *Nagy Méltóságú Gróf Koháry Ő Excellentiájá' T. Honth Vármegyének örökös Fő-Ispányának Birtoka alatt lévő savanyú Vízéről*. Az Ipolyság melletti szalatnyai gyógyforrásról van szó, amelyről – mint Vályi írja – „Ha valaha most kellene Apolló' tollal bírni,/ A' Szalatnyai sós vizet az-zal kellene írni”. Mert, mint a továbbiakban a verses leírás szerzője elmondja: „E' kút Kálvária módra Márvány kővel
kerített,

*Sok ezer ember meggyógyúlt, ki már
ebből merített.*

*Egy kitsinkét savanyútska, Ezüst színű
buzgása,
Nem igen sokkal lehet szebb a' Pegázás
forrása.” (1807:134.)*

Aztán azt is megtudjuk, milyen híres vendégek jönnek itt össze, minémű szórakozásra nyújt még lehetőséget a fürdő; milyen volt a kor divatja, az úri osztály szokásvilága stb.

Jól sikerült a költőnő *Bétsnek rövid lefestése* című műve is. Magyar poétriaként van jelen a városban, ahol ugyan sok-sok gondtalan szórakozásban részt vesz, kiemelkedő társaságokba is bekerül, ám mindig hazagondol. Mint más poéta a „darvakhoz szól”, s azoktól üzent övéinek, ő a Duna habjaiba hullatja könnyeit, mintegy összekapcsolva azok által a távoli helyet hazájával:

„Szállásom Dunához nem messze tétetett,
Házomba foly azzal megédesítetett.
De még annak sem oly édesik a' leve,
Mint a' hogy Magyarul hangzik annak
neve.

Irodalom

- Benedek Marcell, főszerk.: *Magyar Irodalmi Lexikon* A–K. Budapest, 1963.
- Csáky Károly: *Vályi Klára*. In: *Uő.: Jeles elődeink*. 149–150. Dunaszerdahely, 2002.
- Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.
- Hász-Fehér Katalin: *Molnár Borbála levelező barátsága*. Irodalomismeret, 1996. 1–2.sz. 38–44. Internetes változat, 2005. staff.u-szeged.hu. 1–11.
- Kenyeres Ágnes, főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon* L–Z. Budapest, 1969.
- Kiss László: „Körmetlen lábbal nagy fát akarok mászni”. Kísérlet Vályi Klára

*Nó de ha könnyeim habjaiba hinthettem,
És azzal tsepjeit Hazámba küldhettem,
Úgy tetszik megkönnyült szívemnek
fájdalma,
E' víg Haza e' volt szívem bizodalma.”*
(1807:151–152.)

Hosszan mazsolázhatnánk még a költőnő kis kötetében, amely szerénysége és egyszerűsége ellenére is jegyzett és fontos adaléka irodalmunknak. Ezenkívül, illetve ezt megelőzően egy másik műve is napvilágot látott az alábbi címmel: *Buzdító versek a nemes magyar insurgensekhez, mellyeket hálaadó tiszteletének kijelentésére szerzett 1798. esztendőben*. Vályi Klára alkotásai, irodalmi kapcsolatai szerves részét képezik művelődéstörténetünknek, s szerény értékeik ellenére is illik számon tartanunk.

- életútjának az eddiginél hitelesebb felvázolására. *Irodalmi Szemle*, 1988/1.sz. 74–77.
- Kiss László: *A Csokonaival levelező verselgető bába*. Vályi Klára. In: Kiss László–Lacza Tihamér–Ozogány Ernő: *Gondolatokból épült katedrális*. 42–45. Pozsony, 2001.
- Kovács Sándor Iván: *Egy képzelt irodalomtörténettől a valóságos rendszerig*. In: Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel*. 5–43. Budapest, 1877.
- Vályi Klára: *Magyar Tempe*. Vác, 1807.
- Weöres Sándor: *Három veréb hat szemmel*. Budapest, 1977.

A selmecbányai Magyar

Literatúrai Társaság

alapítója,

Homokay Pál

(1804–1858)

Ki ne hallott volna a híres Selmecbányai Evangélikus Líceum önképzőköréről, az 1826-ban alapított Magyar Literatúrai Társaságról, a későbbi Líceumi Petőfi Körről. Hisz itt bontogatta szárnyait irodalmunk két nagy óriása, Petőfi Sándor és Mikszáth Kálmán, de rajtuk kívül még nagyon sok tehetséges diák, megannyi jeles személyiség alapozta itt meg nyelvi és irodalmi ismereteit, tökéletesítette

szókincsét, pallérozta fogalmazókészségét.

A XVIII–XIX. században a nagy hírű iskolák valamennyiében szerveződtek társaságok, önképzőkörök. Az önálló életet élő alkotóműhelyek saját könyvtárral rendelkeztek, irodalmi esteket, színelőadásokat rendeztek; képzőművészeti alkotásokat mutattak be, kézírásos lapokat adtak ki, s még sok minden mással foglalkoztak. A reformkori ifjúsági társaság tagjait Selmecbányán is „*az ország megreformálásának, korszerűsítésének a vágya fűtötte*”, s foglalkoztatta az itt összesereglett magyar fiúkat „*az örökségül kapott, de még mindig meg nem oldott nyelvkérdés*”.¹ Nem csoda, hisz Magyarországon a legtöbb középiskolában akkor még nem oktatták a tárgyakat magyarul, s magával a nyelvvél is mostohán bántak.

A Selmecbányai Evangélikus Líceum épülete

A selmeci líceum „magyar irodalmi tan-székének” felállítását is csak az 1840-es évek elejére sikerült elérni. Azt a küzdelmet, amelyet ennek érdekében ki kellett fejteni a Felvidéken, jól érzékeltette például Brezníky János, az intézet egykori igazgatója is kétkötetes iskolatörténetében. Megemlíti többek közt, hogy „*mikor a kerül. Gyűlés 1808-ban a selmeci gimnasiumot kerületinek nyilvánította s egy tanár díjazását elvállalá, ennek tisztévé tette, hogy a magyar nyelvet is előadja. A nyelvet elő is adták a felsőbb osztályokban latin nyelven Severlay nyelvtana szerint, de nem volt benne nagy köszönet. Főgondot mindig a latinra fordították, még a német nyelvet is nagyobb gonddal ápolták*”.² Éppen ezért Selmecen szintén nagy szerepe volt a szóban forgó társaságnak. Azt már kevesen tudják, hogy ennek alapítója egy Homokay Pál nevű diák volt, aki az Alföldről került a Felvidék evangélikus iskoláiba, először Pozsonyba, majd pedig Selmecbányára. Homokayról nem tesz említést sem a háromkötetes irodalmi lexikon, sem a *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*.³ Pedig érdemes lenne rá, hisz a pozsonyi irodalmi társaságnak első történetírója, a selmecinek alapítója, a losoncinak pedig tanár elnöke volt. Selmecbányán kiadta a *Kis Koszorú, vagy az ágostai hitvallást követő evangélikusoknak selmeczi főbb iskolájokban virágzó Magyar Literatúrai Társaság zsenge munkái* című könyvecskét (1832), de már ezt megelőzően, 1827-ben megírta és megjelentette Pesten a *Magyar költészetet*. Ezzel kapcsolatban olvassuk Szinnyei lexikonában, hogy „*Vörösmarty nyiltan és nem egyszer bevallotta, hogy ő mint költő, saját termé-*

zeti hajlamai és tehetsége után, magyar költővé vált, hogy rhythmikában és verselésben oly könnyűséget sajátított el, azt leginkább Homokay alapos költészettana olvasása s tanulmányának köszönheti”. Azt meg Bodolay Géza említi, hogy Petőfi Losoncon jártában felkereste „*az általa is nagyra tartott és tisztelt derék tanárelnököt, Homokay Pált, akinek a verstanát már Aszódon forgatta, s akiről tudjuk, hogy a pozsonyi meg a selmeci társaság felvirágoztatásában oroszlánrésze volt*”.⁴

Homokayról természetesen Brezníky János is több helyen ír híres iskolatörténetében. Megjegyzi egyebek közt, hogy Selmecen a XIX. század elején még csak a „*grammatikában adatott elő Magyarországnak története magyarul; a reál és elemi osztályokban a tannyelv német és tót volt. A magyar társaság a »magyar nyelvben való művelődésre« 1826 óta állott fenn, de azt egy lelkes magyar fiú, Homokay Pál hozta létre, nem a tanárok (...); tagul belépett a felsőbb osztálybeli tanulók közül, ki akart, s a magyar nyelvbéli gyakorlatokat hetenkinti két órában nem tanár, hanem egy felső osztálybeli tanuló vezette, kit a tagok magok közül elnökül választottak...*”⁵

Olvashatunk Homokayról, illetve a diákok nemzeti törekvéseiről Pesthy Istvánnak *A selmecbányai lyceumi Petőfi kör története* című terjedelmes munkájában is, melyet 1893-ban írt, s az önképzőkör *Érdemkönyvében* jelent meg. Bevezetőjében vázolja azt a szomorú képet, amely Magyarország szellemi tablóját jellemezte a diáktársaságok szerveződését megelőzően: „*A nemzetek irodalmi fejlődése szoros összefüggésben van politikai történelmükkel. Ha a nemzetnek folytonosan eb-*

Selmecbánya az Óvárral (Böszörményi István felvétele)

ren kell lennie, hogy valamely külső hatalmasság ellen védekezzék, bizonyára nagyobb tevékenységet fejt ki az irodalom terén is. Hazánkban a XVIII. századbeli irodalmi fejlődésnek fő oka az volt, hogy a nemzet a hosszú küzdelem után, melyet a török ellen kellett fejtenie, elfáradtan, kimerülten hajtotta fejét a béke lágy ölébe, a mely őt azután hosszú, egy évszázadig nyúló álomba ringatta. Megfeledkezett ekkor mindneről, csak rendi kiváltságáról nem; nem gondolt azzal, hogy Mária Terézia németesítése milyen következményeket vonhat maga után. Nagy fiaira nem hallgatott, nyugodtan fordult másik oldalára és aludt tovább. Elhanyagolta legnagyobb kincsét, őseitől reá maradt örökségét, nyelvét. (...) Nagy bűne volt a nemzetnek, hogy nem pártolta saját nemzeti irodalmát.”⁶

Mivel az iskolák nyelve ekkor a latin volt, Pesthy szerint „*másként kellett gondolkodni*”, illetve a megoldás, továbblépés lehetőségét máshol kellett keresni. „*Kis János mutatta meg erre nézve az utat; az 1790-iki évben néhány tanuló társát a soproni ag. ev. lyceumban felszólította, hogy alkossanak egy egyesületet, melynek célja a magyar nyelv ápolása legyen.*”⁷ S noha ez az egyesület kezdetben még csak esetlegesen dolgozott, botladozva is kereste az előbbre jutás útjait, megalkotta Alapszabályzatát, s buzdított másokat is a kezdeményezésre. Így alakult meg aztán a Pozsonyi Evangélikus Líceum magyar társasága. S mint a továbbiakban írja Pesthy: „*Ezen társaság egyik tagja, Homokay Pál a selmeczi lyceumba iratkozván be, 1826-ban közölte társaival azon eszmét, hogy alakítsanak itt is társa-*

KIS KOSZORÚ,

V A G Y

AZ AGOSTAI HITVALLAST
KÖVETŐ EVANGÉLIKUSOKNAK SELMECZI
FŐBB OSKOLÁJOKBAN VIRÁGZÓ

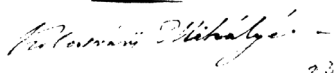
MAGYAR literatúrai TARSASÁG'

ZSENGE MUNKÁI,

A' TARSASÁG' JAVÁRA

Kiadá

HOMOKAY PÁL,

SELMECZEN,

nyomtatott Mihályik István betűivel, 1852.

A Kis Koszorú címlapja

ságot, mely lelkes védője, buzgó terjesztője legyen a magyar nyelvnek..."⁸

Az önképzőköri tarsaságok, diákegyesületek megalakulását mindenképp összefüggésbe hozhatjuk hát az evangélikus líceumok szellemi frissességével, európai tájékozottságával, a diákok szabad, sőt kötelező mozgásának-vándorlásának lehetőségével. Ilyen iskolákat megjárta, kitűnően felvértezett diák volt a mi Homokay Pálunk is. De vajon mit is tudhatunk meg róla saját művéből, az iskolatörténetekből s a fennmaradt biográfiai adatokból? Homokay (Homokai) Pál 1804. június 8-án született Kecskeméten. Gyermekezeit füldműveléssel foglalkozó szülei mellett tanyán töltötte, elemi iskoláit pedig helyben végezte. A józanul gondolkodó család szegénysége ellenére is taníttatta gyermekét, aki Pozsonyban folytatta gim-

náziumi tanulmányait. Főleg a természeti tárgyakat kedvelte, de sikeresen fellépett a latin ódaírás terén is. Pozsonyban „megismerkedett az akkori magyar irodalmi termékekkel és Kis János superintendens irodalmi társulatával is, mire erősen elhatározá a magyar nyelv apostolává szegődni. Így szervezte az addig laza állapotban sinlődő pozsonyi irodalmi társulatot, mely a sopronival s a később általa alapított selmeczivel közlekedésben működött”.⁹

Találunk önéletrajzi vonatkozású részeket a *Kis Koszorúban* is. Leírja például, hogy szülei „a német és szlovák szóra” küldték Pozsonyba, s ott igen meglepődött attól az idegen környezettől, ami őt körülvette. Érdeemes eme leírásból, elmélkedésből hosszabban is idéznünk, mert fény derülhet belőle a korabeli társadalmi-nemzetiségi állapotokra, a sokszínű pozsonyi pallettára. „Németül elmúlhatatlanul kell tudni egy magasabb tudományi pólczra jutni vágyó ifjúnak, mondták egyebek után jó szüléim: 's később nem kis káromra már az alsóbb oskolai tudományokra Posonba adtak, a'hol ki nem érzi előre, hogy egy-két magyar társammal minden lehető változásokon által esém? Ha deákul tanulásom folyt is valamennyire; de a' német Káté majd elölt, 's ámbár a'nak megérthetése miatt az egyes szavak' felhajhászásában szállásomon minden időmet elvesztém is 's miatta egyéb leczkéimre készületlen maradék is: fáradságom' jutalma mindazonáltal csak »ungarischer Ochs« lett más nap' mind tanítómtól, mind tanuló társaimtól. De bezzeg Berzsenyi' ódájí' felmondásában, hogy magyarok voltak, én valék a' fő vitéz, jóllehet nem értettem azokat, mert tanítóm még olvasni sem igen tudá, a'nál kevésbé megmagyarázni.

Alumneumunkban egyasztalú társaim között szerencsétlenségemre csak magam voltam pesti, a' többi ki lipthói, ki trencsini, ki túróczy, 's mit én tudom, még mi honi? Magyar, kik szájokban illy' legsűrűbben és legörömostebb forgott neveken neveztek: sprostij Uhor; uhorsko tela 's a't. Ezek nem a' legszebb nevek, de türni szölettem; különben, ha védszót emeltem volna igaz ügyem mellett jó rokonim ellen, azonnal lemarnak vala."¹⁰

Amint a fenti sorokból is kicseng: megdöböntő, hogy az akkori Magyarországon egy magyar diák mennyire megaláztatott helyzetbe került az iskola idegennyelvűsége és a más nemzetek, nemzeti-ségek fiai miatt. Homokay azonban már gyermekként is tudta kezelni ezt a helyzetet, felülemelkedett a kisszerűségeken. Egy dolog bántotta csupán, mégpedig az, hogy a tanulóknak nem volt lehetőségük anyanyelvük ápolására. Ezért akart már Pozsonyban a „magyar nyelv apostolává” szegődni azáltal is, hogy szervezte a sínylődő irodalmi társulatot.¹¹ S amikor felsorolja az iskolai társaságok jelentőségét, és „kiemeli ezek nemzeti hasznát”, nem válik elfogulttá s más népek gyűlöljévé. Erre Bodolay Géza is felhívja figyelmünket, idézve Homokay *Kis Koszorújának* alábbi sorait: „De midőn itt a' nemzeti lélekről szólok: nem értem alatta a' nemzeti vak buzgóságot, a' vastag nationalismust; mert ez ugyan inkább sírja, minsem életrekelése egy Nemzetnek...”¹²

Miután tehát Homokay Selmecre került (1824), nyomban szorgalmazta a magyar társaságot, mert érezte itt is hiányát az anyanyelvi oktatásnak. A *Kis Koszorú* történeti összefoglalójában áttekinti a magyar nyelv selmeci oktatásának kezdeteit

is. Megemlíti, hogy a gimnáziumban „Scheverlay Mátyás úrbán, a sz. Hittudomány Professorában oly derékkelkű férfi-*uval*” találkozott, aki „a latin nyelv nagy szeretete mellett nemzeti nyelvünk eránt is különös hajlandósággal viseltetett”.¹³ (Severlay Mátyás a Turóc megyei Bisztricskáról származott. 1810-ben került Selmecre a sárospataki református kollégiumból, ahol a német nyelv és irodalom tanára volt. Selmecre a syntaxisták s a magyar nyelv tanárának hívatott meg.)

Két év múlva Homokaynak sikerült megalakítania a Magyar Literatúrai Társaságot. Ezt megelőzően azonban már magyar énekes kart létesített. Mint írja: „Mindjárt az 1824–25dik Oskolai esztendőnek elején Október 26kán egy magyar énekes Kart állíték fel, mellynek tagjai szám szerint 42re gyűltek 's válogatva 34en maradtak.

Az énekes Kar egyfolytában már két esztendeig zengett, 's én bőven aratám fáradozásom' egyetlen gyümölcsét...”¹⁴

Selmecre érkezése s az énekes kar létesítése után két évre Homokaynak sikerült megalakítani a Magyar Literatúrai Társaságot. Az egyesületnek mintául szolgáltak a pozsonyiak törvényei, hisz maga az alapító is innen jött. Amint Bodolay Géza is említi: „Röviddel megalakulások után, 1826. november 4-én érkezett levelük Pozsonyba, amelyben az ottani törvényeket kérték, hogy annak mintájára alkothassák meg ők is a magukét. Ezeket a törvényeket Scheverlay igazgató jóváhagyta. Hetenkét két gyűlést rendeztek, a jó munkákat érdemkönyvbe írták. Az előlülőnek feladatává tették, mint Pozsonyban, hogy a magyar oktatás pótlásaképpen a gyűléseken tanítson magyar nyelvtant, ismer-

tesse az új magyar irodalmat, fejtegesse jelesebb írók műveit.” A munka olyan tökéletesen beindult Selmecen, hogy később még a pozsonyiak is tanultak tőlük, például azt, hogy itt „csak olyan művek kerültek felolvasásra a társaság gyűlésén, amelyek az előzetes bírálat alapján arra méltók voltak. Ez is mutatja, hogy munkákban nem szűkölködtek”.¹⁵

Néhány év után Homokay elhagyta a bányavárost, de aztán másodszor is visszatért még ide. „Vissza térvén 1829–30 oskolai esztb. September’ elején hivatalos foglaltosságból Selmeczre, még a’ Magyar lit. Társaság’ tagjait nem találtam egybegyűlve, a’hoz csak későbbben lehetne szerencsém; mert még Selmeczen nem jött az ifjagnál divatba az oskolai határnapra megjelenés. (...) A’ nemzeti Literatúrához vonszó szeretet, és a’ Társaság’ ez’ idei állapotját közelebbről tudni vágyás engem’ is tagnak tett az Intézetnek, de bokros foglaltosságaim miatt, csak külső tagjává, az az olyanná: a’ki a’ Társaság ülésein nem tartozik mindenkor jelen lenni, munkát is csak tetszése szerént hoz, de a’ köz terhet, mint a’ pénz és könyvbeli segedelmet, viselni köteles.”¹⁶ Homokay további működése kapcsán Szinnyei megemlíti, hogy: „Selmecen, mint a báró Prónay családnál nevelő, sok küzdelmek közt szintén ol-tárt állított a magyar műzsáknak, és színi előadások által a városi rendekben is rokonérzetet ébresztett nyelvünk iránt. Hogy három év alatt több egészen német ajkú ifjat magyarrá, sőt magyar költővé képezett, mutatják az akkoron általa kiadott Kis Koszoróban írt sorai.”¹⁷

Munkájának *Előljáró Beszédében* Homokay körvonalazza célját, s szerényen bevallja, hogy ő nem tartja magát írónak,

s nem a feltűnés vágya, hanem a segítő-készség vezérelte őt a *Kis Koszorú* megjelentetésére: „Engem sem írói viszketeg, sem ön haszonvadászás nem ösztönzék a’ra, hogy nem kevés ügy-bajjal fonott Kis Koszorúm napfényt lásson; Ama nem; mert Koszorúm’ virágai között, tulajdonom szép kevés lévén, ha csak más kert-beli-ekkel nem dicsekedém, Írónak nem vallhatnám magam...”

A zsebkönyvet a „társaság javára” adta ki elsősorban. Összesen huszonhat ifjú negyvenöt költeménye és prózai munkája szerepel a kötetben. Közli többek közt Szeberényi Gusztáv, Prónay István, Homokay Pál, Horváth Sámuel, Royko Lajos, Lányi Károly, Fabó András, Lessko Mihály, Blaskovics Lajos, Varsányi János, Thuróczy János és mások munkáit. Közülük többen is meghatározó egyéniségek lettek a magyar szellemi életnek. S bizonyára a *Kis Koszorú* nagy ösztönzést adott az önképzőkör további munkájához; ahhoz is többek közt, hogy hosszú időn át megjelentessék kézírásos lapjukat és évkönyvüket, hogy majd olyan tehetségek nevelődhessenek itt, mint Petőfi és Mikszáth.

Mindneképp érdemes végigolvasnunk Homokay esszészerű összefoglalóját is a kötetben, amely a történelmi hűségen kívül magas szinten fejtegeti az anyanyelvi oktatás szükségességét, egymás kultúrájának megismerését is szorgalmazva. Az írás kor- és művelődéstörténeti dokumentum is egyben, nélkülözhetetlen adaléka a selmeci iskolatörténetnek, az önképzőkörök múltját kutatóknak pedig alapvető forrásmunkája.

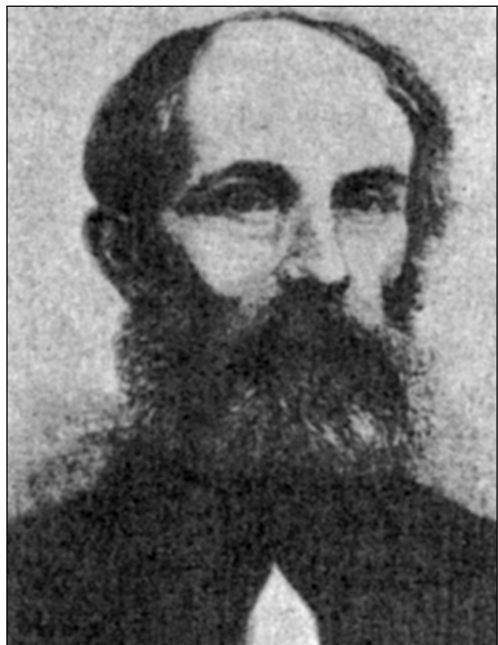
Homokay Selmecről Tóalmásra került nevelőnek a báró Prónay családhoz.

1832-ben a losonci „ev. ref. lyceumba hivattott a szónoklat és költészet tanárának, hol a tanítás mellett a természet búvárlásának és a kertészetnek élt; tanítványai-ban (Lisznyai Kálmán, Adorján Boldizsár, Halász József sat.) a költészet iránt fogé-

kony szellemet ébresztett”.¹⁸ Költeményei közben megjelentek az Urániában, a Koszorúban és más lapokban. Losonc 1849-es pusztulása őt is negatívan érintette. 1855-ben Kecskemétre hívták tanárnak, ahol 1858. június 8-án elhunyt.

Irodalom – jegyzetek

- 1 Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Budapest, 1963. 25.
- 2 Breznayik János: *A selmecebányai ágost. hitv. Evang. Egyház és Lyceum története*. Második és harmadik füzet. A XVII-XIX. századbeli események. Selmecebánya, 1889. 313.
- 3 Benedek Marcell, főszerk.: *Magyar Irodalmi Lexikon A–K*. Budapest, 1963.; Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.
- 4 Bodolay G., 1963. 246.
- 5 Breznayik J., 1889. 313.
- 6 Pesthy István: *A selmecebányai lyceumi Petőfi kör története*. In: *A Selmecebányai Petőfi Kör Érdemkönyve*. 253–306. Selmecebánya, 1893.
- 7 Pesthy I., 1893. 254.
- 8 Pesthy I., 1893. 254–255.
- 9 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- 10 Homokay Pál: *Kis Koszorú, vagy az ágostai hitvallást követő evangélikusoknak selmecezi főbb iskolájában virágzó Magyar Literatúrai Társaság zsenge munkái*. Selmecezi, 1832.
- 11 Csáky Károly: *Homokay Pál*. In: Uő.: *Híres selmecebányai tanárok*. Dunaszerdahely, 2003. 84.
- 12 Idézi: Bodolay G., 1963. 33.
- 13 Homokay P., 1832. 27–28.
- 14 Homokay P., 1832. 29.
- 15 Bodolay G., 1963. 365.
- 16 Homokay P., 1832. 59–60.
- 17 Szinnyei J., 1896. 1036.
- 18 Szinnyei J., 1896. 1036.

Fabó András

(1810–1874)

író, történész felvidéki

kapcsolatai és néprajzi

kísérletei

Fabó András író, egyháztörténész, tanár és evangélikus lelkész, a XIX. század egyféle mindenese, Nógrád jeles fia s az egyetemes magyar művelődéstörténet jeles alakja talán nem szorult annyira a fedelés homályába, mint sok már sorstársa. Hisz őt ma is jegyzik lexikonaink, s neve megtalálható az oly sokszor emlegetett *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai*

lexikonában is (1981). Igaz, a szócikkek olykor hiányosak, s nem is térhetnek ki aprólékosan életének valamennyi állomására, munkáinak részletes ismertetésére.

Fabó 1810. március 10-én született Losoncon. *Szinnyei József* lexikonában (1891–1914) azt olvashatjuk, hogy a szegény szülőktől származott gyermek tanulmányait szülővárosában kezdte, majd Pozsonyban, az evangélikus főiskolán végezte, s onnan mint tanár került Szontagh Pálékhoz nevelőnek. 1833-ban Losoncon volt tanár, ezt követően pedig lelkész lett Agárdon, ahol haláláig *„hivatásának és a tudománynak élt”*. Közben különféle tisztségeket töltött be az evangélikus egyházban. Szinnyei fontosnak tartja megjegyezni, hogy Agárd *„tót falu”* volt, s Fabó is 38 éven át tót papként tevékenkedett, miközben jó magyar íróként is számon tartották őt. S mint a továbbiakban írja: *„Az újabb korban annyi bajt s egyházi téren is oly sok vizzályt okozott pánszláv törekvések és agitációk közepette Fabó hallgatag példájával bebizonyította, hogy lehet valaki tót prédikátor s a mellett nemcsak jó magyar hazafi, hanem magyar író s tudós is. Mint ember szerény, igénytelen, de nyájas, a társalkodásban eleven, mint barát hű, mint keresztény adakozó volt. Élete végéig szorgalommal olvasott s írt, bár szemei meggyengültek. Meghalt 1874. márcz. 18. Agárdon.”*

Iskolái közül hagyományaink lexikona is csak a Pozsonyi Evangélikus Líceumot említi. Pedig fontos és irodalmi szempontból is meghatározó állomása volt Fabó életének Selmecebánya. A *Líceumi Petőfi Kör* történetét feldolgozó Pesthy István említi kézírásos munkájában, hogy

az önképzőkörnek alapító tagja volt a losonci Fabó András is. Sőt, tagja volt Fabó annak a színjátszó körnek is, amely 1826-ban nyilvánosan is előadott a városban egy vígjátékot *A tisztségre vágyók* címmel. Ebben *Pitvarszky Gazsi* névvel egy inas szerepét játszotta el. S mint Pesthy ennek kapcsán írja: „A közönség meleg érdeklődése kísérte az ifjakat, rokonszenve növekedett a kör iránt, a mely kör már az ország tudományosabb férfiai előtt is kezdett feltűnni.” (Pesthy I., 1893:257–259.) Arra célzott a szerző, hogy a selmeciek munkájáról annak idején a Tudományos Gyűjtemény is beszámolt.

Köztudott, hogy 1832-ben *Homokay Pál* Selmecen megjelentette a *Kis Koszorút*, azaz az önképzőkör történetét, illetve a *Magyar Literatúrai Társaság* „zsenge munkáit” tartalmazó kötetét. Ebben szintén megtaláljuk Fabó nevét, úgy is mint alapító tagét, s úgy is mint szerzőét. Mint *Homokay* írja: „Szám szerint kívülöttem 27-en adták magokat a’ kedves foglalatosságra, ’s legnagyobb bámúlásomra mind a’ magyar énekes kar’ tagjai, kiknek tisztelt neveik, ha munkájuk által nem mindnyájoknak is, legalább dicséretes célra törekedő igaz hazafiúi érzések miatt, megérdemlik, hogy örökíttessenek.” (1832:45.) Nos, Fabó – mint említettük – két oknál fogva is kiérdemesült erre.

Szerzőként három munkájával is szerepelt a Kis Koszorúban. A’ *farkas* című meséje Ezópust és Fáy Andrást idézi. Amolyan kis tanítómese ez, melyben a juhász a bajba jutott állatot befogadja, az viszont hálátlan ezért. Az 1828-ban írt művecske tanulságát így összegezi az író: „Óh! Elhagyott, de a’ környörülő emberiségtől meg-

szánt Árvák, ne legyetek ti is Farkasok.” (1832:134.)

A’ *vakondok* című allegorikus mese végén szintén ott a tanítói intelem: „A’ meglegedetlenségből származott vakmerőségnek ritkán van jó kimenetele.” (1832:186.)

Fabó harmadik munkája afféle esszé, elmélkedés a hazaszeretetről. Címe: A’ *magyar honszeretet*. Így indítja írását a szerző: „Az ellenségtől megtámadtatott hazának védelme, az anyanyelv’ és tudományok’ művelése, olyan nyilvánvalóság jelei a’ honszeretetnek, mellyekkel azt, ha nem tsalatozom tökéletesen megmutatjuk.” (1832:174.) Számos történelmi példát említ érvei alátámasztásaként, akár a védelem terén tanúsított helytállást, akár az anyanyelv melletti kiállást illetően. Mintegy példaképpül állítja elének azokat, akik „A’ hazának, ennek a’ jóltevő szülőnek bőv adományait azon nyelven, a’ mellyen nyújtja azokat, akarják meghálálni”. (1832:176.)

A *Magyar Irodalmi Lexikon* 1963-as kiadása íróként, egyháztörténészként és az MTA tagjaként mutatja be Fabót, akinek „Főleg evangélikus egyháztörténeti és teológiai munkái jelentek meg, de jelentősek szépirodalmi művei is”. (Benedek M., főszerk., 1963:322.) Alkotásai közül kiemelik a Vitnyédi István levelei 1652–54 (*Adalékok a XVII. század politika- és erkölcstörténetéhez*, 1871) című munkáját és a *Beythe István életrajza* (1866) című akadémiai székfoglalóját. Vitnyédi István a magyar politikai élet s a magyarországi művelődéstörténet kiemelkedő képviselője volt. Egy ideig Nádaszy Pál titkáráként és Sopron vármegye jegyzőjeként, országgyűlési követeként dolgozott. Tanácsadója volt Zrínyi Miklósnak, elindítója a Wesselé-

nyi-összeesküvésnek, egyik alapítója és pártfogója az *eperjesi evangélikus kollégiumnak*. (Kenyers Á., főszerk., 1969:1009–1010.) Levelezésének megjelentetésével nagy szolgálatot tett Fabó, hisz az a magyar nemzet fontos kor- és művelődéstörténeti dokumentuma.

Beythe István (1532–1612) protestáns író, prédikátor és természettudós volt. A Bánffyak udvari papjaként és soproni prédikátorként is tevékenykedett. Neki tulajdonítják az első magyar flóraleírást is. Élete, életműve roppant érdekes volt, s munkássága gyakran az ortodox lutheránus esperesek ellenállásába ütközött. (Kenyerer Á., főszerk., 1967:209.)

Teológiai munkáit Fabó 1868-ban adta ki *Rajzok a magyar protestantizmus történetéből* címmel. Irodalmi lexikonunk Fabó szépirodalmi írásai közül megemlíti még a Víg Dezső néven kiadott *Cigány adomákat* (1858) s az első magyar irodalomtörténeti lexikon szerzőjéről, az ugyancsak tájainkról indult *Czwittinger Dávidról* (1676–1743) írt cikksorozatát, amely Abafi Figyelőjében jelent meg *Adalékok Czwittingerhez* címmel.

Sajnos, az újabb lexikonok már nem említik Fabó ama fontos néprajzi munkáját, amelyet működési helyének népéről írt *Garády* név alatt, s amely *Agárdi nép* címmel a Magyarország és Erdély Képekben című reprezentatív kiadványban jelent meg. E munka alapján Fabó talán azt is megérdemelte volna, hogy a *Magyar Néprajzi Lexikonban* is megemlékezzenek róla.

A Cserhát lábánál elterülő dél-nógrádi községnek Fabó idejében 58 magyar és 422 szlovák lakosa volt, s mint írja, „magyarul majd mindnyájan értenek, beszél-

nek, s mint alább látandjuk, szellemben és szokásra nézve is egészen elmagyarosodtak”. Az idő távlatából nézve mindezt sokan bizonyára másképp ítélik meg. De lássuk most, mivel foglalkozik néprajzi leírásában a szerző. Először is az emberélet első fordulójáról, a születésről ír alaposabban, megemlítve, hogy „*Alig veszi észre a nő, hogy szerelme gyümölcsét hordja a szíve alatt, azt nyomban valakinek háznépe közül besúgni kötelességének tartja, mert attól fél, hogy titkolódzás miatt születendő magzata néma fogna maradni*”. Aztán ír a komaságról, amit nem illik visszautasítani, a keresztelés utáni „*paszítáról*”, az azt követő ételhordásról stb. De szót ejt a lepedőkkel körülvett gyermekágyról, a baba kötelességéről s az avatásról is. (1854:27–28.)

A második fejezet címe *A fonoda vagy fonó*, amelyben a falusi közösségek egyik fontos helyéről olvashatunk alapos leírást. Szól arról, hogy az ilyen házakat egyesek feltételezett közerkölcsromboló hatásuk miatt támadták, s mi is tudjuk, hogy ellenük az egyház is gyakran fellépett. Haladó papként azonban Fabó megvédi a közös munkavégzés s a szórakozás eme helyeit. Ezt mondja ennek kapcsán az evangélikus lelkész: „*E fonodák ellen már 1848 előtt kárhoztatólag szólalt fel az irodalom s ekkor is, azóta is tiltólag lépett föl a világi hatóság, főleg erkölcsi szempontból. De hogy e házak káros hatásuak volnának az ifjuság erkölcsiségére, legalább Agárdon nem tapasztalni. E sorok írója 18-ik évet tölt el e nép közt, s azóta fiatalkori botlásnak alig egy pár esete fordult elé, s azok közül is szolgálókon, kikre nem volt kellő felügyelet. Ajánlja ellenben e házakat, legalább a népnek, min-*

denek fölött az olcsóság; mert az egész téli világítás egy lánynak nem kerül annyiba, mint kerülné otthon egy hét alatt...”

A szerző munkájában megannyi fonóházi játékot mutat be, köztük *A halott és vivőt*, *A szeretővallatást*, a *Legényidézést*, a *Lisztórlést*, a *Gedót*, a *Zsidó papot*, a *Bárányülést*, a *Kútörzést*, a *Bolhácskát*. (1854: 29–31.) Küzülük nemegyet a mi fonóházainkban is játszottak annak idején.

A Lakodalmi szokások fejezetében olvashatunk a lagzi egyes tisztségviselőinek szerepéről, az Ipoly mentén is ismert örömkalácsról, melyet például így mutat be: „Fölszíne különféle, tésztából készített ábrarózsával van felcícomázva. Azonfelül néhány ágas vesszőt szúrnak belé s azokat vékony téstával beszalagozzák, czérnára fűzött pattogatott kukoriczával, megaranyozott dióval beaggatják s az ágakra legalább egy pár galambot, szinte téstából, illesztenek.” A mágikus cselekedetek közül olvashatunk arról, hogy a menyasszony a lagzi reggelén fokhagymát rejt a csizmájába, elindulása előtt pedig egy „üvegce pálinkát dug a jobb hóna alá”. A lakodalom megannyi eleme hasonlít a tájainkon is gyakorolt szokásokhoz. Ilyen például a menyasszonyfek-

tetés előtt eljárt gyertyástánc is, vagy az örömkalács szétostásának mozzanatai.

A *Temetőkori szokások* fejezetben nem került el Fabó figyelmét sem az egyszerű ember viszonyulása a beteghez, a haldoklóhoz, illetve az ő jószágához. Ezt olvassuk többek közt: „Beteg lovát, ökrét kíméli, igába nem fogja; de essék kórba családtagja, ez kíméletre számot nem is tart, tudva, hogy abban részesíteni nem fogják.” Majd így folytatja a szerző a nem épp kedvverítő leírást: „S még akkor is, ha fekvő beteggé lesz valaki, orvost még a vagyonosbak sem hívak, hanem vizet s némi tápot hagyva a sínlődőnek, a többi kimegy a munkára.” Ugyancsak szokás vidékünk egyes községeiben – még napjainkban is –, hogy a koporsóra terített kendőket temetés után a halottvivőknek adják, akárcsak Agárdon.

A *Különfélék* című fejezetben szó esik például a községi bíróról, a törvénybíró-ról és a kisbíróról, a tizedesről, a hajtó-bíróról és az éjeliőről, a csőszről stb. A jeles napi szokásokról csak keveset olvashatunk. Fabó munkája ennek ellenére jó keresztmetszetét adja Agárd népéletének, a falusi közösség minden-napjainak.

Irodalom

Benedek Marcell, főszerk.: *Magyar Irodalmi Lexikon* A–K. Budapest, 1963.

Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.

Fabó András (Garády): *Agárdi nép*. Magyarország és Erdély Képekben II. Pest, 1854.

Homokay Pál: *Kis Koszorú, vagy az ágostai hitvallást követő evangélikusoknak selmeczi főbb iskolájukban Magyar Literatúrai Társaság' zsenge munkái*. Selmecz, 1832.

Kenyeres Ágnes, főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon* A–K. Budapest, 1967.; *Magyar Életrajzi Lexikon* L–Z. Budapest, 1969.

Pesthy István: *A selmecebánai lyceumi Petőfi kör története*. In: *A Selmecebányai Petőfi Kör Érdemkönyve*. 253–306. Selmecebánya, 1893.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Budapest, 1891–1914. CD-változat.

Komjáthy Anzelm

(1818–1900)

irodalmi kapcsolatai és kísérletei

*„S kis körnek égett nagy tüzed;
Föléd került nem egy világfi:
Tied maradt a becsület.”*

Az idézett verssorokat az a Komjáthy Jenő (1858–1895) írta, aki irodalmunknak ellentmondásokkal teli költője, bizonyos tekintetben Adynak még Vajda Jánosnál is közvetlenebb előfutára volt. Aki 1880-tól polgári iskolai tanárként működött Ba-

lassagyarmaton, Röpke Ívek címmel irodalmi lapot is indított itt, s barátaival: Reviczky Gyulával, Gáspár Imrével és Rudnyánszky Gyulával az új irodalmat akarták diadalra vinni. Sajnos az akkori iskolaszék elnöke elűldözte Komjáth Jenőt a polgári iskolából, s így Gyarmatról is, ahol apja, Komjáthy Anzelm épp Nógrád megye királyi tanfelügyelője volt.¹ A költő Szenicre menekült, s ott korán elhunyt, de halála előtt másfél évvel, 1893. július 14-én még megírta az *Atyámnak* című szép versét. A szülő iránti tisztelet és szeretet csendül ki a sorokból, s valamennyi szakasz végén a „becsület” szó kap nyomatékot. A fent idézett sorokon kívül például így: *„Forrás voltál magad./ Csilloganak az álmagasban,/ Kik megtagadták elvüket:/ Több üdvösség van e tudatban,/ Hogy él s emel a becsület!”* Majd így fe-

Szécsény híres sárga kastélya

jezi be versét a költő: „Élj példaként azok szívében,/ Kik el nem adják lelküket:/ Hogy itten minden romba dőlhet; Ingtalan áll a becsület.”²

Vajon ki volt az az ember, akit költő fia megkeseredetten is oly nagyra tartott? Komjáthy Anzelm szerepel Nógrád vármegye monográfiájának *Irodalom, tudomány, művészet* című fejezetében, valamint Szinnyi József és Gulyás Pál lexikonában is.³ A születés és a halálozás helyét ugyan tévesen tüntetik fel, de egyéb érdemei mellett kiemelik, hogy „a szabadságharc alatt fontos szolgálatokat tett a magyar ügyeknek és az ő segítségével sikerült Lenkei tábornoknak Komáromba jutni”, s hogy tanfelügyelőként „hasznos munkálkodást fejtett ki Nógrád vármegye népoktatásának emelése körül”.⁴ Újabban Kovalcsik András rajzolt kisportrét Nógrád jeles alakjáról, megjegyezve, hogy „Komjáthy Anzelm neve leginkább mint a költő Komjáthy Jenő apja került be a köztudatba, akinek néhány gyarmati vezető személyiséggel való konfliktusa vezetett el a költőnek a városból való kényszerű távozásához is. Komjáthy Anzelm azonban maga is jelentős személyisége volt a megyei közéletnek”.⁵

A Komjáthyak ősei a XIII. századig vezetik vissza eredetüket. Ekkor még a Csabai vagy a Czabay nevet viselték, de miután királyi adományként elnyerték a Nyitra melletti Komjáti községet, előnevüket is innen vették. A későbbi századok során Nógrád megyébe kerültek, de voltak birtokaik a Hont megyei Pribél és Paloja községekben is.

A családi tragédiákból, a nem mindennapi eseményekből is bőven kijutott a Komjáthyaknak, hisz Anzelm ükapját, II. Ábra-

hámot a császárhoz való hűsége miatt II. Rákóczi Ferenc lefejeztette. Az apa öngyilkos lett, a nagyapa áttért a római katolikus hitre, Anzelm pedig tizenegy gyermekének legtöbbször még életében elveszítette. Ennek ellenére hitéhez, nyelvéhez és emberségéhez haláláig hű maradt.

Komjáthy Anzelm 1818. július 13-án született Etesen. (Tehát nem Pálfalván, ahogyan azt az egyes boigráfiákban írják.) Apja Nógrád megyei esküdt volt, s Pálfalván gazdálkodott. A magyaron kívül beszélt latinul, németül és szlovákul. Anzelm az elemi iskolát Füleken kezdte. További tanulmányait Vácon, Gyöngyösön, Egerben és Rozsnyón végezte. Jogi és bölcséleti stúdiumait befejezve patvarista, tiszteletbeli esküdt, majd jegyző lett. Miután 1841-ben ügyvédi oklevelet nyert, vármegyei tiszti alügyésznek nevezték ki. A szabadságharc ideje alatt alszolgabíró volt; Világos után visszavonult birtokára, 1852-ben pedig Szécsényben nyitott ügyvédi irodát. A kiegyezést követően vármegyei törvényszéki bírónak választották, s nemsokára tiszti főügyész, majd Nógrád megyei főjegyző lett. Királyi tanácsosi címmel, Nógrád megye tanfelügyelőjeként vonult nyugdíjba.

Komjáthy önálló művei közül hármat jegyez a lexikon: a *Magyar magánjogtant* (Pest, 1846), a *Nógrádmegyének az 1870. 42-dik törv.czikk értelmébeni szervezete* című (Balassagyarmat, 1872) és a *Magyar alkotmánytan rövid kivonatokban, népiskolák számára* (Balassagyarmat, 1890) című munkáját. Az 1899-ben Szécsényben befejezett művét, az *Önéleírást* a Madách Imre Irodalmi Társaság jelentette meg 2000-ben Budapesten. A kéziratot Andor Csaba rendezte sajtó

alá, ő írta az Utószót is.⁶ Ebben hangsúlyozza, hogy „Az önigazolás föltehetően nemcsak Nógrád vármegyében volt a múlt századi önéletírások legfőbb motivációs tényezője”. Komjáthynak ugyan nem volt szüksége különösebb önigazolásra, mégis jól tette, hogy életrajzi művét elkészítette. Még akkor is, ha talán igazat kell adnunk Andor Csaba ama megállapításának, miszerint „Az életrajz az általános, helyelközzel iskolai ismereteknek mondható információk mellett másik végleként a magánélet apró, teljesen mellőzhető adatait tartalmazza, s eközben alig szól arról, amire a kései olvasó igazán kíváncs lehetne.”⁷ Andor Csaba fejtegetése végén maga is arra a következtetésre jut, hogy mégiscsak rejteget értékeket, meglepetéseket ez a művecske, hisz azért történt a megjelentetés is. Így zárja többek közt a Madách Könyvek sorozat 19. kötete-ként megjelent munkához írt Utószavát: „S hogy végül is sok-e vagy kevés, amit az emlékiratból megtudhatunk, azt ezek után az olvasó belátására bíznam; egy biztos: ha nagyobb számban lennének hasonló emlékiratok, úgy teljesebb és hitelesebb képet alkothatnánk Nógrád vármegye múlt századi történetéről, híres személyiségeiről és az 1848–49-es szabadságharcról.”⁸

Komjáthy Önéletírása a helytörténet-szeknek s az irodalmároknak egyaránt kínál némi csemegét. Elsősorban a Madách Imrére és a Komjáthy Jenőre vonatkozó közlések fontosak, de felbukkan a könyvben egy-egy utalás más irodalmi személyiségekkel kapcsolatban is. Komjáthy jó barátja volt Madách Imrének. Valószínűleg Szontagh Pál ismertette őket össze. Később Komjáthy és Madách komák let-

Komjáthy Anzelm

Önéletírás

Madách Irodalmi Társaság
Budapest
2000

Az Önéletírás 2000. évi kiadásának borítója

tek, ám az az irodalomban elterjedt közhi-e-delem, hogy Komjáthy Jenőnek Madách volt a keresztapja, nem igaz. Madách ugyanis csak Komjáthy Anzelm második, Imre nevű fiának születésekor vállalta a keresztapaságot.⁹ A komaság kapcsán maga Komjáthy írja az alábbikait önéletraj-zában: „Második fiam, Imre született 1856. márc. 4-én. 1857. szept. hó 25-én halt meg. Keresztatyja Madách Imre, Az ember tragé-diájának világhírű írója volt azért, mert ak-koron már ő letűnt boldogságának fájdal-mas érzetére vigaszt az eszmék világában keresett, és nőmben a családi boldogság alkotójának eszményképét látva, véle szellemi rokonságban lenni vágyódott, és én ezen vágyát komaságra hívásával elé-gítettem ki, mert hitünk szerint a komaság szellemi rokonság, és ezzel előbbi jó ba-rátságunkat is megerősítettük.”¹⁰

Andor Csaba szerint Madách és Komjáthy viszonyával kapcsolatban elterjedt egy másik tévedés is, amelyről ugyan az emlékirat nem szól, „*de más források tudni vélték a Madách-irodalomban, hogy Komjáthy Anzelmnál másolta le Madách Imre Tompa Mihálynak A gólyához c. versét, amelyet a Nógrádi Történeti Múzeumban ma is őriznek, s amelynek kéziratáról érdekes írások jelentek meg. Nagy kár, hogy a grafológusi és írásszakértői tevékenység csak a legutóbbi időben kezdődött meg a Madách-kutatásban. A közelmúltban kiderült ugyanis, hogy valójában nem Madách-kéziratról van szó, így az anekdoták az egyéb információkkal együtt – legalábbis a Madách-kutatás számára – érdeklenné váltak*”.¹¹

Arra is Andor Csaba hívja fel a figyelmet, hogy a Madách-irodalomba Radó György Madách Imre életrajzi krónikája révén vonult be Komjáthy Önéletírásának néhány részlete. Radó figyelmét azonban elkerülte az a beszámoló, amely szerint 1848-ban Komjáthy Anzelm Madách Imre és Madách Pál társaságában utazott Pest-Budára, az országgyűlés megnyitására.¹² Így ír erről a szerző: „*Az 1848-ban Pesten tartott nemzetgyűlésre Madách Imre és Madách Pál testvérekkel egy kocsin utaztam, s eközben Madách Pali afölött vitatkozott velem, hogy én református és nem római katolikus vagyok, s miután Madách Imrének mellettem tanúskodása sem elégítette ki, egy vacsorában fogadtunk, s ezt Madách Pál barátom a Licinius című étkezdebén megfizette. Ezen két kedves útitárs sok képviselővel megismertetett, és ezek barátságos társaságában kedves emlékű napokat töltöttem*.”¹³ Kár, hogy a pesti napokról és

a többi barátról nem ír részletesebben Komjáthy. Ám a két Madách testvérrel s azok további sorsával, illetve a Madách-kultusz kezdeteivel kapcsolatban elmond még egyet s mást az Önéletírás szerzője, megemlítve fiát, Jenőt is. „*Madách Pál a történelmi nevezetességű isaszögi csata napján az éjt szabadban töltvén meghűlt és tüdőbajt kapott, s ennek következtében alig egy évvel később meghalt. Madách Imre jóval később, de mindig elég korán, élete delén, 1864-ben halt meg; a hamvai utóbbi lakhelyén, Alsósztrégován egy kis rozzant kápolna alatti sírboltban nyugsznak; és ezen jeles hazánkfíának – ki Az ember tragédiája című nagy művel világhírű és halhatatlan nevű lett – porhüvelyét rejtő sírja ma még egy árva kővel sincsen megjelölve. Madách Imre jómódban élő egyetlen fia, Madách Aladár felállíthatná ugyan ezen emlékkövet, de talán a nemzetnek valahára majd csak megnyilvánuló kegyeletére vár. Madách Imre szülőmegyéje, Nógrád boldogult Jenő fi-am kezdeményezésére mégis tett már annyit, hogy háromezer forintot megközelítő alapot gyűjtött, és ennek kamataiból a ballassagyarmati polgári iskola és losonci tanítóképző növendékei által készített szépirodalmi munkákat díjazza*.”¹⁴

Még egy helyen ír Madáchról Komjáthy, mégpedig az 1861-i országgyűlés kapcsán: „*....barátaim kérésének engedve leutaztam Pestre, és az érkezésem után első dolgom volt az Arany Sas címet viselt Újvilág utcai szállodába menni, hogy az ott együtt lakott Madách Imre és Frideczky Lajos képviselők közül utóbbit karzatjegy szerzésére kérem fel, s ezt ő, ki gyermekkorom óta barátom és unokatestvérem is volt, szíves készséggel megígérte*”. Ám a dolog mégsem

úgy alakult, ahogy a barát ígérte, hisz Friedeczky megfeledezett a jegyszerzésről. S ekkor lépett közbe a másik barát, Madách Imre, aki e szavakkal fordult Komjáthyhoz: „sebj, azért ott leszel, máskor, ha ilyenmű dolgod lesz, bízd rám”. Ezt követően Madách karon fogva bevezette őt az ülésterembe.¹⁵

Azt is sajnálattal konstatálja a Komjáthy-kötet felelős kiadója, hogy az Önélet-írás szerzője keveset ír fiáról, Jenőről, „Pedig az írás keletkezésekor Komjáthy Jenő már rég nem élt”.¹⁶ Ennek okát valóban nem ismerjük, ám azért fel-felbukkan a költő neve néhányszor az emlékirat lapjain. Fentebb is idéztük már a Madách-kultusz kapcsán, az alábbiakban pedig ezt a tömör összefoglalót és jellemzést olvashatjuk: „Harmadik fiam Jenő, született 1858. febr. hó 2-án szintén Szécsényben. Ez egy tudományosan képzett, jellemes ember lett, író és költő volt. Igen korán, életének tavaszán, de már mint nős és gyermekes ember halt meg Budapesten, 1895. január 26-án. Életrajza a Nagy Pallas Lexikonban van. Sírját, mely a Kerepesi temetőben XII.5.56. szám alatt van, irodalmunk barátai által közadakozásból emelt díszes fehér márványkő jelzi ezen felirattal:

Ki nap voltál, homályban telt el élted, –
Kortársaid serge nem értett meg téged,
De itt, hová homályba térnek mások –
Kezdődik költő, a' te ragyogásod. –

(Tóth Béla)”¹⁷

Egy másik, a gyermekeiről szóló tudósításban-vallomásban is olvashatunk Jenőről. Ebben így ír: „Eszerint gyermekeim tanulásukkal nekem nagy örömet szereztek, nem is sajnáltam nevelésük költségeit, s ennél semmire sem adtam szíveseb-

ben pénzt, nehezemre csak azon egy rendkívüli – s elég jó nagy – kiadás esett, melyet Jenő fiam 1878-ban okozott azzal, hogy két egyetemi tanulótársával – tudtom és engedélyem nélkül – Amerikába indult, és csak messze útról, Hamburgból sikerült őtet visszatéríteni. Természeténél fogva ábrándos és nagy világlátásra törekvő, de gyenge testalkatú fiú lévén, nem gondolta meg, hogy a nagy óceánon túl mi várhatott volna rá. Nagy ész, és a szellemek szárnyain mindég magasba repkedő lény volt ő; élete önmagával és a világgal küzdelemből állott, mert igen korán, életének legszebb tavaszán hagyta el a világot, de hitem szerint egekbe vágyott lelkének világában élt, és nevét szép költeményeinek nagy halmazával örököltette meg.”¹⁸ Íme a rövid, de karakán jellemzés, a gyermeke iránt felelősséget és szeretetet érző apa őszinte megnyilatkozása. Nem hiányzik a Komjáthy Jenőnek Abderából (Balassagyarmatról) való távozását idéző visszaemlékezés sem. Bár az apa nem részletezi a körülményeket, az üggyel kapcsolatos saját felelősségét, szerepét, csupán konstatálja a dolgokat: „Ezt követte még egy más, családomra is érzékenyen hatott eset, mely nekem és boldogult Jenő fiamnak a balassagyarmati polgári iskola volt elnökével, a hírhedt Reményffy József ügyvéddel történt összejutkozásából 1885-ben keletkezett, és nevezett fiamnak – ki akkoron balassagyarmati polgári iskolai tanár volt – Balassagyarmatról Szenicre lett áthelyezésével végződött.”¹⁹

Utolsó elkeseredettségében, amikor vagyont és birtokát is kénytelen felszámolni Komjáthy Anzelm, ismét fiát idézi, s a bevezetőben tárgyalt Atyámnak című

verset emlegeti. Ez ad neki erőt a hátralévő napok elviseléséhez, hogy Istenben is bízva, emelt fővel nézzen szembe a halállal. Így ír memoárjában: „*Volt és nincs! – de mint boldogult Jenő fiam hozzám írt költeményében biztatott: »megmaradt a becsület!«*”²⁰ Az életpálya, amely ugyan nem ívelt a parnasszusig, de termékeny és becsülettel leélt pálya volt, 1900. április 19-én ért véget Szécsényben. Kovalcsik András idézi Latkóczy Mihályt, aki így írt megemlékezésében a nagy öregről: „...csak akkor érzékenyült el, mikor a halottak között, akikről megemlékeztünk, megjelenik az ő legdrágább halottja, kedves fia Jenő, a poéta. Az a rajongó lélek, aki szerelmes volt a Napba, mint a mesebeli Phaethon és korán halt meg, mint a mesék Phaethonja. Szerette a fényt, mintha sejtette volna, hogy korán kell a sötét Hades lakába térnie.

...Most már együtt pihennek a magyar földben, melyet annyi nemes szívnek pora termékenyít. Anzus bácsi követte gyermekét s a költő megtalálta a túlvilágon azt a lelket, mely dalait ideleenn legjobban megértette.” Majd Kovalcsik megjegyzi, hogy Komjáthy Anzelm halála után lánya, Komjáthy Celesztina megjelentette apja kéziratban talált munkáját *Eszmetöredékek* címmel.²¹

Mielőtt Komjáthy-portrénkat befejeznénk, térjünk még vissza az Önéletírás-hoz. Említettük, hogy más jeles személyiségek neve is felbukkan a műben. Így találkozhatunk például Ipolyi Arnold beszercebányai püspök nevével, akit barátként és rokonnként is többször felkeresett Komjáthy: „*legtovább a reuma kínozván, ennek kiűzése végett több évben használtam a szklenói fürdőt, és Szklenóra utazá-*

saim közben Barsszentkereszten mindég meglátogattam Ipolyi Arnold püspököt, kinél sógorsági és jó baráti viszonyunknál fogva kedves emlékü napokat töltöttem”.²²

De jó kapcsolatban volt földink az Ipolyi-felmenők közül a Tersztyánszkyakkal, s rokonsági kötelékben állt a hontiak közül a Baloghy és a Gyürky családokkal is. Gyöngyösön, ahol egy időben tanulmányait végezte, a Vachot testvérekkel állt kapcsolatban. Érdeemes idéznünk visszaemlékezéséből az 1831-es koleraévet, melyet épp e városban töltött Komjáthy: „*Tanuló koromból feljegyzésre méltó események közül első és igen szomorú emlékü azon kép, melyet Gyöngyös városa 1831-ben, a koleravész alkalmával nyújtott, 30-50 halottat láttam naponta temetni, lakásom a Tót utcában volt, ott laktak a magyar irodalom terén esmeretes Vachot Sándor és Imre iskolatársaim is, kiknek szülői és az egész utca házigazdái mind kihaltak, kivéve az én gazdámat, a költészetről talán még ma is sokak előtt esmeretes Spetykó Gáspár édesatyját, ki mint Gyöngyös város azidőbeni legérde-mesebb tanácsosainak egyike, sikeres óvintézkedéseivel házunk lakóit mind megmentette.*”²³

A felvidékiek számára különösen értékes és izgalmas leírásokat tartalmaz a kötet. Ezeket most nem áll módunkban idézni. Csupán megemlítjük, hogy olvashatunk Komjáthy memoárjában Rozsnyó városáról s az 1831-es kolera körüli ottani eseményekről. Megragadóan muttja be Szádelőt, ír Krasznahorkáról és Somoskőről, idézi a nagycsalomjai Bolgár Gábornál tett látogatását, gyakran emlegeti családi otthonát, de felbukkan az írásban Bussa, Ipolyvarbó és Lukanénye is. Ter-

mészteresen nem hiányozhat Szécsény bemutatása sem. Ezt Pintér Sándor műveit felhasználva teszi meg.

S akkor még nem szóltunk Komjáthy tömör, igaz, nem mindig lényegre törő, de igen fontos jellemzéseiről. Arról, ahogyan ő Kossuthot vagy az árulónak tartott Majthényi Lászlót láttatta, ahogyan a szabadságharc egy-egy mozzanatát bemutatta, az azt követő hangulatot érzékeltette. Mind aprócska részletek ezek, de az összkép kialakításánál érdemes velük foglalkoznunk.

Szó esett a fentiekben a tanfelügyelő Komjáthyról meg arról is, mily sokat tett a nógrádi népoktatás érdekében a nemes úriember. Egy dologban azonban – az idő távlatából nézve is – feltétlen korrigálnunk kell hibáját. S ez pedig a nemzetiségekkel, köztük a szlovákokkal, illetve a szlovák iskolákkal kapcsolatos véleménye,

amely bizony felvidéki magyar szemmel nézve is negatív kicsengésű. Így írt többek közt e tekintetben: „...főgon-dom a vármegyénk tótajkú népeinek meg-magyarítása lett, s e tekintetben, igaz lé-lekkel mondhatom, századok mulasztását pótoltam, mert hogy sokat ne mondjak, 102 ág.ev. népiskola közül magyar tan-nyelvű tanfelügyelőségem kezdetén csak nyolc volt, s ez az arány ma már megfor-dítva van...”²⁴ Hadd ne kommentáljuk, mi e tévedés veszélye jelenünkre nézve. Ehe-lyett zárjuk írásunkat az önjellemzés aláb-bi szép soraival: „Önérdék életem folya-mán sohasem vezérelt, idealista voltam, és ezért a materiális érdeknél – anyagi haszonnál – mindig többre becsültem az erkölcsi jutalmat (...) sok jó barátom volt, de mások kegyét sohasem kerestem, de ha keresetlenül megnyertem, nagyra becsül-tem...”²⁵

Jegyzetek – irodalom

- 1 Csáky Károly: *Nógrádi tájakon*. Pozsony, 1992. 10., 23., 24., 132., 307.
- 2 *Komjáthy Jenő válogatott versei*. Nógrádi Irodalmi Ritkaságok 4. Szécsény, 1984.
- 3 Borovszky Samu szerk.: *Magyarország vármegyéi és városai*. Nógrád vármegye. Budapest, é.n. (1911); Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái.*; Szinnyei József: *Magyar Írók Élete és Munkái* I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- 4 Borovszky S.: I. m. 279.
- 5 Kovalcsik András: *Arcok Balassagyarmat múltjából* 2. Balassagyarmat, 2004. 61–62.
- 6 Komjáthy Jenő: *Önéletírás*. Madách Könyvtár – Új Folyam 19. Felelős kiadó: Andor Csaba. Budapest, 2000. Utószó. 92.
- 7 Andor Csaba: *Utószó Komjáthy An-zelm kötetéhez*. 93.
- 8 Andor Cs.: I. m. 97.
- 9 Csáky K., 1992. 132.
- 10 Komjáthy A., 2000. 71–72.
- 11 Andor Cs.: I. m. 94.
- 12 Andor Cs.: I. m. 93. (Radó György: *Madách Imre életrajzi krónika* című kiadványáról van szó. Salgótarján, 1987.)
- 13 Komjáthy A., 2000. 34–35.
- 14 Komjáthy A., 2000. 35.
- 15 Komjáthy A., 2000. 53.
- 16 Andor Cs.: I. m. 93.
- 17 Komjáthy A., 2000. 72..
- 18 Komjáthy A., 2000. 75–76.
- 19 Komjáthy A., 2000. 62.

20 Komjáthy A., 2000. 80.
21 Kovalcsik A., 2004. 62.
22 Komjáthy A., 2000. 66.

23 Komjáthy A., 2000. 18.
24 Komjáthy A., 2000. 60.
25 Komjáthy A., 2000. 63.

Kálnay Nándor

(1842–1911),

a Madách család nevelője, Csesztve krónikása

„Mai napság csak azon nép bodogulhat, a mely erkölcsös, művelt, munkás, józan és takarékos. Azért nekünk magyaroknak is főleg erre kell törekednünk, nehogy odajussunk, a hova a sok elpusztult nép, nemzet jutott, tudniillik a végenyészetbe, a honnét többé nincs feltámadás.”

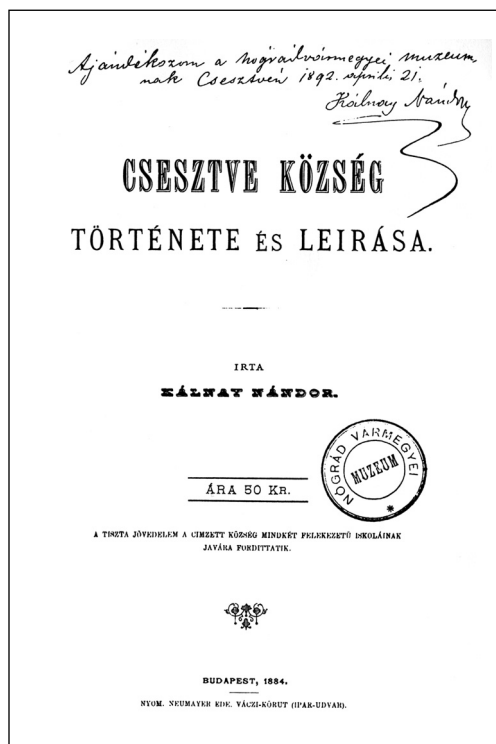
Kálnay Nándor tanító, helytörténeti író 1884-ben Budapesten kiadott, *Csesztve község története és leírása* című munkájának Előszavából idéztük a fentieket. De vajon ki is volt ez a néptanító, miért is

fontos számunkra, hogy beszéljünk az idézett könyvről, s hogyan jutott szerzőnk egyáltalán kapcsolatba az irodalommal?

Mert bizony Kálnayról legtöbbünk semmit sem tud. Igaz, nem is szerepel a *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikonában* (Bratislava, 1981), annak ellenére sem, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* (Budapest, 1987) tárgyalja őt, bár az is csak a *Krónikás évkönyvem* című munkáját említi. De olvashatunk róla Szinnyei József fő művében, a *Magyar Írók Élete és munkái*-ban is.

Kálnay Nándor tájainkról indult, *Léván* született 1842. május 23-án, ahol apja „kedvező anyagi viszonyok közt élő tanító volt” a római katolikus főelemi iskolában. Itt végezte az algimnáziumot is, később pedig publikált egy-egy cikket a Barsban, s egy időre tanítóként is visszatért szülővárára. A gimnázium felső két osztályát *Esztergomban* folytatta, majd a *pozsonyi ferencesekhez* került, ahonnan azonban csakhamar visszatért Esztergomba, s 1863-ban a *tanítóképző intézetben* szerzett képesítést. 1863. október elsejétől 1867. október 1-ig *Csesztvén Madách Károly* földbirtokos és Nógrád megyei alispán gyermekeinél volt nevelő. Itt ismerkedett meg *Madách Imre* költővel, akiről többször is ír említett könyvében. S térjünk most mi is vissza ehhez a műhöz.

A *Csesztve község története és leírása* sokáig könyvészeti ritkasának számított, mígnem a település önkormányzata 2000-ben hasonló kiadásban, *Hausel Sándor Utószavával* megjelentette a munkát. A balassagyarmati levéltáros írja többek közt a könyvhöz csatolt dolgozatában az alábbiakat: „A *Nógrád megyei Csesztve a magyar irodalom- és művelődéstörté-*

A Csesztve község története és leírása címlapja (1884)

netben Madách Imre nevével fonódott elválaszthatatlanul össze. A dombok közt megbúvó falu azonban arról is neveztes, hogy róla készült a megye első falutörténete, amiről a Századok 1884-es száma adott hírt: »Helyi monographiáink száma egy jóra való kis munkával gyarapodott. Ez Csesztve község története és leírása Kálnay Nándortól. 68 lapnyi kis füzet érdekes tartalommal. Magának Csesztvének a levéltára nem nyúlik a régi időbe, de ami itt az anyakönyvekben fel volt található, azt Kálnay mind felhasználta, sőt igyekezett más forrásokból vett adatokkal pótolni. Külön fejezet szól a község, külön az egyházak történeteiről, az iskolákról, a

nemzetiségi, műveltségi viszonyokról. Tüzetesen szól a helység gazdasági viszonyairól, s a jelenkori állapotokat is ismerteti. Az egészet történeti visszapillantás zárja.«

A mű azért is érdekes, mert a szerző az 1860-as évek derekán tanítója volt a Madách család gyermekeinek, így többször találkozott a Tragédia szerzőjével.” (Hausel, S., 2000:1.)

Hausel szerint Kálnay nem csupán a község történetét akarta bemutatni, hanem jó tanítóhoz méltóan a történelem tanulságaiból okulva nevelni is akart. Többek közt a múlt iránti tiszteletre, a valóság, a tiszta források megismerésére stb. Ahogyan az Előszó már idézett sorait is folytatja a szerző: „A jó erkölcsök, műveltség és a többi szükséges kellékek elsajátítására, kétségtelen, hogy igen jó szolgálatot tehetnek az egyes emberek, családok, községek, megyék és országok elmúlt eseményeinek visszaidézése és kiderítése annak, hogy az akkori kor emberei milyen erkölcsi, műveltségi, gazdasági s.a.t. alapon álltak...” (Kálnay, 1884:3.)

Úgy látszik, Kálnay csillagzata újra felragyogott a XXI. század elején, hisz 2004-ben a Madách Társaság is kiadta az előbb tárgyalt munkát a szerző másik fontos művével, a Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének történetével (1894) egy kötetben. Andor Csaba, a kiadvány szerkesztője ugyan megjegyzi, hogy a Kálnay-mű színvonala ébreszthet bizonyos kétségeket is az olvasóban (az elemi szakmai hibák, helyesírási vétségek, genealógiai elvágások miatt), mégis könyvritkaságnak és alapműnek számít bizonyos tekintetben ez a munka. Kiadásának fontosságát pedig elsősorban Madách Imre személye indokolta. Mert – amint azt Andor Csaba is hangsú-

lyozza – „igaz ugyan, hogy a kor híres emberei közül sokan álltak kapcsolatban Madách Imrével: Arany Jánostól Bérczy Károlyon, Erdélyi Jánoson és Gyulai Pálon át Nagy Ivánig, Lisznyai Kálmántól Lónyay Menyhérten és Andrássy Gyulán át Pulszky Ferencig, ám ezek a személyek, néhány kivételtől eltekintve, közvetlem formában alig nyilatkoztak Madách Imréről: ne kérdezzük, hogy elfoglaltságuk akadályozta-e őket ebben, vagy más oka volt a hallgatásnak, tény, hogy a legtöbb információt a Madách Imrét ismerők közül Bérczy Károly árulta el az utódoknak, s bizony ő sem mondott túl sokat. Ilyen körülmények között a Madách-kutatásban különösen értékesé vált minden forrásértékű közlés a közvetett és sokszor kétes hitelű információkkal szemben. Márpedig Kálnay Nándor ismerte Madách Imrét, s ha szűkszavúan is, de megosztotta ismereteit az olvasóval.” (Andor Cs., 2004:99.)

A könyv negyedik részében (4.§) Kálnay Madách Imre négy csesztvei látogatásáról ír. (Az köztudott, hogy a tárgyalt látogatások előtt Madách családjával hazamosabban is Csesztvén élt.) Ezzel kapcsolatos mondandóját így kezdi: „Most, midőn az »Ember Tragédiája«-nak színpadra hozatala által a Madách-kultusz felszínre hozott, úgy hiszem, nem lesz érdektelen, hogyha Madách Imre nagy költőnkéről egyet-mást elmondok, tehetem ezt, mert hiszen szerencsés voltam őt személyesen ismerni, s vele Csesztvén, öcscsénél, Madách Károly úrnál, kinek gyermekei mellett nevelősködtem, egy társaságban lenni. Mert a Madáchoknál az a szokás volt, hogy a nevelő családtagul tekintetvén, a vendégek körében is megjeljenhetett.

Kálnay Nándor

Csesztve község története és leírása

Csesztve község (Nógrád vármegye)
tanügyének története

Madách Irodalmi Társaság
Csesztve—Budapest
2004

Kálnay műveinek 2004-es kiadása

Madách Imre gyakrabban járt be Sztregováról B. Gyarmatra, a megye központjába, s valahányszor ide vagy Budapestre jött vagy ment, ami gyakran szokott volt megtörténni, mindannyiszor útba ejtette Csesztvét is, mert öccse Károly és annak családja iránt nagy szeretettel viseltetett.

Több ilyen látogatásra emlékszem, nevezetesen 1863. szeptember végén este is ott találtam őt. Ugyanis Madách Károly úr éppen aznap vitetett engem N. Csalomjáról néhai Bolgár Gábor főbírótól, akinek gyermekeit a vacatióban correpeltáltam, nevelői állomásomat elfoglalandó, midőn Madách Imre Pestről érkezett Csesztvére, magával hozván Arany János nagy költőnket, kivel innét másnap Sztregovára utazott.

Örömben azt sem tudtam, mit csináljak, midőn a két jeles költőnket meglát-

A csesztvei Madách-kúria

hattam és közelebből megismerhettem, kiket azelőtt csak műveik- és híreikből ismertem.

A kastély előtti filagória alatt ült és kedélyesen beszélgetett a társaság...” (Kálnay N., 2004:29–30.)

Még ugyanazon év vége felé is elutazott Madách Csesztvére, ahol meg is szállt. Kálnay így idézi ezt: „*Madách Imre úgy november közepe táján is eljött Csesztvére, ki éjszakára a szobám mellett lévő szobában lévén elszállásosva, éjjel többször hallottam őt köhögni, és pedig olyan erősen, hogy szinte scrupulisáltam, mert ezt rossz előjelnek véltem. Óh, bárcsak csalódtam volna.*” (2004:30.)

A harmadik idézett Madách-útra a következő évben került sor. Mint olvassuk: „*1864. május havában is meglátogatta Csesztvén öccsét, Károlyt, de ekkor nem köhögött, és komoly természetéhez képest*

eléggé jó kedélyhangulatban volt szerencsém őt látni. E gyönyörű májusi napon a család családi majálisát rendezett Ribán, a szomszéd községben, Károly úr birtokán, a szép topolyosban az Ipoly-parton, ahová a költő is velünk jött. Erre különösen emlékszem, mert egy kocsmában ültem vele. E majálison is jól érezte magát, még tréfált is a velem lapdázó fiúkkal.” (2004:30.)

Ugyanazon év közepén is megjelent Madách Csesztvén, akkor három napot töltött ott. Erről így tudósít Kálnay: „*Utoljára láttam a költőt Csesztvén június végén. Itt éppen akkor építették az új kastélyt s emiatt lakás dolgában nagyon meg voltunk szorulva. (...) Az urak éppen Bécsbe utaztak anyjukhoz, amikor késő este, úgy vacsora után Madách Imre érkezett. Különben neki máskor is szokása volt Csesztvére későn jönni.(...) Madách*

harmadnapig maradt nálunk. Másnapra kelve délelőtt zongorázott, délben együtt ettünk, mindenből jól evett, kivéve a cseresznyét (...) Ebéd után úgy emlékszem fekete kávézott, rágyújtott a csibukra, aztán megnézte a fiúk rovargyűjteményeit és a selyembogár-tenyésztést, s megdicsérte őket szorgalmukért. Azzal kiment a 8-holdas szépen parkírozott kertbe, ahol kiválasztotta magának azt a helyet, ahonnan kilátás nyílik a parasztok földeire az átellenben levő dombon. Ide ült le Madách: egy pontra irányozta szemeit, és a gondolatokba olyannyira bele volt merülve, hogy midőn a fiúk elmentek, nem vette észre őket.” (2004:30–31.)

Kálnay idézett művében egy szép jellemrajzot is készített Madáchról: „Madách Imre tetőtől talpig becsületes, nemes emberbarát és nagy hazafi, szíves, nyájas, leereszkedő s finom modorú egyén volt. A saloniás, leginkább az asszonyok társaságát kedvelte, ő maga ugyan keveset beszélt, csak megkezdte a társalgást, s aztán hagyta azt másoknak tovább folytatni, de azért jól érezte magát, ha kedve szerint ment a discurs. Mikor pedig egészen kifogytak a beszédből, új themát vetett föl. Szemeit a salonban is valamely pont felé irányozta, és olyan sokáig és mereven nézett oda és elkomolyodott, hogy szinte föl-tűnt a társaságnak. Néha Sztregován férfitársaságot is hozott össze, ha más nem volt, hát az oda való rk. és evang. papokat és fiának, Aladárnak és Balogh Károlynak nevelőjét, kiknek aztán vitatételeket adott föl. És ha valamely egyházi tételnél összeveszett a két pap, első dolga volt Madáchnak őket kibékíteni.” (2004:32.)

Madáchról más lapokban is publikált kisebb írásokat Kálnay. Például a Barsban

a költő életéből közölt adatokat (1884), a *Fővárosi Lapokban* pedig a Madách családról írt (1884. 11. sz.). A Csesztvéről szóló könyvben természetesen az említeteken kívül több adatot is találunk a Madáchokról, bár egy-két genealógiai pontatlansággal is találkozhatunk bennük. Megemlékezik például Madách Károly apósáról, kőkeszi Csernyus Manóról is, aki Kossuth pénzügyminiszeri tanácsosa volt, s akit 1849-ben az osztrákok felakasztottak. Szót ejt továbbá Madách Károly gazdálkodásáról, megemlítve, hogy „Madách Károly a tagosítás után tagját kétfelé osztva, azokat a hármas forgó rendszer szerint művelte, míg ellenben nagyrédmű fia, Pál, ki a magy.óvári gazdasági akadémiát szép sikerrel elvégezte (...), a hatos forgórendszert hozta be”. Azt is megjegyzi itt, hogy „Madách a faültetésnek különben nagy kedvelője, évenként még mindig sok fát ültet, s az eszt. Főkáptalantól bérelt legkevesebb 50 holdnyi futóhomokot is akácfával erdősíti be”. (2004:63.)

1867 után Kálnay Pozsonyba került, ahol szintén magántanítással foglalkozott, s ahol egy rajztanfolyamot is elvégzett. 1869-ben rövid ideig Léván tanítóskodott, majd a főváros elemi iskoláihoz került. 1877-ben tornatanfolyamot, majd egyetemi szintű gyorsírást, könyvvitelt, később pedig francia és angol nyelvet tanult. Tagja lett a népnevelők budapesti egyesületének és más pedagógiai társaságnak is. Publikált az *Ellenőr*; a *Népiskola*, a *Hon*, a *Népnevelők Lapja* és más rangos folyóiratban is. 1884-ben 103 holdas birotkot vett Csesztvén, ahol 1892-ben végleg letelepedett. A sokoldalúan képzett pedagógus szinte haláláig írta gazdag helytörténeti munkáját, a *Krónikás évkönyvemet* (Csesztve, 1910). De

megírta az *Aforizmákat* (Balassagyarmat, 1897), értekezett *Az iskolai takarékpénztárról* (Budapest, 1883) stb.

Visszatérve még a helytörténetíró Kálnayhoz, munkásságát méltatva hadd idézzük itt Andor Csabát, aki hangsúlyozza, hogy a szerző újra kiadott művének (műveinek) „Számos hibája mellett van egy elvitathatatlan erőnye: ügybuzgalma, amellyel Csesztve s közvetve az ország felemelkedésén munkálkodik. Afféle korai szociográfiaként is felfogható a monográfia, de még inkább a másik műve, a *Csesztve* község (Nógrád vármegye) tanügyének története, amely – más eszközökkel persze és csupán dióhéjban, de – éppúgy megmutatja a korabeli oktatáspolitikai visszasságait, miként – mondjuk – nyolcvan-egynéhány évvel később a szentlőrinci iskolatörténetről szóló *nyolc és fél órás film*”. (Andor Cs., 2004:99.)

Különösen értékes része a falukönyvnek a *Műveltség, erkölcsiség és a nép érzelméről* című fejezet, melyben kritikusan ostorozza a helybeleiket, ezeket írva többek közt: „németryek már hajlamuknál, műveltségüknél fogva képtelenek eleget keresni, mások pedig a keresménnyel nem tudnak takarékosan bánni, s rossz szenvedélyeiknél fogva csakhamar eltékozzolják. Például csak ezeket említem föl: szüret után, míg csak boruk tart, kijárnak a szőlőbe borozni, s oly annyira mértéktelenül isznak, hogy lerészegednek, és a szőlőgarádokban szanaszét hevernek, s ez nap, nap mellett így megy, míg csak el nem fogy (...)”, aztán pedig „a korcsmában hitelben vagy a b.gyarmati hetivásárokra némelyik az utolsó rózsát vagy krumpliját beviszi és eladja, és ott iszik, mert a rossz szenvedélyt, amit megszokott, nem tudja elhagyni.

Nincs olyan hetivásár B. Gyarmaton, ahova a csesztvei nép el nem menne, még a legnagyobb munkaidőben is, sőt nyáron még vásár- és ünnepnapokon gyümölcscsel vagy ganonával, s elmulasztják a délelőtti istentiszteletet, amiért a plébános úr őket a szószékről megleckézteti, de nem sokat használ. Itt is tisztelet a kivételnek”.

A fentiekhez azonban a szerző még hozzáteszi, hogy „Olyan nagy bűnök, mint gyilkolás, gonosz gyűjtogatás, házasságmegrontás (...) nem emlékszem, hogy a csesztveiekből telt volna ki. Öngyilkosság ugyan előfordult 20 év alatt, úgy gondolom három, de ezek is be nem számítható állapotban követték el. A nemi erkölcstelenség és vadházasság bűnei is a körülötte lévő helységekhez képest aránylag kisebb mértékben fordultak itt elő”. (2004:54.)

A város közelségének hatásairól már szóltunk a gyarmati vásárokat érintve. Ez nem mindig pozitívan hatott a közösségre, mint ahogyan a távoli helyekről való, importált kultúra sem. Ezt tűnik ki az alábbi sorokból: „A parasztlányoknak régi szokásuk, hogy nyáron holdvilágos estenként énekelve, dalolva, csoportosan vonulnak el Madách kastélya előtt. S nagyon feltűnt nekem, hogy míg azelőtt néhány évvel csupa régi tót dalokat dalolgattak, most csupán magyart s a legdivatosabbakat. Ami friss nóta Budapesten kijön, azt 4 hét múlva a lányok már tudják. Ami megint onnét van, hogy az urak leányai a legújabb darabokat Budapestről meghozatják és zongorán megtanulják, ezt hallva a szobaleányok eltanulják, tölük meg a többi cselédek, ezektől pedig a falu paraszt lányai...”

Kálnay mintha sajnálta volna a népi kultúra kopását, az eredeti szlovák dalok hát-

térbe jutását. Csesztvének ugyanis ez idő tájt háromnegyed része még szlovák volt. Ám a *Csesztvének nemzetisége és magyarosodása* című fejezetből mintha mégsem ez derülne ki. Mintha örülne a tanító úr annak, hogy a nép gyorsan magyarosodik. Igaz, azt is elmondja, hogy „*Csesztve lakossága valamikor egészen magyar volt (...)*”, s az „*eltótosodás*” a török pusztítás utáni benépesítéskor történt. S Kálnay szerint az anyanyelv feladásának eléggé nem méltányolható belső okai is lehetnek, ám az ő szemléletével sem érthetünk az idő távlatából teljesen egyet. Mert mint írja, „*a csesztvei népnél az a szokás dívik most, hogy fiaik és leányaik az urakhoz szegődnek be mint béres, mindenés, kocsis... szolgáló... És miután a nagyszámú cselédség zöme mindig magyar, természetes, hogy a kisebb számú új cselédségnek alkalmazkodniuk kell a többséghez nyelvre nézve is, miután az uraságtól még meg is van hagyva, hogy magyarul tanuljanak: néhány év alatt okvetlen meg kell magyarosodniok. Egyéb-ként Csesztvén a tótok nyelvét senki sem ül-*

dözi, magyarok, tótok egymással szépen békében megférnek, s magyarul örömet tanulnak. Ehhez még azon körülmény is lényegesen hozzájárul, hogy a nősülendők egy idő óta leginkább a Csesztve körül fekvő magyar helységekből: Vadkert, Mohora, N. Csalomja... házasonak. Márpedig az közönségesen úgy van, hogy amilyen nyelvű az anya, olyan lesz a gyermeke is”. (2004: 50–51.)

Kálnay Nándor 1911-ben hunyt el Csesztvén. A falu krónikását, jeles tanítóját, a Madáchok barátját itt is temették el. Többször említett könyvének újrakiadása mellett Hausel Sándor szerint legfőképpen az az érv szólt, hogy „*a tovatűnt 20. században Csesztvén nem akadt olyan (tanító) utódja, aki folytatni tudta volna a falutörténetet. Talán ösztönzést adhat arra, hogy valaki felvegye az egy évszázada letett tollat és kiegészítse, illetve folytassa a tanítóból lett földbirtokos munkáját*”. (2000:2.) S ehhez még hozzátehetjük, a mű megjelentetése jót tett a Madách-kultusznak is.

Irodalom

- Andor Csaba: *Utószó Kálnay Nándor könyvéhez. Csesztve – Budapest, 2004. 98–102.*
- Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona. Bratislava, 1981.*
- Csáky Károly: *Nógrádi tájakon. Pozsony, 1992.*
- Hausel Sándor: *Utószó Kálnay Nándor könyvének hasonmás kiadásához. Csesztve, 2000. 1–2.*

- Kálnay Nándor: *Csesztve község története és leírása. Budapest, 1884. Hasonmás kiadás. Csesztve, 2000.*
- Kálnay Nándor: *Csesztve község története és leírása; Csesztve község (Nógrád megye) tanügyének története.*
- Madách Irodalmi Társaság. Csesztve–Budapest, 2004.
- Kenyeres Ágnes, főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest, 1967.*
- Szinnyei József: *Magyar Írók Élete és Munkái (CD-változat).*

**A magányos
nógrádi költő,
Komjáthy Jenő
(1858–1895)**

Komjáthy Jenő, aki „szinte meghökkentően magányos jelenség” a magyar líra történetében, több mint egy évszázada halott. Azóta bizony versei is „szunnyadnak”, pedig költészetét az irodalomtörténet is pozitívan értékelte, s a költő – elmentmondásosságának dacára – „jelentős helyen számon tartott alkotó”. Sokan úgy vélik, hogy egypár vonatkozásban „Ady-nak még Vajda Jánosnál is közvetlenebb előkészítője”.¹ Irodalmunknak ez a külön-

nös sorsú költője, gondolati líránk végekre szorult mestere, az érdemtelenül perifériára s már-már a „második vonalba” került szenvedélyes poéta sok-sok szállal kötődött az Ipoly mentéhez s a tágabb Felvidékhez.

A Nógrád megyei *Szécsényben* született 1858. február 2-án Komjáthy Anzelm ismert megyei nemesember és Baloghy Mária gyermekeként. Egyesek szerint édesapjától – aki egyébként *Madách Imrének* és *Szontagh Pálnak* is jó barátja volt – a „harcias, úri természetét”, édesanyjától pedig a „szenvedésre kész, ábrándozó hajlamát” örökölte.² Tanulmányait a szülői házban kezdte, majd különböző középiskolákban folytatta. Az 1868/69-es tanévben a selmeci gimnáziumban tanult, aztán egy iskolai évet Besztercebányán végzett. Pozsonyi gimnazista korában próbálkozott az írással, s levelezés útján megismerkedett *Reviczky Gyulával*.³ Tanult még Vácon és Esztergomban, ahol érettségi vizsgát tett. Pesten, az egyetem bülsészkarán magyar–német szakos tanárnak készült, de nem diplomázott. Később polgári iskolai tanári oklevelet szerzett.

Jelentős állomása volt életének az Ipoly-parti Balassagyarmat, Nógrád megye egykori székhelye, ahol 1880-tól a polgári iskola tanáraként tevékenykedett. Itt vette feleségül Márkus Gizellát, s közös házasságukból öt gyermek született, kik közül az 1965-ben elhunyt *Komjáthy Győző* szintén írt verseket, *Áll a tenger* címmel kötete is megjelent.

Balassagyarmat egyszerre szerencsés és tragikus állomása volt Komjáthy életének. Köztudott, hogy az akkori iskolaszék elnöke elűldözte őt az iskolából s így

Balassagyarmat (képeslap)

Gyarmatról is. Emlékeit többek közt a *Búcsú Abderától* című versében idézte meg. A „furcsa fészek” Komjáthy költeményében a „bolondok s békák városa”-ként jelenik meg, ahonnan – mint írja – kiűzték őt „a törpe embermímélők”. Keserősége mellett a költő azonban hangot adott itteni élete kellemesebb emlékeinek is:

„Isten veled! Az ifjú álmodat
Itt álmodám át egykoron;
Közöttetek, ti lanka halmok,
Rohant el szép legénykorom!
Hisz itt szerettem, itt öleltem,
Hiszen myrtusszal itt öveztem
A szüzi nőt, a szép arát,
S itt élt a drága jó család!
Mindent e szív mégsem feled...
Emléklakom, Isten veled!”

Balassagyarmat tehát a csalódás ellenére is sokat jelentett Komjáthynak, mert

„Élt itten egy-két jó barát,/ Kik igazért,
szépért hevültek”. Szerette a nógrádi tájat is, s bizony adott ő is sokat e vidéki kisvárosnak. Mint verse záró soraiban írja: „De kincset hagytam itt sokat!/ E szív szabad, de nem feled.../ Te drága táj, Isten veled!”

S noha a város régi, jó nevű iskolájából fatális félreértések s az önkényeskedő uraságok miatt távoznia kellett a költőnek, 1885-ben Gyarmatról még nem ment át Szenicre, amint azt a *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikonában* állítják.⁴ Erre csak kétévi állástalanság után került sor. Addig az állásából fegyelmeivel elbocsátott tanár s a nagy műveltségű költő többször is meglátogatta Alsósztrégován Az *emeber tragédiája* írójának fiát, Madách Aladárt, aki spiritisztikával is foglalkozott. 1887-ben hosszabb időt is el-

töltött itt a filozófus *Palágyi Menyhért*tel.⁵ S talált elfoglaltságot Balassagyarmaton is. A magyar sajtótörténetben is számon tartott tény, hogy a városban 1877-ben *Röpke Ívek* címmel rövid életű irodalmi

lapot adott ki, *Luby Sándor*ral közösen szerkesztve. Barátaival – *Reviczky Gyulával*, *Gáspár Imrével* és *Rudnyánszky Gyulával* – „szembe akartak fordulni a Gyulai Pál dirigálta hivatalos magyar

Komjáthy-emléktábla 1925-ből

irodalmi értékrenddel”, s az új irodalmat akarták „diadalra vinni”.⁶

Itt jegyezzük meg, hogy Komjáthy Jenőnek Balassagyarmaton nagy kultusza van. Már az első világháború után, „elsősorban a Madách Társaság által elindított kulturális értékmentő mozgalom hatására igen fokozott volt az érdeklődés Komjáthy Jenő költészete iránt”.⁷ 1925-ben a volt Polgári Leányiskola (Bajcsy Zsilinszky u. 7.) külső keleti falán leplezték le tiszteletére emléktáblát az alábbi szöveggel:

„Komjáthy Jenő
költő polg. isk. tanár
emlékének
az áll. polg. leányisk.
1923/4. évi növendékei.

+

„Ki fény vagyok, homályban éltem,
Világ elől elrejtezem:
Nagy ismeretlen messzeségben
Magányosan lobogtam én!”⁸

A másik, fehér márvány emléktábla a mai Balassi Bálint Gimnázium (Deák Ferenc utca 17.) külső, északi falán áll, rajta az alábbi szöveggel:

„1880-tól 1885-ig itt tanított
a századvég jeles költője
KOMJÁTHY JENŐ

1858–1895

„Nem győzhet más, csupán a szellem,
Ahol szabad a pályatér,
És önzetlen nemes tusában
Legjobbaké lesz a babér.”

A város helytörténetészeitől tudjuk, hogy a régi Polgári Fiúiskola 1877-ben itt kapott végleges elhelyezést. Ez a mai Deák Ferenc utcai épület középső része volt, melyet 1903-ban toldottak meg mindkét végén 8-8 méterrel, s így alakult ki az épület mai alakja.⁹

A költő harmadik balassagyarmati emléktáblája a Komjáthy Jenő utca 5. számú épületén látható, rajta ez a szöveg olvasható:

„KOMJÁTHY JENŐ
(1858–1895)

a Szécsényben született költő a XIX.
század-

végi újabb lírai törekvések jeles képviselője, aki felemelte tiltakozó szavát

a társ-

dalmi igazságtalanságok ellen.

1880-tól 1885-ig

városunkban tanított a polgári
iskolában.”¹⁰

Komjáthy Jenő szobrot is kapott Balassagyarmaton. Győrfi Sándor alkotását 1981-ben leplezték le. Az ünnepségen Szabó Károly helybeli irodalomtörténész méltatta a költőt és a városhoz fűződő kapcsolatát.¹¹

A városban ma eredményesen működik a Komjáthy Jenő Irodalmi Társaság, amely évente megjelenteti a Röpke Ívek című antológiát, mintegy reprezentálva az utókor Ipoly menti alkotóinak legjobb műveit.

Szenic az életút következő állomása. A költő az irodalmi és a szellemi élettől

1880-TÓL 1885-IG ITT TANITOTT
A SZÁZADVÉG JELES KÖLTŐJE

KOMJÁTHY JENŐ

1858 — 1895

„Nem győzhet más, csupán a szelle
Ahol szabad a pályatér,
És önzetlen nemes tusában
Legjobbaké lesz a babér.”

Komjáthy-emléktábla a Balassi Bálint Gimnázium falán

Komjáthy Jenő balassagyarmati szobra a Palóc Ligetben (Győrfi Sándor alkotása)

távol, egyre nehezebb körülmények közt élt. Még az is gondot és anyagi megterhelést okozott számára, hogy néha-néha Pestre utazzon. Isten háta mögötti magányában a versírás és a filozófia töltötte ki életét. Költeményei zömét itt írta, irodalmárként mégis elszigetelve érezte magát. Ahogyan az Erős Zoltán idézte verssorokban is olvassuk:

*„Itt élek megvetetten,
Mint egy elátkozott.
Már szinte elfeledtem,
Hogy voltam és vagyok.”¹²*

Bár tudjuk, hogy kezdetben megpróbált tevékenykedni kulturális téren is: verset szavalt március 15-én, felolvasásokat, színdarabokat rendezett, emlékbeszédet tartott a Jókai-ünnepélyen stb.,¹³ ám, amíg a balassagyarmati dzsentrivilág „csak el-

lenséges volt”, addig a szenici ennél is elviselhetetlenebb: az „*elmaradt paraszti életben süket közömbösség körében élt*”. Mégis – mint Hegedűs Géza könyvében olvassuk – „*itt, a paraszti élet láttán válik számára érzékletes valósággá a társadalmi igazságtalanság*”.¹⁴

A tragikus sorsú költő 1895-ben Budapestre utazott, hogy gyógyíttassa betegségét, de három nap múlva, január 26-án a kórházban meghalt. A halál körülményei máig tisztázatlanok. S a sors fintora, hogy épp halála napján jelent meg egyetlen verseskötete *A homályból* címmel.

Komjáthy költészete kapcsán írják *A magyar irodalom arcképcsarnoka* című kiadványban, hogy „*az forradalmibb, mint Petőfi után és Ady előtt bárkié, de eszméi még legszűkebb körében is visszhangtalanok*

maradtak". S csak az irodalom „*avatott ér-
tői tudják*”, hogy munkássága – amely nem
volt ugyan terjedelmes – milyen nagy érté-
keket tartalmaz. Sajnos azonban lírikusunk
„*Helyét máig sem foglalta el költészetünk
közkeletű értékrendjében*”.¹⁵ Komjáthy
szinte ismeretlenül halt meg, s egyetlen
verseskönyvét is „*csak kevesen vették tu-
domásul*”. Igaz, a költő szerepelt a *Komlós
Aladár* által 1955-ben sajtó alá rendezett
*Reviczky Gyula, Kiss József és Komjáthy
Jenő válogatott művei* című kiadványban
is, a körülötte keletkezett úr mégsem töltő-
dött be. Éppen ezért örülhettünk, amikor
1984-ben, a Nógrádi Irodalmi Ritkaságok
4. köteteként *Praznovszky Mihály* megje-
lentette Szécsényben *Komjáthy Jenő Válo-
gatott verseit*. A kötet Komjáthy 23 versét,
életműve legjavát tartalmazza. „*Azokat,
amelyekre a magyar irodalmi feldolgozá-
sok leginkább hivatkoznak, amelyekből
nyomon követhetjük az izgalmas költői pá-
lya alakulását.*”¹⁶ Akad viszont a versek
közt néhány olyan is, amely nógrádi vo-
natkozása miatt jelent meg. Ám egy ilyen
kiadványban mindez helyénvaló, mint
ahogyan az is, hogy az Előszó írója bő-
vebben foglalkozik a költő első évtizede-
ivel, a szülőföld szerepével, illetve Kom-
játhy nógrádi kapcsolataival.

Mint már említettük is, a Nyitra me-
gyei Szenicen – akárcsak Juhász Gyula
később Szokolcán – nem érezte jól ma-
gát a költő. Komjáthy itteni verseire
eslősorban a szenvedélyesség, a felfű-
tött érzelmi végletesség, a szerelmi ér-
zések őszinte kinyilvánítása, a képsze-
rűség volt a jellemző. A költőben „*kifej-
lődött egy szimbolisztikus szemlélet is*”,
amely még szokatlan volt az akkori iro-
dalomban. *Homály* című versének aláb-

bi soraiból érezzük azt a feszültséget,
melynek közepette menekül a magány-
ból, a kitaszítottságból, hogy valahol
a közösségben oldódják fel:

„*Rohanj a lelkek tengerébe
Lelkem, te büszke nagy folyam!
Szakadj a boldog összességbe,
Hova minden világ rohan!*”

Emberek közé vágyik hát, Pestre kerül,
de megveti a közönségest és a tisztátalan-
ságot: „*Gyűlölöm azt, amit szerettek,/ Az
aljast és a köznapit*”; kigúnyolja a kép-
mutatást és a kétszínűséget:

„*Hogy sírnak és hízelegnek
E simalelkű emberek!
Epés cukor, színészi könny, –
Inkább harag, inkább közöny!*”
(A hipokritákhoz)

A *semmi* című verséből a meg nem al-
kuvó költő szavait halljuk. Azét, aki bár
érzi a bekövetkezendő megsemmisülést,
mégsem panaszkodik:

„*Ne legyek inkább semmi sem!
Enyészsen el végképp hírem,
Törüljetek ki a világból,
Semhogy magamat mehtagadjam,
S ami bennem oly lobogva lángol,
Elfojtsam s lelkemet eladjam,
Kínálva cenket italából!*”

Az *Új kor szellemé*-ben – akárcsak Ady
néhány versében – a Messiás-szerepben
lép elének Komjáthy:

„*A villám és a fény szárnyán jövök
Hirdetni az igazságot közéték.
Sugár vagyok a vértenger fölött,
Szívek fölött, kiket ízekre tépett
Balhit, rajongás, szolgaszenvedélyek;
Élő vagyok a bús árnyak között.*”

Aztán kifejezésre juttatja a sorsvállalást
is, akárcsak a reményt s a szabadság óhaját:
„*Föl, föl természet édes gyermeki!*

*Rohanjatok az eszmeharc tüzébe!
Kebleteket egy szent vágy rengeti;
Szabaddá, ah, emberré lenni végre!”*

Még merészebb hangú a Törj össze mindent... című költemény. Bátorítás és biztatás ez, a régi törvényszerű pusztulásának s az új rend megszületésének látomása:

*„A régi rossznak foltozása
Nem nyerhet örök életet;
Csak az a kornak messiása,
Ki szívében újjászületett.”*

A Monológ versszakaiban dacosan és határozottan leszámol a fennálló renddel; kigúnyolja az üresfejű korvitézeket, akik eddig is útjában álltak az újnak, a tökéletesebb rendnek:

*„Szeretném elsöpörni mind a hitványt,
Ki most kevélyen a fölszínen úsz;
Üres fejével s még üresebb szívével
Selyem ruhában és nagyúri göggel
Szegény költőre, rám gúnnyal lenéz.
Utálom ezt az úri csöcseléket,
Kórképletit a beteg föld színének,
A törpelelkű bársonyos heréket,
A kapzsi, önző, vad érdekcsoportot,
Mely bitorol dicsőséget és hatalmat.”*

Szabó Károly említi – s ez a fent idézett gondolatokra is jellemző –, hogy Komjáthy „Sorsa, gondolati-művészi erőfeszítései korjellemezőek. Egy olyan társadalmi-világnézeti krízis kezdetén áll, amely bizonyos vonatkozásaiban még napjainkban is tart.” A költő sejtjeiben hordozta „az otthontalanságra és a kora tagadására való hajlamot”. Filozófiai gondolkodására hatott Schopenhauer, Nietzsche, Spinoza és mások is. Szabó Károly így összegezi a Komjáthy-féle líra lényegét

s annak kihatásait: „A magyar irodalom ismer gondolati költeményeket, de olyan költészetről, amely a maga egészében gondolati, az övéen kívül nem tud. Abban a magyar lírában, amelyben rendszerint a helyzetből, a konkrét élményből emelkedik fel az érzés és a gondolat, egyedülálló jelenség ez az elvont eszmék által hevített, lázas, az önkívület határain szárnyaló lobogás. A századelő költői, bármennyire kedvelték is, nem Komjáthy Jenő tejútján mentek tovább. Sem a hanghordozásban, sem az eszmeiség intenzitásában. Ha van egyáltalán folytatása, akkor leginkább Kassák expresszív hevületére és József Attila szenvedélyes gondolatiságára hivatkozhatunk.”¹⁷

Komjáthy filozófiai világfelfogásáról Mészáros Erzsébet írt még 1921-ben egy értékes elemzést, amely 2004-ben az Arcok Balassagyarmat múltjából 2. című kötetben jelent meg. Ebben említi, hogy Komjáthy panteizmusa például kifejezi a „három csúcspontot”: „Istent, Világot és Ént, érezve bennük a végtelent.” Majd megállapítja, hogy Komjáthy „A költészet súlyos kalapácsával döngtet a lét és nemlét kapuján, mint Shakespeare, Goethe, Csokonai és Vörösmarty. Kínlódik és próbál feleletet adni az élet és halál kérdéseire, mint Madách, mint Vajda, rokon a földi hiúságot megvető Kölcseyvel, lelke mélyén hordja a vallás, a hit minden erejét, a természet imádatát, mint Berzsenyi, mint Tompa, mint Arany”.¹⁸

Úgy gondoljuk, a tájainkhoz is oly erősen kötődő költőt érdemes újra felfedeznünk, a kitaszítoottság homályából ragyogóbb fényköreinkbe hozni.

Jegyzetek – irodalom

- 1 Nagy Miklós: *Komjáthy Jenő*. In: Király István és koll. szerk.: *A magyar irodalom története 1849–1905*. Budapest, 1968. 263–270., 263.
- 2 Kovalcsik András: *Komjáthy Jenő*. In.: *Uő: Arcok Balassagyarmat múltjából 2.* 63–67. Balassagyarmat, 2004.
- 3 Kenyeres Ágnes, főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon I.* (Komjáthy Jenő címszó). Budapest, 1967.
- 4 Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona* (Komjáthy Jenő címszó). Bratislava, 1981.
- 5 Erős Zoltán: *Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig*. 15. Budapest, 1995.
- 6 Csáky Károly: *Nógrádi tájakon*. 23. Pozsony, 1992.; Praznovszky Mihály Előszava *Komjáthy Jenő Válogatott verseihez*. Szécsény, 1984. 6.
- 7 Kovalcsik A., 2004. 67.
- 8 Reiter László: *Hirdesse e márvány...* Balassagyarmat emléktábláinak története. 45–46. Balassagyarmat, 1998.
- 9 Reiter L., 1998. 76.
- 10 Reiter L., 1998. 92.
- 11 Kovalcsik A., 2004. 63.
- 12 Lásd: Erős Z., 1995. 449.
- 13 Szabó Károlyt idézi Kovalcsik A., 2004. 66.
- 14 Hegedűs Géza: *A magyar irodalom arcképcsarnoka*. Internetes változat (mek.oszk.hu)
- 15 Hegedűs G.: I. m.
- 16 Praznovszky M., 1984. 4.
- 17 Szabó Károly: *Egy századvégi Don Quiote: Komjáthy Jenő*. Palócföld, 2004. Ünnepi különszám. 489–493.
- 18 Mészáros Erzsébet: *Komjáthy Jenő világfelfogása és költészete*. 67–94. In: Kovalcsik András: *Arcok Balassagyarmat múltjából 2.* Balassagyarmat, 2004.

A múzeumalapító és irodalomszervező nemesember, **Pongrácz Elemér**

(1862–1944)

Az ipolysági Honti Múzeum falán már-
vány emléktábla örökíti meg Pongrácz
Elemér nevét. A táblát a múzeum alapítá-
sának századik évében, 2002-ben leplez-
ték le a jeles honti tiszteletére, mivel ő
volt az intézmény egyik alapítója és első
igazgatója. Természetesen egyéb érdemei
is voltak a nemes úriembernek, hisz alapí-
tott újságot, szerkesztett évkönyveket,
katalógusokat, naptárakat, szervezte és
pártolta az irodalmat stb.

Az egykori képviselőházi tisztségviselőt
lexikonaink, biográfiáink íróként, újság-
íróként, helytörténészként emlegetik.¹
Szentmiklósi és óvári Pongrácz Elemér
1862. november 8-án született Pongrácz
István tábornok és Pákozdy Róza gyer-
mekeként Felsőtúron. Nagybátyja volt
Pongrácz Lajos alispán, író, költő, a kul-
túra nagy mecénása, a művelt és világot
járt nemesember. Elemér Nagyszombat-
ban és Vácon végezte középiskolai tanul-
mányait, majd számveteli államvizsgát
tett. 1881 és 1885 közt a Budapesti Ma-
gyar Királyi Tudományegyetemen jogot
tanult, de stúdiumait nem fejezte be. Egy
ideig bedolgozott a *Hasznos Mulattatóba*,
az *Üstökösbe* és az *Új Budapestbe*.

1886-ban Pongrácz visszatért szülőme-
gyéjébe, s megindította a *Honti Hírlapot*.
Visszatérése kapcsán írta a másik neves
honti, Hederváry Antal az alábbiakat: „Az
ipolysági társadalom ekkor a politikai
harcok alatt teljesen le volt tarolva; nem
volt abban semmi élet, semmi életkedv.
Pongrácz Elemér ekkor célul tűzte ki ma-
gának a lehetetlenséget; ezt az agyon-
silányított társadalmat talpra állítani; ab-
ba új vért, életkedvet, irányt lehelni. Ezen
cél szolgálatára alapított egy társadalmi
lapot, a *Honti Hírlapot*.² 1888-tól Hont
vármegye tisztségviselőjeként dolgozott, elő-
ször al-, majd főszámvevőként. Termé-
szetesen Pongrácz Elemér sok mindent
tett még Ipolyságon s a megyében ez idő
tájt s később is. Ahogyan Hederváry tudó-
sít: „Minden idejét és erejét a társadalmi
tevékenységnek áldozta; fáradságát csak-
hamar siker koronázta, az ő szelleme,
vasakarata és kitartása ezt az agyoncsa-
pott sági társadalmat felvillanyozta, újjá-
teremtette. Volt itt akkor gyöngyélet!! Iro-

Pongrácz Elemér emléktáblája a Honti Múzeumon (Csáky Károly felvétele)

dalmi estélyek, felolvasások, multságok egymást érték. Ő volt ezeknek a lelke, életető szelleme."³

Ő alapította a Hontvármegyei Irodalom- és Művészetpártoló Egyletet is. Összefogta a vidék íróembereit, kutatóit: Pajor Istvánt, Pongrácz Lajost, Ivánka Istvánt, Matunák Mihályt, Sajó Sándort, Vértess Józsefet, de kapcsolatban állt másokkal, például a genealógus Nagy Ivánnal is. 1893-tól már a magyar országgyűlés képviselőházának pénztári ellenőrként dolgozott, ám kapcsolatát szülőmegyéjével ezután sem szakította meg. 1893-ban és 1894-ben kiadta a *Hontvármegyei Almanachot*, amely a maga nemében és korában igen rangos kiadvány volt. Hozzá hasonlóakat ma sem igen sikerül megjelentetniük az ipolyságiaknak. Az

almanach egyaránt tartalmazott történelmi, helytörténeti dolgozatokat, szépirodalmi műveket, statisztikai munkákat, közérdekű írásokat s még sok más egyebet. Az 1893-as évkönyv például közli Pajor István *Örömmünnep* című ódáját, Ivánka István *Alkonyat* című versét, Pongrácz Lajos epigrammáit, Sajó Sándor költeményeit, Ivánka István énekes színművét stb. A Koháryakról Nagy Iván történész írt hosszabb tanulmányt, az 1848–49-es szabadságharc egyes „jeleneteit” pedig Pongrácz Lajos idézi. Pongrácz közlése az 1890-es népszámlálás Hont megyére vonatkozó részletes adatait is.

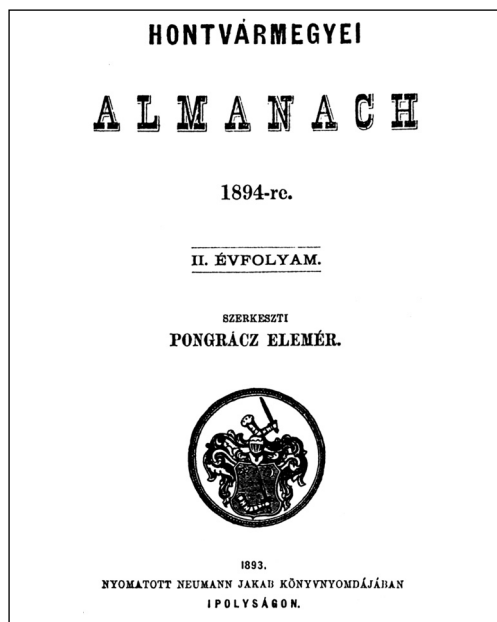
Gazdag tartalommal jelent meg a Neumann Jakab ipolysági nyomdájában kiadott 1894-es almanach is. Ebben *Eltótosodás és magyarosodás Hontmegyében*

Az ipolysági Honti Múzeum épülete ma (Csáky Károly felvétele)

címmel Kőrösi Józseftől olvashatunk figyelemkeltő tanulmányt. Találunk irodalmi alkotást e kötetben is Ivánka Istvántól, s jelen van egy-egy művel Gáspár Imre, Gracza György, Vitális Mór, Sajó Sándor és Vértess József. Pongrácz Lajos Fegyverneki Ferenc síriratát mutatja be, Mihalik József pedig a korponai csizmadiacéh pecsételőjéről értekezik. Az évkönyv ezenkívül közli a megyére vonatkozó legfontosabb ismereteket. A kiadványnak, mint Hála József, Pongrácz egyik biográfusa is említi, „nemcsak fontos ismeretek közlése volt a célja, hanem a rászorultak megsegítése is. Ezt a Nagy Iván történészhez 1892. szeptember 30-án írt levélből tudjuk, amelynek szélén a következő mondat olvasható: »A tiszta jövedelem egészben jótékony célra fordítatik.«”⁴

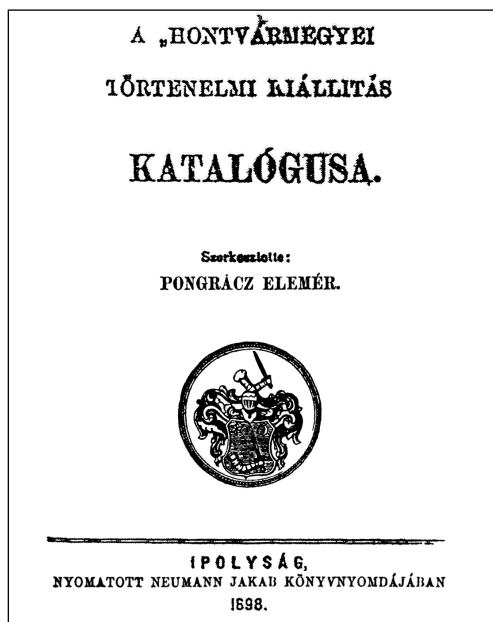
Mielőtt Pongrácz további irodalmi, irodalomszervezői érdemeiről szólnánk, említést kell tennünk muzeológiai tevékenységéről is, melyet a XIX–XX. század fordulóján fővárosi hivatali munkája mellett Hontban fejtett ki. 1898-ban például Matunák Mihály segítségével az ipolysági vármegyházán egy országos visszhangot kiváltó kiállítást rendezett, s ennek megjelentette a katalógusát is⁵, amely termek szerint mutatja be a mintegy ezer darab tárgyat. Az igazsághoz viszont az is hozzátartozik, hogy az anyag bemutatását illetően a katalógus nem elég szakszerű. A róla szóló recenzióban is azt olvashatjuk, hogy „a hamarosan készült jegyzékben a tárgyak tudományosabb leírására nem terjeszkedhettek ki. A szerkesztő, Pongrácz Elemér ilyesmire nem is törekedett. Ámbár

Hontvármegyei Almanach, 1893

némely helyen a szófukarság úgy szólván lehetetlenné teszi a legszükségesebb tájékozódást is”.⁶ Azt is sajnálhatjuk, hogy a katalógus a megyeházán kívüli néprajzi tárlat gazdag anyagáról nem tudósított. A kiállítást sok szaktekinéty, köztük Nagy Iván és Czobor Béla is megtekintette, s egyaránt elismeréssel szóltak annak sikeréről.

A Pongrácz által szervezett kiállítás után nyomban megfogalmazódott egy új múzeum létrehozásának terve is. Már 1898. december 29-én megtartotta alakuló ülését a Hontmegyei Múzeumtársulat, bár a Pongrácz Elemér által kiadolgazott, 49 §-ból álló Alapszabályzatot csak 1899. szeptember 16-án fogadta el a belügyminisztérium, s így valójában csak szeptember 29-e lett a megalakulás végleges dátuma. Kár, hogy a Társulat csak egy évtizedig tevékenykedett, mert ez az időszak is termékeny volt. Legfőbb célját teljesítette:

A katalógus címlapja

1902-ben megnyílt Ipolyságon a Honti Múzeum, melynek Pongrácz Elemér lett az első igazgatója. *A Honti Múzeum képes katalógusa* című kiadványt is Pongrácz Elemér szerkesztette, s ez ugyancsak a Neumann Nyomdában jelent meg. Ez a kiadvány sem kimondottan pontos és szakszerű, ám azért kiolvasható belőle, hogy a 786 jelzet mi mindent tartalmaz. Eszerint 1902-ben a múzeum tulajdonát képezte az a 80 darab olajfestmény, melynek szerzői közt ott találjuk Kubányi Lajost, Márffy Ödönt és Vastagh Györgyöt. Szintén gazdag volt a kerámia- és porcelángyűjtemény s az okiratok tára.

A Pongrácz szervezte múzeum irodalomtörténeti szempontból is értékes dokumentumanyagot tartalmazhatott. Emelítést érdemelnek mindenekelőtt azok az eredeti levelek, melyek szerzői közt ott találjuk *Eötvös Józsefet, Arany Jánost, Kazinczy Gá-*

bort, Csiky Gergelyt és másokat. Csepreghy Ferenc hagyatéka külön fejezetet érdemelne, bár ebből újabban semmi sem került vissza az egykor Selmechánnyára elvitt anyagból, s nem találtunk Csepreghy-dokumentumokat a selmeci Bányászati Múzeum mai gyűjteményében sem.

Pongrácz múzeummal kapcsolatos óriási szervezőmunkáját, tehetségét és kitartását mindenki csodálta. „Mert – mint a Honti Lapokban olvassuk – *tényleg csodával határos az, amit Pongrácz művelt, a midőn egy múzeumot a semmiből létrehozott.*” Sajnos mégsem kapott igazi megbecsülést földünk Ipolyságon. A múzeumtársulat megszűnésének okát, mint maga is körvonalazta, a helybeliek részéről tanúsított közöny, a múzeum épületének hiánya, a pénzügyi problémák s az államfordulat mindmind gyorsították.⁸

Visszatérve Pongrácz irodalmi tevékenységéhez, három fontos kezdeményezésről kell még szólnunk. 1910-től éveken át szerkesztette a *Honti Naptár*-t, amely „*előkelő színvonalánál és irodalmi becsénél fogva folytatója a megszűnt Almanachnak és mindig hű tükre egy honti év történetének.*”⁹ A naptárak értékes irodalmi és helytörténeti anyagot közöltek. Az 1900-as kiadványban például Petőfi Hont megyei kapcsolatairól olvashatunk. Az 1901-esben Hederváry Antaltól olvashatunk portrét, s közöl a naptár egy Sajó Sándor-verset is. Az 1907-es kiadványban Kudora János Szondi emlékezetét idézi, Pongrácz Lajos „Bocskai Istvánról” közöl verset. Itt is olvashatunk Ivánka István- és Sajó Sándor-verset, sőt Csepreghy Ferencnek feleségéhez írt egyik versét is közzéteszik. Találunk anyagot továbbá a kurucok Hont megyei táboro-

zásáról, a korponai „Bocskay-emléktábla” állításáról.

Pongrácz Szinnyei József lexikona alapján összeállította és különnyomatként megjelentette Budapesten *A Pongrácz-család írói* című művét (1905). „*Vajha szerény vállalkozásom ösztönzésül, buzdításul szolgálna a t. családnak a családi oklevelek összegyűjtésére, kiadására s a család történetének megírására*” – olvassuk az Előszóban. Majd így folytatja bevezetőjét a kiadvány szerkesztője: „*A Pongrácz-család nem adott a magyar irodalomnak egyet sem, a kit a »Nagyok« között emlegethettünk. Minden korban akadtak a Pongráczok között, a kik az irodalomnak tehetséges, szorgalmas munkásai voltak, de az irodalom halhatatlanjai közé egyik sem emelkedett.*” Mégsem haszontalan kiadvány a Pongráczé, hisz a család tagjai közül sokan jó szolgálatot tettek a magyar literatúrának. Eleméren kívül természetesen említhetnénk még Pongrácz Annát, akit Vörösmarty, Eötvös, Jósika, Trefort is „*emléklappokkal tisztelték meg*”. De szólhatnánk Pongrácz Istvánról is, aki megírta a debreceni ütközet történetét, s a szabadságharcról írt kézíratos naplója kiadatlan maradt. S akkor még nem említettük Pongrácz Lajost, az útirajzíró, a költő és népdalgyűjtő, a Szondi-emlékek ápolóját, az Ipolyi-kultusz istápolóját.

A huszadik század elejétől Pongrácz tartósan Pesten élt. Még elkészítette Borovszky monográfiája számára az *Irodalom, tudomány, művészet* című fejezetet, amelynek bár vannak jócskán fogyatékosai is, mégis fontos összefoglalónak számított a maga korában. Élete utolsó szakaszáról Hála József közölt fontos adatokat. Innen tudjuk, hogy a hosszú életű kultúra-

szervező 1944. február 18-án hunyt el Budapesten. A Farkasréti temetőben pihent

a 20/2. parcellában, de sírja már nincs meg.¹⁰

Jegyzetek – irodalom

- 1 Csáky Károly: *Pongrácz Elemér*. In: Honti arcképcsarnok, 1998. 127–129.; Csáky Károly: *Száz éve alakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat*. In: Danis Ferenc szerk.: *Száz éve alakult...*, 2001. 7–21.; Hála József: *Pongrácz Elemér és a Honti Múzeum*. In: Danis Ferenc szerk.: *Száz éve alakult...*, 2001. 38–46.; Hála József: *Pongrácz Elemér*. In: Bodó Sándor–Viga Gyula, főszerk.: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*, 2002. 712.; *Pongrácz Elemér*. In: *A Pongrácz-család írói*. Pongrácz Elemér szerk., 1905.8.
- 2 Hederváry Antal: *Pongrácz Elemér*. Honti Lapok 1902/28. 4–6.
- 3 Hederváry A., 1902.5.
- 4 Hála J., 2001. 38.
- 5 *A hontvármegyei történelmi kiállítás katalógusa*. Szerkesztette Pongrácz Elemér. Ipolyság, 1898.
- 6 */-ól/ A hontvármegyei történelmi kiállítás katalógusa*. Magyar Könyvszemle VI. kötet, 3. füzet. 1898. júl.-szept. 315.
- 7 Hederváry A., 1902. 5.
- 8 Lásd részletesebben: Csáky K., 2001. 7–21.
- 9 Hederváry A., 1902. 5.
- 10 Hála J., 2001. 46.

**A magyar sorskérdések
és a szülőföldi hűség
költője,
Sajó Sándor
(1868 –1933)**

Sajó Sándorról, Ipolyság szülöttéről, a XX. század elejének kedvelt és népszerű költőjéről, a csalódásokkal és keserőséggel teli alkotóról az újabb nemzedékek hosszú időn át szinte semmit sem tudtak. Vagy ha igen, akkor a róla alkotott kép hiányos és pontatlan volt. S ez nem csoda, hisz maga az irodalomtörténet is ellentmondásos és torz képet festett róla. Köteteit pedig nem vehettük kézbe, mert nem adták ki azokat

újra, nem szerepeltek versei a későbbi antológiákban, összefoglalókban sem.

Amikor 1933-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották őt, Négyessy László, az esztétika professzora így méltatta munkásságát: „Akadémiánk mindig válogatós volt költőkkel szemben. A választás ebben az esetben is hangsúlyozta azt, hogy Tőged kiemelkedő egyéniségnek ismer el a magyar költészet terén. Köteteidnek sorában igazi eredeti lírai tehetség szólalt meg. Magyar lelked a művészet varázsával szólalt meg nemcsak a szorosan vett hazafias költészetekben, fájdalmasan időszerű irredenta dalaidban, továbbá ünnepi ódáidban, hanem tisztán személyi élményekből fakadó költeményeidben is.” (Négyessy L., 1933.)

1937-ben Pintér Jenő adta ki Sajó válogatott verseit, s ezt olvashatjuk többek közt a kötethez írt előszóban: „Sajó Sándor elégiái, ódái hétfájdalmas magyar énekek. Költészete mély erkölcsi értékein és nemzetindító hatásán kívül nagybecsű esztétikai kincs is.” (3–4.)

A sors fintora, hogy a fentiek ellenére Sajó Sándor gyorsan elfelejtődött. S kimaradtak versei az 1938-as bécsi döntés után megjelent reprezentatív kiadványokból is. Medvigy Endre irodalomtörténész írja az újabb Sajó-kötetbe csatolt tanulmányában az alábbiakat: „A harmincas évek végén a történelem igazolja Sajó Sándor irredenta törekvéseit, elszakított területeket visszaperlő költészetét: 1938 novemberében az I. bécsi döntés visszaadja jogos tulajdonosának, Magyarországnak a Felvidék magyarlakta déli sávját.” Megjelenik a Dante Kiadónál a Felvidék című reprezentatív kiadvány, de benne nem Sajó, hanem Mécs László egyik ver-

Sajó Sándor feltételezett szülőháza (Csáky Károly felvétele)

Az ipolysági megyeháza, melyről Sajó Sándor is írt

sét közlik. A Felvidékünk – honvédségünk című kiadványba se tőle, hanem Somogyvári Gyulától választanak verset. (Medvigy E., 2000:XII.)

Az 1967-ben megjelentetett akadémiai összefoglalóban, *A magyar irodalom történetében* már azt olvashatjuk, hogy Sajó nemzedéktársaival, *Jakab Ödönnel, Kozma Andorral, Bárd Miklóssal, Szabolcska Mihállyal* együtt a századforduló irodalmi életében „már semmi szerepet sem játszott, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság, s részben az Akadémia falai között mindeztől a múltban éltek”. (355.)

A Magyar Életrajzi Lexikon is „szélsőséges nacionalista, irredenta költemények” szerzőjeként emlegeti őt. *Benedek István*, aki két versét felvette az 1989-ben megjelentetett *Rendületlenül* című reprezentatív antológiába, azt írja róla, hogy „*Rutinos, de nem mély, inkább patetikus verselő. Hazafias érzése néhány szép költemény írására ösztönözte, az I. világháború alatt azonban nacionalista uszító verseket írt, Trianon után pedig irredenta hangvételűeket, melyekkel elnyerte a hivatalos körök elismerését, de a józanul gondolkodók és jobb ízlésűek rosszsallását is*”. (1989:898.)

Hogy ki is volt hát Sajó Sándor igazából, azt az újabb kutatások további feladata lesz eldönteni. Egy azonban biztos: jövőnket, sorsunkat féltő, a szülőföldre ragaszkodó költő volt ő. Aki botladozásai ellenére is sok szépet alkotott. Olyan értékeket is többek közt, melyeknek mindenképp ott a helyük az egyetemes magyar irodalom kincsestárában.

Sajó Sándor megannyi verse és ódája a megsebzett lélekből fakad, de az életért kiált, sorsvállalásunkban erősít. Ilyen legszebb költeményeinek egyike, a *Ma-*

gyarnak lenni... című vers, amelyben alázattal fogalmazza meg a sorsvállalást. Szép és hatásos, ma is erőteljesnek tűnő ódájában valóban tudja, hogy magyarnak lenni mit jelent:

„*Magasba vágyva, tengni egyre – lent;
Mosolyogva, mint a méla őszi táj,
Nem panaszkodni senkinek, mi fáj;
Borongni mindig, mint a nagy hegyek,
Mert egyre gyászlik bennünk valami:
Sokszázados bú, melyet nem lehet
Sem eltitkolni, sem bevallani.* (2000:29.)

Sajó további soraiból mégsem a lemondás, a busongás hallatszik ki. Mintha csak az igazi nagy elődök, Kölcsey vagy Vörösmarty szavait-intelmeit ismételné valaki: a kitartásra, a megmaradás vállalására buzdítana:

„*De túl minden bűn, minden szenvedésen,
Önérzetünket nem feledva mégsem,
Nagy szívvel, melyben nem apad a hűség,
Magyarnak lenni: büszke gyönyörűség!* (...)

*Lelküinkbe szíva magyar földünk lelkét,
Vérünkbe oltva ősiünk honszerelmét,
Féltőn borulni minden magyar rögre,
S hozzátapadni örökön-örökre!...”*

(2000:31.)

Sajó Sándort újabban Magyarországon *Medvigy Endre*, a Felvidéken *Zalabai Zsigmond* próbálta élesztgetni. Medvigy Endre a Ménrót Kiadónál megjelent válogatott versekhez, azaz a *Nem akarok gyáva csendet...* kötethez írt átfogó előszót. Ebben többek közt így fogalmaz: „*Sajó Sándor 1919-től 1933-ig bekövetkezett haláláig a magyar revíziós törekvések őszinte híve és hiteles megéneklője volt, számos versében tiltakozott Trianon családokat családoktól elválasztó igazságtalansága, embertelensége ellen. Életének erre a korszakára a területi*

veszteségeink miatti fájdalom érzete és a történelmi Magyarország elsíratása a jellemző. Fel kívánta rázni a letaglózott magyar népet, hogy ne törődjön bele szomorú sorsába, hanem lázadjon fel Trianon ellen. Végyári mellett a korszak magyar poétái közül a legjobban Sajó Sándorra illik a jellemző: *irredenta költő.*” (2000:V.)

Medvigy Endre részletesen bemutatja Sajó életútját, valamennyi kötetéből választ néhány verset, ám mélyrehatóbb elemzésbe nem bocsátkozik. Az *Útközben* című kötetből (1904) olvashatjuk a *Magyarnak születtem* kezdetű verset, melyet Petőfi hatása alatt írt. Sorsukban valóban volt valami közös, hisz Sajó szülei sem magyarok voltak. Apja, Heringer János német származású szabómester volt, édesanyja, Rosznager Terézia ugyancsak. Mint *A Hét* című ipolysági újság egyik számában olvassuk: apjától a határozott, férfias jellemet és az igazságszeretetet, anyjától pedig az álmódó természetet, a szemérmes tartózkodást örökölte. (1933. XII. 16.) Középiskolai tanulmányait ő is a *selmeci líceumban* folytatta, ahol Petőfi szellemét is magába szívta, ahol tanította őt *Breznyik János*, ahol tagja volt az önképzőkörnek, s ahol 1886-ban irodalmi zsengéi is megjelentek *Három év alatt* címmel. Visszatérve említett költeményéhez, melyet 1902-ben, Trianontól időben még elég korán írt, el kell azt is mondanunk, hogy indulatos sorai olykor bántóan hangzanak, sértőnek tűnnek. Lássuk például az alábbiakat:

„Magyarnak születtem. Gyűlölt
 ellenségem,
 Aki köztünk él bár, mégsem él velünk;
 Idegen bolygóként jár a magyar égen

*S fenn vigad, míg mi némán szenvedünk;
 Gúny neki érzésink tiszta szentegyháza,
 Lelkén szennyes érdek, bűnös vágy hevül,
 S féltett eszményinket gyáván*

meggyalázva
Él magyar kenyéren s ah! Büntetlenül...”
 (2000:2.)

Diákvárosát idézi, illetve egy itteni mondát dolgoz fel a *Selmeci bíró* című elbeszélő költeményében, melynek gördülékeny a nyelvezete, költői eszköztára is üde, friss. Ez a *Gordonka* című kötetben (1910) jelent meg. Ugyanebben olvasható *Az utolsó magyar* is, melynek ilyen sikerült hasonlataira is érdemes odafigyelnünk, mint:

„A rónaságon hűs szél csavarog,
 Mint szárnyas bú, mely nyugtot nem
 találhat...” (2000:34.)

A *Tegnaptól holnapig* kötetből (1920) megtaláljuk a válogatásban *A veréb* című kitűnőre sikeredett versét is, amely találó önjellemzés is egyben:

„Könnyű szárnyúak, jó – csak menjete!
 Én a verébről mondok éneket,
 S dicsérem ezt a kicsi madarat:
 Koldús, kopott, de hű és – itt marad!
 (...)

Lásd, egy a sorsunk, ez köt engem is:
 Hűség e földhöz zordon télben is,
 S bár soh'se érjünk egyhébb sugarat
 Szenvedve, sírva, ha így van megírva,
 Élünk-halunk a magyar ég alatt.”
 (2000:42.)

Szintén a fenti kötetből való a Trianon utáni másik nagy verse, a *Magyar ének 1919-ben*, melyben ezt mondja magáról:

„A hang vagyok, mely belesír az éjbe,
 És sorsod gyászát így zendíti meg:
 Két szemem: szégyen, homlokom:
 gyalázat,

S a szívem, oh jaj! Színig fájdalom...

Majd így folytatódik a döbbenetből ki-
törő kritika:

*„Nemzet, mely máglyát maga gyújt
magának*

*És sírt, vesztére, önszántából ás,
Hol száműzötté lett honfibanat
És zsarnok gőggé a honárulás.”*

(2000:50-51.)

Muzsikaszó című kötetének (1925) meg-
ítélésem szerint gyengébb darabja *A drége-
lyi várrom* című verse. Értjük a költő nagy-
nagy fájdalmát, de a szemrehányás itt és
most, Drégely ormáról az Ipoly két partjára
tekintve, talán mégsem helyénvaló. Ezekre
a sorokra gondolunk elsősorban:

*„Országghatáru lenn a völgyben
Az Ipoly lomhán kanyarog;
Két partján fásult bús közönyben
Pipálnak lomha magyarok;
Ha égne bennük Szondi vére,
Nem jobban, csak, mint bennem ég –
Ejh, nem méltó már hős nevére
E romlott, gyáva nemzedék!”* (2000:67.)

1922-ben azért sem lehetett helyénvaló
az itteni nép (nemzedék) felelősségre vo-
nása, mert sorsuk felől nem ők döntöttek,
őket senki sem kérdezte meg, hogy az
Ipoly melyik felén lenne jobb kedvük pi-
pálgatni. Ők nem mentek el se innen, se
onnan sehová, csak a mai napig megma-
radtak magyarnak mindkét oldalon.

Az 1930-ban megjelent *Gyertyaláng-
ban* találjuk a *Selmecbánya* című verset
is. Próbáljuk megérteni a költő keserveit,
ám nem mindig reális a kép, bár tudjuk,
az érzelmeknek sem lehet mindig paran-
csolni. Különösen az alábbi sorok lehet-
nek visszatetszőek mások számára:

*„Bús volt az utca, zord a tél,
Ijesztett tót szó és hevér.”*

(...)

*„– Most gyászra hajlik rád az ég:
Rabló kezén vagy, drága ék...”*

(...)

*„De lesz idő: a diadalt
Ó, más hang másképp zúgja majd!
E hangra – sápad majd a hitvány
S kigyúl egy szent láng fönt a Szitnyán!”*

(90–91.)

Zalabai Zsimond az Irodalmi Szemlé-
ben közölt tanulmányt Sajó Sándorról.
A nekem is ajánlott írás tulajdonképpen
Utószó lett volna ahhoz a válogatott ver-
seskötethez, melyet a *Lilium Aurum*
2003-ban szándékozott kiadni. (Itt je-
gyezzük meg, hogy a Sajó Sándor verse-
iből összeállított kötet 2006-ban végül is
megjelent *Magyarnak lenni* címmel,
Zalabai Zsigmond Utószavával a *Lilium*
Aurum kiadónál.) Zalabai úgy vélte, itt
lenne az ideje *„szembenézni a Sajó-ha-
gyaték ellentmondásos megítélésének
kérdéskörével, vállalva a rajongóan ma-
gasztaló, illetőleg sommásan elutasító
vélemények serpenyői között mozgó
mérlegnyelvnek, egy friss, egy mai olva-
sat birtokában lévő esztétikai értékíté-
letnek a feladatát is”*. Az irodalomkriti-
kus megemlíti többek közt Sajó *„anak-
ronisztikusan romantikus”* opuszait s a
*„szinte kozmikussá növesztett, prófétai
indulatú magyarságtudatát”* is. Azt is
kimondja a Sajót egyébként igen becsü-
lő és nagyra tartó Zalabai, hogy *„Hol
a népnemzeti romantika rontja le versei
esztétikai hitelét, hol a könnyed verselő-
készségét a szalonlíra szavaival, fordula-
taival, szófüzéseivel megterhelő modo-
rosság, hol a dagályosság – ódáiban
a honfibú, honfiremény, honfiérzemény
típusú stiláris avittság; vagy pedig az*

Sajó Sándor hazatért Ipolyságra

Tisztelt egybegyűlteket!

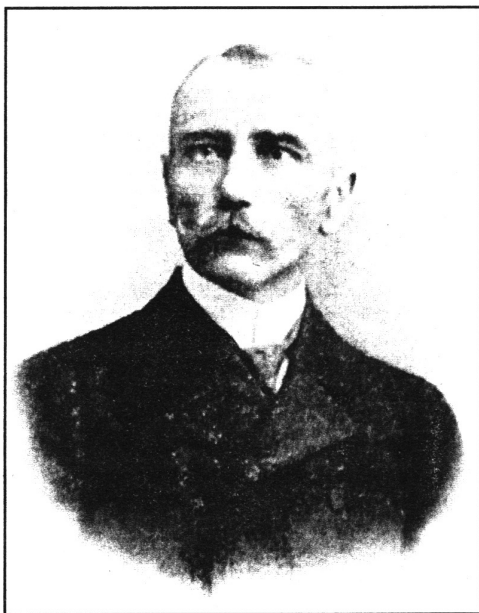
Ipolyság a történelem viharaiiban edződött, olykor határszélekre és perifériákra szorult, elmentmondásos város. A sorsfordulók néha indulatokat szültek, homályossá tették a szellemi láthatárt. Volt itt mesterségesen szított magyar- és zsidógyűlölet, ki- és betelepítés, tudatos felejtés, tespedtség és mellőzések sora.

A város mintha lassan-lassan felfedezné önmagát, tisztázná múltját, ismerkedne hagyományaival. Ennek jele a néhány emléktábla is, melyek emlékeztetnek *Bartók Bélára, Széchenyi Istvánra, Gyürky Antalra, Schreiber Aladár*ra.

Tudjuk az adósságtörlesztés korántsem ért még véget. Hisz nem emlékeztünk még ilyen értelemben *Fegyverneki Ferencre*, a közeli monostor európai hírű prépostjára, *Thury Györgyre*, az innen induló nagy törökverőre, az Ipolyságot emlékirataiban is idéző *II. Rákóczi Ferencre*, a múzeumalapító *Pongrácz Elemérre*, a zeneszerző *Siposs Antalra*, első olimpikonunkra, *Szokoly Alajosra*. S a névsort hosszan lehetne folytatni.

Az elfelejtett ipolyságiak közül egyik most hazatért. *Sajó Sándor*, a hajdani ipolysági szabómester, *Heringer János* fia, a szülőföldhöz való hűség költője. Nemrég még úgy fogalmaztunk, hogy keveset tudunk róla, mert versei nem szerepelnek tankönyveinkben, nem jelennek meg újságokban, és ott is csak ritkán, s nincs emléktáblája sem. A jég kezd megtörni: a Palóc Társaság és az Irodalmi Társaságok Szövetségének jóvoltából ma emléktáblát leplezhetünk le a szülőházon, új kiadású Sajó-kötetet vehetünk kezünkbe.

Hogy Sajó Sándort nem úgy ismertük, ahogy illett volna, azt az említett hiányosságok is előidézték. S ehhez még az is hozzájárult, hogy az irodalomtörténet ellentmondásos és torz képet festett a századforduló csalódásokkal és keserűséggel teli költőjéről. Hogy ki volt ő igazából, az újabb kutatások feladata eldönteni. Egy azonban biztos: jövőnket, sorsunkat féltő, a szülőföldhöz ragaszkodó költő volt. Botladozásai ellenére is

sok szépet alkotott. Olyan értékeket többek közt, melyeknek mindenképp ott a helyük az egyetemes magyar irodalom kincsesládájában.

Sajó Sándor és ódái megsebzett lélekből fakadnak, de az életért kiáltanak, sorsvállalásunkban erősítenek. Mert tudta, hogy magyarnak lenni mit jelent: „Magasba vágyva, tengni egyre – lent; / Mosolygva, mint méla őszi táj, Nem panaszkodni senkinek, mi fáj...”

A történelem sok mindenben igazolta Sajó Sándort, s botlásaiért megbocsátott neki. Reméljük, onnan fentről ma egy kicsit ő is megnyugvóbban mosolyog, s megbocsát nekünk mulasztásunkért. Tudjuk: forrásainkban egyre gyakrabban meg kell merítkoznünk: olvasnunk kell Sajó verseit.

Köszönjük ezt az ünnepélyes percet azoknak, akik hazahozták szülőttünket. Isten hozott szülőházadhoz!

Csáky Károly

Csáky Károly írása az *Új Időkben*, melyet az emléktábla-avatáskor olvasott fel Ipolyságon

a vonás, melyet a korszak vezető konzervatív irodalomkritikusa, Pintér Jenő nemzetnevelő költőiségnek nevez, s amelyben mi ma már a patetikusságot, a retorikusságot és a didakticizmust látjuk”.

Az 1933-ban Budapesten elhunyt költő elbeszéléseket, helytörténeti munkákat és színdarabokat is írt. A Zrínyi György házasságát 1907-ben a Nemzeti Színház mutatta be. Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben* című kiadványban például ő írta a *Hont megyei* fejezetet. Pedagógiai szervezőmunkája szintén tiszteletet érdemel, hosszú időn át a Szent László Gimnázium igazgatója volt Budapesten.

2000-ben arról adtunk hírt, hogy Sajó Sándor képletesen Ipolyságra is hazatért. (Csáky K., 2000:7.) A Káptalan utcában a Palóc Társaság és az Irodalmi Társaságok Szövetsége akkor emléktáblát leplezett le tiszteletére, megjelölve azt a házat, amelyben a szülőföldre való hűség költője született. Azóta minden évben megrendezik a Sajó-napokat is Ipolyságon.

Sajó Sándor ipolysági emléktáblája (Csáky Károly felvétele)

Ide kívánczik viszont az a híradás is, amit *A Hét* című egykori helybeli újság 1933. december 16-án megjelent számában találunk. Ebben többek közt ezt olvassuk: „*Két esztendővel ezelőtt még állt a bágárhátú kis ház, a Káptalan-ucca és a Híd-ucca sarkán, a Bata üzlettel szemben, amelyben 1868. nov. 13-án Sajó Sándor született.*” Ennek értelmében tehát az eredeti szülőházat már 1931-ben elbontották, s talán helyén épült a ma is látható, nem épp „bogarhátú” ház, hanem efféle jómódú polgárház. A cikkben közlik a költő rövid életrajzát is. A már idézettek kívül megemlítik, hogy a pesti Pázmány Egyetemen tanult (itt szerzett magyar–latin szakos diplomát), Újverbászon is tanárkodott stb. *A Hét* 1933. dec. 23-i száma szintén foglalkozik a helyi születettel, akinek több itteni vonatkozású költeménye is van. Ilyen például *Az Ipoly* című, amelyben így ír:

„Lásd, ez itt az Ipoly.

*Rétek zöld selymén ezüstszín szalag,
Keskeny, lassú víz, álmos, hallgatag.*

*Két partján fűzfák állnak álmodón,
Árnyékuk nyúltan reszket a folyón
S a két nagy árnyék majdnem összeér.”*

(2000:102.)

Mint a fentiekből is kiderült, sok még a teendők a Sajó-örökséget illetően. Talán Zalabai Zsigmond fogalmazott a legvilágosabban, mikor azt mondta: földinket sem túlértékelni, sem elmarasztalni nem szabad egyoldalúan. Mindenesetre az Ipoly mentén különösen illik őt ismerni, s tán tisztelni is. Hisz egykor maga is erősen ragaszkodott ehhez a tájhoz. (Csáky K., 1998:138.) Kötődéseit, emlékeit az *Ipolyság* című ver-

sében is megírta, s hadd fejezzük be mi is mondandónkat e vers alábbi soraival:
*„Ringatom most lelkemet a tájra,
 Mint hold a fényét a felhőfátylon át;
 Erdőn és utcán bolygok, mint árva
 S jaj! Nem lelem már tűnt lábak nyomát.*

*Egy kicsi ház még dalt zendít szivembe,
 De azt is mintha sírből zengené
 S hangjában mintha másvilág ízenne, –
 Ringatom még lelkem a tájra
 S vén bánatommal megyek, mint árva,
 A temető felé...”*

Irodalom

Béládi Miklós–Bodnár György, szerk.:
A magyar irodalom története 1905-től napjainkig. Budapest, 1967.
 Benedek István: *Rendületlenül.* Budapest, 1989.
 Csáky Károly: *Honti arcképcsarnok.* Dunaszerdahely, 1998.
 Csáky Károly: *Sajó Sándor hazatért Ipolyságra.* Új Idők, 2000.dec. 1. (5. évf. 23. sz.) 7.
 Kenyeres Ágnes, főszerk.: *Magyar Életrajzi Lexikon.* Budapest, 1969.
 Medvigy Endre: *Sajó Sándor a Kárpát-medencei terület egységéért.* In: Sajó

Sándor: Nem akarok gyáva csendet... Budapest, 2000. V–XII.
 Négyessy László: *Elnöki beszéd Sajó Sándor l. taghoz.* In: Akadémiai Értesítő XLIII. 453, 1933.
 Sajó Sándor: *Nem akarok gyáva csendet...* Válogatott magyarság-versek. Budapest, 2000.
 Pintér Jenő: *Előszó.* In: Sajó Sándor válogatott költeményei. Budapest, 1937. 3–4.
 Zalabai Zsimond: *„Magyarnak lenni...”* Utószó. Irodalmi Szemle, 2003. 4. (Internetes változat)

Népköltészetünk
kutatója,
a művészettörténeti író,
Schoen Arnold
(1887–1973)

Schoen Arnold neve szélesebb körökben nemigen ismert a Felvidéken. Két irodalmi lexikonunk nem említi őt sem népköltészetünk kutatójaként, sem pedig művészettörténeti szakíróként.¹ A szlovákiai *magyarok néprajza* című összefoglaló kiadványban találunk két rá vonatkozó utalást. Azt olvashatjuk itt többek közt, hogy Szeder Fábián palóckutató kitűnő dolgozata nyomán „valóságos »palócláz« tört

ki az országban, és sorra jelentek meg a palócok hitvilágát, szokásait, dalait bemutató kiadványok”.² Ezek sorába jól beillett Schoen Arnold 1911-ben megjelent kötete, a *Palóc népdalok (Ipolybalog)*. Már csak ennek kapcsán is megérdemelte volna az említést lexikonainkban. Mielőtt a szóban forgó kötettel részletesebben foglalkoznánk, nézzük a Felvidékről indult kutató életútját és egyéb tevékenységét.

Schoen Arnold 1887. november 17-én született az egyik Felső-Garam menti településen, *Kisgaramon* (Hronec). A kiváló művészettörténész első publikációi az 1910-es években jelentek meg. Évtizedeken át foglalkozott várostörténettel; 1938-tól a Fővárosi Levéltár főlevéltárnoka, a fővárosi műemlékek felügyelője. 1941 és 1948 közt a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának igazgatója. Főleg budapesti és székesfehérvári művelődés- és művészettörténettel foglalkozott. A barokk kor kiváló és nemzetközileg is elismert kutatója volt. Alig találunk e témakörbe tartozó szakiroلمي munkát, melynek szerzője ne hivatkozna Schoen Arnoldra. Kiemelkedő szakértője volt az egyházi műemlékeknek is. Ezenkívül – főleg pályája elején – több munkát publikált a modern festészet képviselőiről is. A budapesti műemlékekről írt kitűnő munkái közül megemlíthetjük az alábbiakat: *A budapest-krisztinavárosi templom* (Budapest, 1916), *A budavári Szentháromság szobor emlékek* (Budapest, 1918), *A budapesti központi városháza* (Budapest, 1930), *A budai Szt. Anna-templom* (Budapest, 1930), *Óbuda múltjából* (Budapest, 1935), *A budapesti Kálvin téri református templom* (Budapest, 1939), *A pesti Deák-téri evangélikus templom* (Buda-

ÓBUDA MULTJÁBÓL

IRTA
SCHOEN ARNOLD

BUDAPEST 1935

Schoen Arnold művészettörténész egyik munkájának címlapja

pest, 1939.), *Budapest műemlékei* (Budapest, 1943).³ Az Óbuda múltját bemutató könyvének Bevezetőjében hangsúlyozza, hogy „A török jövetele előtt a civitas regionalisban oly hatalmas, főleg egyházi jellegű építmények emelkedtek, amelyeknek a föld színével egyenlővé váló tétele kizárólag módszeres pusztítás, rombolás eredménye lehet”.⁴ Pozitívan szól az Óbuda másodvirágzását elősegítő Zichyekről. A műemlékek közül bemutatja gróf Zichy Miklós síremlékét, a Szent Péter és Pál plébániatemplomot, Óbuda „nyilvános” szoboremlékeit és kápolnáit, Borremei Szent Károly budai képét, a trinitárius-templomot; ír Óbuda XVIII. és XIX. századi mes-

tereiről. Munkáját megannyi gyönyörű képpel is illusztrálja.

Schoen Arnold több kitűnő kiadványnak is munkatársa volt. Ilyen például a *Világlexikon* (Budapest, 1930) vagy az 1970-es és 1980-as években megjelent *Művészeti Lexikon*. De közreműködött a *Budapest műemlékei I-II.* című kiadvány megírásában is (Budapest, 1955–1962). Budapesten hunyt el 1973. április 17-én.

Művészeti lexikonaink Schoen Arnoldot tárgyaló szócikkei nem említik a *Palóc népdalok* című, az Ipolybalogon lejegyzett 245 népköltészeti alkotást tartalmazó kötetet, amely 1911-ben 300 példányban jelent meg az Uránia Könyvnyomdában Budapesten. Nem említi ezt a *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. kötete sem, sőt a kiadvány Schoen Arnoldot sem tárgyalja.⁵ Pedig munkája megjelenéséről annak idején az *Ethnographia* is közölt recenziót. A kötetet maga *Sebestyén Gyula* ismertette. Schoen Arnold, mint az *Előszóból* kitűnik, 1908-ban járt Ipolybalogon. Hogy s miért jutott ide, pontosan nem tudjuk, a faluban sem tudnak erről. A gyűjtemény másolatát viszont őrzik a polgármesteri hivatalban. A kutató ittjártakor igen fiatal, mindössze huszonegy éves volt. Hogy ilyen fiatalon is értékes gyűjtemény tett le a magyar néprajz asztalára, azon Sebestyén Gyula is elcsodálkozott: „Szinte megfoghatatlan előttünk, hogy a palócok folkloristái eddig miért voltak elsősorban vagy legalábbis kezdetben mindig – fiatal műkedvelők. Az volt Pap Gyula, Erdélyi János ifju tanítványa, mint a hogy ezt »Palóc népköltemények« című kötetkéjének megjelenése alkalmával 1865-ben Arany János lapja, a »Koszorú« kimutatta. Ez a Salgó vidékén keletkezett és hevenyészve kiadott gyűjte-

PALÓC NÉPDALOK.

(IPOLYBALOG.)

GYŰJTÖTTE

SCHOEN ARNOLD.

BUDAPEST, 1911.

URÁNIA KÖNYVNYOMDA, VII., ROTTENBILLER-UTCA 19.

A Palóc népdalok borítója (1911)

mény ma már könyvészeti ritkaság. Ugyanaz lett Istvánffy Gyulának 1890-ben Liptó-Szent-Miklóson kiadott »Palócz mesék a fonóból« című kis kötete, mely kiadó hiányában annak idején a »szerző tulajdona« volt.» Sebestyén Gyula még megemlíti, hogy Pintér Sándornak, a „palóczkirály urunknak” is van egy munkája, a 13 „eredeti palóc mesét” tartalmazó kötete.

A Schoen Arnold könyve kapcsán elmondottak közül az alábbi Sebestyén-sorokra érdemes még odafigyelnünk: „Külön kiemelendőnek tarjuk, hogy gyűjtőnk a kötethez pontos összehasonlító jegyzeteket csatolt. Noha az előszó azt állítja, hogy a gyűjteményből »lehetőleg kizártuk a variánsokat«, a jó jegyzetek segítségével

vel éppen az ellenkezőjéről bizonyosodunk meg.” Sebestyén Gyula hangsúlyozza, hogy az egyes népdalok, népköltészet alkotások ama variánsai, melyekre a gyűjtő is utal, talán értékesebbek, mint a helyenként közölt, Ipolybalogon lejegyzett töredékek. Viszont az olykor esetleg fölöslegesnek tűnő, nem mindig teljes szövegek közlésének is lehet némi értékük. Egy szempontból mindenképp, mégpedig „aból, hogy a feltárt néprajzi anyag összessége lelki képét nyújtja egy palócz falunak”. Sebestyén Gyula arra is biztatta Schoent, hogy – mivel az Előszóban maga is kilátásba helyezte a „további adalékok közzétételét” – „egy folklorisztikailag értékes gyűjteménnyel örökítse meg nevét irodalmunkban. Hiszen vállalkozása sehol sem sikerülhet olyan könnyen, mint a rendszeres gyűjtéssel még le nem tarolt palócz földön”.⁶ Hogy mi lett a Schoen által is jelzett, és feltételezhetően összegyűjtött anyaggal, nem tudjuk. Csak az a biztos, hogy újabb kötete e témakörből már nem jelent meg. Talán kéziratai közt még lappanghat valami. Érdemes lenne utánanéznünk, amint ahogyan a közölt szövegek lehetséges és ismert dallamát is jó lenne egy utógyűjtés során lejegyeznünk, s ezzel együtt a tárgyalt kötetet újra megjelentetni.

Számunkra Schoen Arnold *Palóc népdalokhoz* írt *Előszava* különösen fontos és értékes.

Leírja itt többek közt azt, hogyan kezdett a gyűjtéshez, milyennek látta a helybeliek viselkedését, jellemét, mik voltak fő jellemzői e kistelepülés népi hiedelemvilágának stb. Mint olvassuk, 1908 őszén „csalódott lélekkel” vetődött Ipolybalogra, s nemsokára egy „hetykehangú

dallam” szövegének záró soraira figyelt fel, melyek így hangoztak: „*Láncot kötök a szívemre,/ Megfogadom, bírok vele.*” Ezt követően „*elegyedt*” a falu népe közé, amely „*eleinte elfogódva, később barátságosan nyújtott módot, hogy a lelkébe s annak külső kifejezésébe, a költészetébe*” bepillantson. Így gyűlt lassan össze az a 245 szöveg, amely a kötetében megtalálható. Mielőtt ezekről részletesebben szólnánk, nézzük, mire érdemes még a bevezetőben odafigyelnünk. Magát a falut s annak lakóit például így jellemezte: „*A nyugati palócok egyik fészke az ősi »Bolug«, Balogh, ma pedig Ipolybalog falu, amely Hontmegyében Ipolyság és Ballassagyarmat között a lassú és sok kanyarodású Ipoly folyó jobbpartján terül el*

szalmazsuptetejű házaival. Fehérre meszelt házikőiban, gulyhóiban vallásosság (katholikus), erkölcs, becsület és törvénytisztelet honol, mint meghitt jóbarát s a nem éhező szegénység, mint megszkott bútor. E puritán felfogás zárkózottá, csöndessé teszi a hunti népet s bizonyos keletiség csillan meg maradi nembánom-ságában és sokszor túlzottnak látszó flegmájában. Sodrából nem hozza ki a vérbe-li palócot még a palóc Nilusnak, az Ipoly-nak pusztítóbb kiáradása sem, mely meg-rontja, elmosza a »pannalt« (a partot), mire a palóc gazda csak megában dünyögi, hogy »osztengá megest egylábra meglett csalval« (csalva).” Találóak ezek a sorok, ami arra vall, hogy szerzőjük igen jó megfigyelő volt, belelátott a nép

Ipolybalog temploma ma (Csáky Károly felvétele)

A magyar Szent Korona másolata az ipolybalogi templomban

lelkületébe, megismerte mindennapjait, gondolkodását stb. A mai napig mélyen hívő balogi közösség népi vallásosságáról is fontos dolgokat jegyzett le a kutató: „Sok különösséget őrizett meg régi vallási felfogásából, íme: fél a boszorkánytól, amely a marháját megrontja; babonában bízva kuruzslásban keres gyógyítást; az ujonnszületett gyermeket, borjút stb. megköpi, hogy megvédje a káros igézettől és ármánytól; az igézéstől retteg (»úgy néz rá, mint az igézet«); nyavalyának nevezi a betegséget vagy valamely nehézséget; fél az éj sötétjének az árnyaitól, a kísértetektől; a csillaghullást emberhalálozásnak nézi; nem szeret a kereszttúton átmenni; a borsószemet át nem lépi; vásárt csinálva áldomást iszik s boros poharából kiloccsant a föld szomjas szellemének is; kerülve-kerüli a vén bábát; a szülésznőt bábának hívja; szipirtyónak csúfolja a zsörtölődő öreg-

asszonyt; javas-asszonyhoz fordul tanácsért ügyes-bajos dolgában; a cifraasszonytól félti a gyermekeit; a holdat a holttal kapcsolva emlegeti; bosszút esküszik, átkot mond; hisz az álomlátásban; mirha fűvel keblén hál a leány, hogy megálmódhassa a vőlegényét; ólmot önt vőlegényét keresve; fél a lidércnyomástól; emleget manót, sárkányt, ármányt, tündért, óriást, törpét, tátoslovat, garabonciást...”⁸ Íme, mennyi tükörcserepe hiedelemvilágunknak, melyek bizonyítják azt is, milyen sokáig s milyen jól megfért itt, e hívő közösség körében a szent és a profán, a babona és a hiedelem meg a hivatalos egyház tételei. S bizonyítéka mindez annak is, hogy e látszatra zárt közösség hiedelemvilága mennyire egyezett a távolabbi népcsoportokéival.

Olvashatunk még a falu népének ünnepeiről, a társas szórakozás alkalmairól, helye-

iról. Találhatóan mutatja be a szerző a fonót, illetve a fonóházakat, melyekben jelt adnak az élet minden mozzanatáról, ahol megfogalmazódnak a balladák és a románcok, melyek melegágyai a szerelmi életnek stb.

Az összegyűjtött népdalok elemzése kapcsán először Pap Gyula *Palóc népköltemények* című munkáját idézi a szerző, megemlítve, hogy „*az énekszót a palócoknál szereti apraja-nagyja*”, s a dal „*végig kíséri egész életén át lelkéhez alkalmazkodva, ha nem is szólal meg minden egyesnek ajkán, de minden körülményt, lelki mozzanatot megénekelve él a dal a köztudatban*”.⁹

Az felkutatott anyagot a szerző tulajdonképpen kilenc csoportba sorolva mutatja be. Az elsőben a *gyermekjátokdalokat* találjuk, mintegy huszonegy szöveget. Vannak itt kiolvasók, hívogatók, párosítók, „*hídjáték*”-dalok stb. A szebbnél szebb kiolvasók közt bukkan fel például az alábbi szöveg:

„*Ededelem, bededelem,*

Hajdútánc,

Hajdú sógor,

Mit kívánsz?

Nem kívánok

Egyebet,

Csak egy döglött

Verebet.

Anyám asszony

Megfogta,

Kétfelőről

Pofozta,

Ide, oda, amoda,

Té vagy az a fogdocska.”

Található a szövegek közt szép *csigabiga hívogató* meg egy olyan dal is, amelyben egybeolvadt több különböző gyermekjáték szöveganyaga. Ilyen pél-

dául a 16. számú közlés, amely így hangzik:

„*Gyertek elé ludjaim!*

Haja gyöngyöm, haja.

Mért küldött az úrasszony?

Haja gyöngyöm, haja.

Néktek hidat csinálni,

Haja gyöngyöm, haja.

Minek néked az a híd?

Haja gyöngyöm, haja.

Néktek azon átjárni,

Haja gyöngyöm, haja.

Niysd meg asszony

Kapudat, kapudat,

Hadd kerüljem

Váradat, váradat,

Szita, szita péntek,

Siralom csütörtök,

Dobszerda!”

A szöveggel kapcsolatban a Jegyzetekben ezt írja még Schoen: „*Fiúk-lányok körbe »fogóskonnak« s minden Hadd kerüljem váradat-nál más fiú vagy leány lép a táncoló körbe, ahonnan a táncolókkal folytatja a párbeszédet. Miután már valamennyien benn voltak a körben, a Dobszerdá-ra szétrebbenek, ki-ki a párjával.*

Talán valamelyes rokonságban van e gyermekjáték nóta szövege az Ipolyi (299.) említette hídjátékkal. E dalt májusi ének-nek mondják s ez megerősíteni látszik Ipolyi azon állítását, hogy a hídjátékban lappang a tél kimeneteléről s a nyár bejöveteléről való gondolat.”¹⁰

Itt jegyezzük meg, hogy az Ipolyi mentén, így Ipolybalogon is a lányok egykor

a kiszehajtást is *hidasjátékkal* fejezték be. Ennek szövegét Ág Tibor jegyezte le 1976-ban épp Ipolybalogon Dénes Ilona (1919) adatközlőnél.¹¹ A játékszöveg első részét magam is közöltem 1985-ben. Ez így hangzik: „*Mért küldött az úrasszony,/ haja, gyöngyöm, haja./ Nekünk hidat csinálni,/ haja, gyöngyöm, haja./ Minek nektek az a híd,/ haja, gyöngyöm, haja./ Nekünk azon átjárni,/ haja, gyöngyöm, haja.*”¹²

E dalok kapcsán Schoen Arnold fontosnak tartotta elmondani, hogy azok nagy részét „*csak a hajdankor mythologiai és historiai megvilágításánál tudjuk megérteni és értékelni*”, mert azok legtöbbje szimbolikus jelentésű, s felcsillannak bennük „*a legbecsesebb adatai őseink pogány mythoszána*”.¹³

A *köszöntők* és *jelvisdalok* közt találunk újévi, virágvasárnap, pünkösdi, Szent Iván-i és Luca-napi vonatkozású szövegeket, dalokat. Ezek legtöbbje ma is gyűjthető, mint például az alábbi újévi köszöntő is:

„Az új évnek beálltával
Szívemből jövő hálával
Hozok ma üdvözetet.
Ki a tavaszt virágjával,
Egét fényes csillagjával
Ékesíti áldásával,
Éltesse soká e népet,
Adjon boldog szép új évet.”

A *lucavers* változatára is oda kell figyelnünk, mert ennek nem minden sora bukkan már fel az egyébként jól kutatható mai töredékekben. Ilyen például a *kályha*, azaz a tűzhely emlegetése az acéllal együtt. A tűzhely különben tájainkon már csak a szomszédos evangélikus szlovákok köszöntőjében jön elő. De lássuk most Schoen közlését:

„*Dicsértessék a Jézus Krisztus!*

*Hoztam magoknak acélt.
Tyúkok, ludak jól tojjanak,
Disznók jól malacozzanak,
Tehenek jól bornyazzanak.*

*A kályhájok be ne dőljön,
Az asszony jól szaporodjon,
Az edény össze ne törjön,
Tyúkok, ludak így heverjenek!”*

Leggazdagabb a *szerelmi dalok* csoportja. Ezekben „*a természeti képek egész serege jelenik meg a szerelmi érzelmek kíséretében*”. A növényvilág kelléktárából szerepel bennük az ibolya, az alma- és a fügefafa, a rózsza és a szekfű, a rozmaring, a lóhere, a fűzfafa és az akácfa, a rezedafű, a pünkösdi rózsza és a nefelejcs. Az állatok közül felbukkan a cinege, a fecske, a sárgarigó, a pacsirta, a fülemüle és a vadgál neve. „*A szerelmi életben a végcél mindig a szeretett lénynek a bírása a fajfenntartás érdekében. E puritán felfogás, amely visszavezethető egynevező pogány őseinkre, erősen él a palóc köztudatban.*” – írja Schoen Arnold.¹⁴ A költői képek, metaforák egész sorát idézhetnénk az Ipolybalogon gyűjtött dalokból is. Az egyik ilyen szép példát láthatjuk az alábbi dalszövegben is:

„*Kéket nyílik az ibolya,
Nem leszek szerelmes soha.
Láncot kötök a szívemre,
Megfogadom, bírok vele.*”

Találhatók viszont a dalok közt gyengébbre sikeredett, emlékkönyvbe illő, slágerízű megfogalmazások is. Ilyen például a *Juliska, Mariska* kezdetű dal:

„*Juliska, Mariska,
Eszem a szívedet.*

*Ölelj meg, csókolj meg,
Ha igazán szeretsz.
Ha nem szeretsz,
Azt is mondd meg,
Te ragyogó csillag,
Életem, reményem
Egyedül csak te vagy.”*

Gyönyörű viszont a 73. számú dalocskája, melynek variánsait már Erdélyi János és Sebestyén Gyula is közölte:

*„Fölszántom
A balogi nagy utcát.
Vetek bele
Piros püünkösdi rózsát.*

*Magamat is
Belevetem rózsának.
Aki szeret,
Szakitszon le magának.”*

Külön csoportba sorolta a kutató az érzéki szerelmi dalokat és a páros élet dalait. Ennek kapcsán írja a szerző, hogy a „költészetben megjelenik a párosélet dicsérete, a leánykérés, a hűtlen esküvője, a hűséges menyasszony, a boldog házaspár, a pajzán asszony stb. A párosélet dalai szeretik a violát s a galambot mint a hűséges szeretet s a boldog szerelem szymbolumait”.¹⁵ Vannak a dalok közt erotikus célzatú képeket, pikánsabb gondolatokat tartalmazóak is. Például:

*„Szeretem a halat sülve,
A szép kislányt hanyatt dülve,
Ha hanyatt dül, el nem alszik,
Ha nem alszik, velem játszik.”*

Vagy:
*„Haj, haj, haj,
Letörött a galy,
Megesett a baj.
Fölmentem a fára
Az almáért,*

*Nem adnám az anyját
A lányáért.”*

A katonadalok legtöbbszörében a „haza felé siető kiszolgált katona örömeivel” zárulnak a szövegek. Megjelenik bennük a legények „fecskefészkes” faluja az „Ipó” folyóval, a „hízelgő hangú házaló zsidóval, a falutjáró drótostóttal” vagy a kéregető koldussal. De felbukkannak a távolabbi helyek is: Esztergom, Gyarmat, Sopron, Fehérvár és Bosznia. És megjelenik Ferenc Jóska, az idegen földön harcoló katona vagy a még mindig nyalka huszár. Fel-felbukkan a németellenesség, az egészséges öntudat és büszkeség is:

*„Ferenc József,
Ha bevettél huszárnak,
Adjál lovat,
Hogy én gyalog ne járjak.
Adjál lovat,
Arany szőrű paripát,
Átugratom
A soproni kaszárnyát.*

*Ha elmegyek
A gyarmati vásárra,
Veszek lovat
Ferenc József számára,
Nemzetiszín
Szalag lesz a kantárja,
Megállj német,
Megugrasz a láttára.”*

A genredalokban énekeltek az egyes mesteremberekről: a csizmadiáról, a molnárról, a kovácsról és a szabóról vagy a juhászról és a drótostótról. A románcokban és a balladákban „a falu történetét is ajkára veszi a nép”, ám mint Schoen írja: „Ez a vidék az ilyen dalokban nem gazdag, skót vagy székelly balladákhoz hason-

ló balladákat pedig hiába keresnénk itt. A vidék koloratúrája nem eléggé ragyogó, de nem is eléggé sötét; a vidék a románcnak nem eléggé nyílt, nyájas, a balladának pedig nem elég zárt, zord.”

A románcokban is megtaláljuk az állatjelképeket, mint például a pávát, a gólyát vagy kakukkot. A növényvilágból leggyakrabban a hársfa és a nefelejcs van jelen. De sűrűn szerepel a szerelmes huszár, sőt itt-ott felbukkan a fiatal pap is:

*„Házunk előtt van egy zöldberek,
Oda járnak mind a legények.
Egy bokorba’, hol nem süt a nap,
Behúzódott egy fiatal pap.*

*Egy kislány éppen vízért ment,
Mondtam neki, hogy ne menjen, mert...
De a kis lány rám se’ hallgatott,
Megkerülte kétszer a bokrot.*

*Megmozdult a cilinder kalap,
S kiugrott a bokorból a pap,
(...)*

*De a kis lány szaladott,
De már akkor késő volt...”*

A balladákról még fontosnak tartja elmondani Schoen, hogy azok „*nagyrésze más vidéken született s itt honosodott meg hol bővülve, hol rövidülve; a lokális balladák nagyrésze pedig fejlődés alatt van, mondhatnók: töredékek*”. Ez a megállapítás csak részben helyénvaló. Mert igaz ugyan, hogy e vidék valóban nem volt a balladának olyan táptalaja, mint Erdély, ám Ág Tibor még később is talált az Ipoly völgyében középkori balladákat, s keletkeztek errefelé terjedelmes újstílusú balladaszövegek is.

Találunk azonban a Schoen Arnold lejegyezte balladaszövegek közt is igen szép

sorokat. Lássuk például a 227. számú népköltészeti alkotást:

*„Mi volt éldes mátkám
Gyócsos szép ágyado’?*

*Rózsa tej szép testöm
Nyúgott szép ágyamo’.*

*Mi vót tej testőd’
Gyócsos szép ágyadó’?*

*Liljom fehér ingöm
Rózsa tej testömö’.*

*Liljom fehér ingöd
Mi gyúrte meg ígye’?*

*A szép Vanda Ferke
Borút rá müt éjje’.*

*Tompa a küs bá’ta.
Mer’ gazdája nincse’.*

*Nincse’, ki Marcsára
Többé rátekincse’.”*

Szerepel még a lokális balladákban Pap Mariska, Szabó Vilma, Vince Károly, Bodony Bandi, Farkas Jóska. De fel-felbukkannak a betyárok is: Rózsa Sándor, Bugár Imre, Szurkos Jóska stb. S találkozhatunk az öngyilkos szerelmessel, a szerelmet tiltó anyával, az azt kijátszó ravasz lánnyal, a pandúrok üldözte legénnyel, akárcsak a cséplőgépbe esett lánnyal:

*„Ezernyolcszáz és kilencvenkilencbe’
Mi történt a balogi szérős kertbe’?
Farkas Julcsa beleesett a gépbe,
Szeretője leugrott a kazalra.
Gépész uram álljon le a masina,
A szeretőm beleesett a dobba.*

*Farkas Julcsit feltették a kocsira,
Elvitték a főorvos udvarába.
De az orvos vizitálja s azt mondja:
Ennek már csak a jó Isten orvosa.”*

A szólás-mondások fejezet igen kurtára sikeredett, s korántsem öleli fel azt az anyagot, amit Schoen idejében még meg lehetett volna találni. Ezt bizonyítják Baloghy Dezső és Kubinyi Ferenc gyűjtései is, melyek nagy része a közeli településekről származik. Mindez azonban nem rontja Schoen Arnold kötetének pozitív

hozádékát, annak a korabeli anyagnak az értékét, amit a népelet kutatói és a folkloristák a fiatal gyűjtő szakmai hibái ellenére is felfedezhetnek munkájában. A már említett Jegyzetapparátus pedig mindenképp a szerző szakirodalmi tájékozottságáról vall, hisz mintegy harminc korabeli forrást feltüntet, s azokra hivatkozik is. Munkájának ismételt számbavétele s kritikai megközelítése pedig mindenképp hasznára válhatna a mai kutatásnak is.

Irodalom – jegyzetek

- 1 Csanda Sándor, főszerk.: *Magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona*. Bratislava, 1981.; Fónod Zoltán, főszerk.: *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, 2005.
- 2 Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza*. 295. Dunaszerdahely, 2002.
- 3 Zádor Anna–Genton István, főszerk.: *Művészeti Lexikon R–Z*. 245. Budapest, 1984.; Berza László, főszerk.: *Budapest Lexikon L–Z*. 391. Budapest, 1993.; Online lexikon /kereso.hu/yrk./.
- 4 Schoen Arnold: *Óduba múltjából*. 5. Budapest, 1935.
- 5 Ortutay Gyula, főszerk.: *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Budapest, 1981.
- 6 Sebestyén Gyula: *Schoen Arnold: Palóc népdalok*. Ethnographia 6. füzet. XXIII. évf. (Új folyam VIII.) 1912. 362–363.
- 7 Schoen Arnold: *Palóc népdalok (Ipolybalog)*. Budapest, 1911. II.
- 8 Schoen A., 1911. III–IV.
- 9 Schoen A., 1911. VI.
- 10 Schoen A., 1911. 165.
- 11 Ág Tibor: *Az Ipoly mente népzeneje I–II*. Hét, 1980/7–18.sz. (Hátsó borító)
- 12 Csáky Károly: *Hallottatok-e már hírért?* Bratislava, 1987. 123.
- 13 Schoen A., 1911. VII.
- 14 Schoen A., 1911. IX.
- 15 Schoen A., 1911. IX–X.

Irodalmi emlékek, emléktáblák

Dél-Hontban s a Középső- Ipoly mentén

„A közösség nemcsak kegyet gyakorol, hanem valamelyik tehetséges fiát megbecsülésével megtiszteli, hanem önmagát is felmagasztalja és értékeli ezáltal.” (Makovecz Imre)

A fenti ajánló sorokkal bocsátotta útjára a világhírű magyar építész, Makovecz Imre 1983-ban azt a válogatást, melyet Kós Károly erdélyi polihisztor születésének 100. évfordulójára készítettek a tudós írásából.

Minden valamirevaló nemzet, önmagára valamit is adó nép becsüli nagy fiait, ahogyan fiai is büszkén megvallják származásukat és eredetüket. Jeles írószülöttéit is nyilvántartja a szülőföld, a kibocsátó közösség; bölcsőhelyüket büszkén emlegetik azok, akik messzire kerültek tőle, hírt szerezve neki s önmaguknak.

Évszázadok során a Felvidékről is nagyon sokan eljutottak a Parnasszusra, s még többen akadtak olyanok, akik felbecsülhetetlen értékű munkát fejtettek ki a „második vonalban” is. Nem csoda, hisz kultúrák találkozási zónája ez a vidék, s szellemi műhelyek, kulturális központok, intézmények egész sora működött errefelé.

Irodalomról lévén szó, most csak az írók, költők, irodalomtörténészek s az irodalmi élettel szorosabb kapcsolatba kerü-

lők közül említünk néhányat, mellőzve a rangsorolást és a teljességet. A kört is szűkítettük: csupán a dél-honti tájat s az Ipoly mentét vettük szemügyre. Az itt említendő néhány jeles személyiségről már részletesebben is szóltunk az *Irodalmi kapcsolatok I., II.*, valamint e III. kötetben. Egynémelyikükről pedig még szeretnénk alaposabb portrét rajzolni egy következő könyvecskében. Mert a gazdag örökség felelősség is egyben. S a szellemi hagyatékot ápolni, gondozni kell. Jeles szülötteinket emléktábla, emlékszoba illeti. És természetesen folytonos odafigyelés – elsősorban a műveikre.

Vajon hogy is állunk mi a hagyomány-ápolás eme fajtáját illetően? Hosszú időn át tájainkon bizony nem nagyon örültek az emlékezésnek. Sok helyen így semmit sem tudtak a település kiváló elődeiről, jeles fiairól. Ezért nem állítottak emléktáblákat, és nem vették körül kegyelettel a már meglévőket sem. Nézzük hát emlékeinket, jeles íróelődeinket az adott tájon!

A neves *szobi* Luczenbacher családból származott a magyar művelődéstörténet nagy alakja, Luczenbacher, azaz *Érdy János* (1796–1871), aki felfedezte és elsőként ismertette a legnagyobb magyar prédikáció- és legendagyűjteményt, legerjedelmesebb kódexünket, amelyet aztán róla neveztek el *Érdy-kódex*nek. A történészként és archeológusként is elismert személyiséget az MTA már 1831-ben levelező tagjává választotta. Szobon pedig nemrégiben a városi könyvtár vette fel a nevét, s emléket állítottak a Luczenbacheroknak is, akiknek a Malomkertben külön könyvtárárpületük is volt.

Az 1940-es években *Zilahy Lajos*nak is volt Szobon nyaralója. Itt forgatták töb-

Kittenberger Kálmán szobra Nagymaroson (Csáky Károly felvétele)

bek közt a könyvből készült, *Valamit visz a víz* című filmet is.

A dél-honti Nagymaroson több híres személyiség, köztük néhány író is letelepedett egykor. 1920-tól haláláig itt élt például a lévai születésű *Kittenberger Kálmán* (1881–1958) híres Afrika-kutató, útirajzíró, állattani gyűjtő és „európai szellemiségű” vadász. Egykori lakóháza (Kittenberger u. 20.) ma magánlakás, Kittenbergernek azonban van emlékkiállítás a Maroson, ahogyan szobrát is láthatjuk a főtéren.

Kötődött Nagymaroshoz *Kassák Lajos* (1887–1967) író, költő, képzőművész is. Özvegyének Duna-parti nyaralójában egy időben szép képzőművészeti gyűjteményt is láthatott az ide látogató érdeklődő.

A közeli *Márianosztrán*nak, a híres kegyhelynek is vannak irodalmi vonatko-

zásai. Egy ideig például a pálosok itteni rendházában élt *Ányos Pál* (1756–1784), a magyar vallásos líra jelentős személyisége, a korai felvilágosodás, a nemesi ellenállás és a szentimentalizmus képviselője. Itt ismerkedett meg többek közt Virág Benedek költővel, s itt nyiladozott irodalom iránti fogékonysága is.

Rövid ideig bár, de a magyar ódaköltészet mesterének, *Virág Benedeknek* (1754–1784) az élete is kötődött ehhez a Börzsöny vidéki településhez.

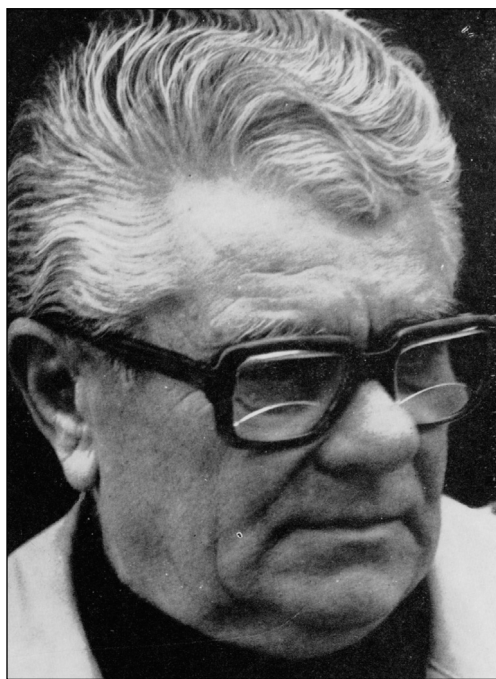
Verseghy Ferenc (1757–1822), a magyar felvilágosodás korának írója, a jakobinus mozgalom tagja egy évig volt a nosztrai pálos kolostor szerzetesnövendéke.

Az 1848/49-es szabadságharc után *Garamkövesden* élt testvérénél, a falu akkori esperesplébánosánál *Bátori Sczulz Bódog* (1804–1885), a forradalom „legvitézebb katonáinak és tiszteletre legméltóbb alakjainak” egyike. Itt írta visszaemlékezéseit, amely 1870-ben jelent meg Pesten *Emlékeim a szabadságharcról* címmel.

Gyürky Antal borászati szakíró, helytörténeti kutató (rőla az Irodalmi kapcsolatok II. kötetében írtunk részletesebben) is *Garamkövesden* fejezte be *Ötvennégy év Hontvármegye történetéből* (1820–1874) című könyvének második kötetét (Vác, 1882).

Ebben a faluban született *Gyurcsó István* (1915–1985) költő, aki több kiváló verseskötettel is gazdagította a felvidéki magyar irodalmat. A szülőfaluja főterén álló szobra Nagy János alkotása, sírja pedig a község temetőjében látható. Emlékére évente megrendezik *Kövesden a Gyurcsó István-napokat*.

Ugyancsak Garamkövesd szülötte *Hubik István* (1916–1994) Madách-díjas

Gyurcsó István

Csepreghy Ferenc emléktáblája Ipolyszalkán (Csáky Károly felvétele)

műfordító, aki mintegy ötven cseh és szlovák irodalmi művet ültetett át magyarra. Neki 2006-ban állítottak emléktáblát szülőfalujában.

Az Alsó-Ipoly menti Ipolyszalkának is több irodalmi vonatkozása van. A helység szülötte például Csepreghy Ferenc (1842–1880), a jeles magyar népszínműíró, akinek édesapja a falu szatócsa volt. Csepreghyt elsősorban a Piros bugyelláris és a Sárga csikó című népszínművei tették ismertté. Róla sem sokat tudtak bölcsőhelyén. A vele kapcsolatos hagyományápolást illetően az író születésének 150. évében tört meg a jég Ipolyszalkán. Az esztergomi Balassi Bálint Múzeum közreműködésével ekkor rendeztek emlékkiállítást a faluban. 1992. szeptember 22-én pedig leleplezték az író emléktábláját.

Szövege így hangzik: „Ebben a házban született Csepreghy Ferenc drámaíró. 1842–1880. 150. születési évfordulója emléket tisztelettel örökíti meg a Csemadok szalkai alapszervezete.” Itt jegyezzük meg, hogy az író édesapjának sírmeleke a helyi temetőben látható.

Szalkai születésű volt Radványi Kálmán (1887–1943) nyelvész, író és lapszerkesztő, a magyar nyelvű cserkészirodalom megteremtője, s a Zászlónk című ifjúsági lap szerkesztője is. Összegyűjtötte szülőfaluja nyelvjárási emlékeit, amit 1910-ben Ipolyszalkai nyelvjárás címmel könyv alakban is megjelentetett. Ezenkívül írt színdarabokat – *Karcsi nagybeteg*, 1921 –, útikönyveket – *Nyugat országain keresztül*, 1923 – és regényt – *Erdei ház*, 1944 – is.

Szalka a szülőfaluja a jeles szlovákiai magyar irodalom- és művelődéstörténésznek, *Turczel Lajos*nak (1917) is. Több kiemelkedő tanulmánykötetet és irodalomtörténeti összefoglalót írt (*Írások mérlegen*, 1958; *Két kor megszgyén*, 1967; *Portrék és fejlődésképek*, 1977).

1544-ben a falu határában zajlott a törökökkel vívott véres ütközet, melyet *Tinódi Lantos Sebestyén* is megverselt *Az szalkai mezőn való viadalról* című históriájában. Szalka tehát ily módon is bevonult a magyar irodalomba, sőt még *Verne Gyula* is emlegeti a települést *A dunai hajós* című könyvében, s így a község neve a „világirodalomba is bekerült”.

Az Esztergom és Bars megye határán települt Hont megyei *Kisgyarmat Varga Imre* (1950) költő, szerkesztő és műfordító szülőfaluja. A Crouse-szaltók (1975), a Sárkányölő Jankó (1978), a Boszorkányszombat (1980) és más kiváló kötetek szerzője ma Magyarországon él.

A Kisgyarmattal szomszédos *Zalabán* élt hosszú időn át *Csontos Vilmos* (1908–2000) költő, a szlovákiai magyar irodalom ismert képviselője. Költészetének meghatározója és állandó motívuma a szülőföld iránti szeretet, a sajátos munkás-paraszti életforma vállalása. Kötetei közül csak néhányat említünk itt, mint például a *Csendes lobogással* (1968), a *Dalol a föld* (1978) és a *Pacsirtaszó* (1995) címűeket. Szülőföldjének szép emléket állított a *Gyalogút* (1972) című önéletrajzi regényében is. A költő sírja ma a falu temetőjében látható, háza pedig emlékhely lett ebben a kis faluban.

A magyarországi *Nagybörzsönyben* volt 1848 és 1852 közt káplán *Szeberényi János Mihály* (1825–1915) egyházi író,

Csontos Vilmos egy ipolysági író-olvasó találkozón (Csáky Károly felvétele)

a selmeci líceum későbbi tanára, aki megírta többek közt az *Eszmétöredékek a magyarhoni protestantizmus jelen stádiumán* című munkáját (Pest, 1857).

A közeli *Vámosmikola* szülötte *Cselka Nándor* (1834–1897) egyházi író, a főváros papnevelő intézetének hajdani rektora. Tiszteletére 1977-ben lepleztek le egy domborműves márványtáblát a község templomának falán.

Az Ipoly jobb partján települt *Ipoly-pásztón* született *Gál András* (1764–1828) református lelkész, író, költő és műfordító. *Szomorú, de mégis örömdetes utazás* című munkáját Lőcsén adta ki 1792-ben. Költészetére a Szenci Molnár Albertéhez hasonló énekszerzés jellemző.

Ugyancsak Pásztón született *Pereszleyni János* (1831–1894) lelkész, pedagógus, egyházi író, akinek főleg emlékeiszédei jelentősek.

Ipolypásztói születésű a nemrég elhunyt *Zalabai Zsigmond* (1948–2003) kritikus, irodalomtörténész, a szlovákiai magyar irodalom meghatározó egyénisége és szervezője, megannyi kötet, antológia szerkesztője, a pozsonyi Komenský Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének egykori vezető tanára. *Mindenekről számot adok* (1984) és *Hazahív a harangszó* (1985) címmel irodalmi szociográfiát írt szülőfalujáról. Kiemelkedő művei közül az alábbiakat említjük még meg: *A vers túloldalán* (1974), *Tűnődés a trópusokon* (1981), *Verstörténés* (1995). A Szlovákiai Magyar Írók Társasága és a község önkormányzata tervezi, hogy a jeles irodalomtudós szülőházában emlékszobát és alkotóhelyet rendeznek be a jövőben.

Az Alsó-Ipoly menti *Lontón* született *Kaás Ivor* (1842–1910) ismert publicista, aki a szabadságharcot követő nehéz időkben Táncsicsal együtt harcolt a nemzet s a népek szabadságáért. Utazóként is ismert volt: 1869-ben társszerzője lett *A kelet-ázsiai expedíció* című könyvnek, 1873-ban pedig napvilágot látott *A budahizmus és halottjai* című tanulmánya.

A Jekelfalussy család lontói sírboltjában helyezték örök nyugalomra *Jekelfalussy Józsefet* (1849–1901), aki a kor híres statisztikusa s az MTA tagja volt. Több önálló könyvet is publikált, melyek közül kiemelkedik *A Magyar Korona országainak helynévtára* (Bp., 1893) című vaskos kötete.

Lontón lakott egy ideig *Fejérváry Miklós* (1811–1895), akit a Müncheni- vagy

Jászay-kódex felfedezőjeként tartanak számon. *Boronkay Lajos* (1810–1863), Kossuth kormánybiztosa, *Petőfi* és *Jókai* barátja, a későbbi tései nemesember fiatal korában lakott Lontón.

A Bars megye határán települt *Nagy-peszeken* született *Lovicsek Béla* (1922–2006), a második világháború utáni szlovákiai magyar írónemzedék tagja. Elbeszéléseket, regényeket és színműveket írt (*Húsz év múlva*, 1958; *Baj van a szerelemmel*, 1961; *Alattunk a város, felettünk az ég*, 1975).

Valószínűleg a Hont megyei *Fegyverneken* honos régi családból származott *Fegyverneki Ferenc* (?–?1535) tudós főpap, a középkori kódexirodalom egyik jeles képviselője, akiről részletesebb írást is közlünk e kötetben.

E falu szülötte *Evva Lajos* (1851–1912) színikazgató, író és műfordító is, aki részt vett a Nemzeti Múzeum könyvtárának szervezésében is. Ugyancsak Fegyverneken született *Farkas Róbert* (1856–1921) könyvtáros és szakíró, aki többek közt elkészítette a Magyar Királyi Földtani Intézet Könyv- és Térképtárának jegyzékét, s fordította *Dumas* műveit is.

Duba Gyula (1930) a szlovákiai magyar prózairodalom egyik jeles képviselője is tájainkról indult: *Hontfüzesgyarmaton* született, s ez az élményforrása a *Vajúdo* parasztvilág (1974) című kiemelkedő irodalmi szociográfiájának, az *Ívnek a csukák* vagy az *Örvénylő idő* című regényének. A községben még áll a neves író szülőháza is. Füzesgyarmat szülötte *Nagy Sándor* (1858–1886) irodalomtörténész is, akinek *Sztárai Mihály élete és művei* címmel jelent meg tanulmánykötete 1883-ban Budapesten.

Egeg községben élt hosszú időn át Gyö-
nyör József (1920–2003) politológus,
közíró, jogász, jogtörténész. Több alap-
művet írt a felvidéki magyarság sorsfor-
dulós történetéről, jogfosztottságáról, az
ellene elkövetett törvénytelenégekről.
(*Mi lesz velünk, magyarokkal?* 1990; *Ha-
tárok születtek*, 1992; *Terhes örökség*,
1994; *Közel a jog asztalához*, 1992) Sírja
a község temetőjében látható.

Felsőszemeréd neves szülötte Ivánka
Imre (1818–1896) történész és emlékirat-
író, Batthány Lajos miniszterelnök nem-
zetőrségi titkára, alapítója a Duna Gőzha-
józási Társaságnak, az Északkeleti Vasút-
nak és a Vöröskereszt Egyletnek. Több
önálló könyve is megjelent, közülük talán
legértékesebb a Négyhavi szolgálatom
a magyar hadseregben című visszaemlé-
kezés (1881). Tiszteletére 2004-ben állí-
tottak emléktáblát a helyi kisiskola falán.
Ez a hajdani Ivánka-kúria helyén áll.

Szalatnya a már említett Gyönyör Jó-
zsef szülőfaluja. Az irodalmi köztudatba
Petőfi Sándor és Jókai Mór révén került
be, akik 1846-ban jártak a település akkor
híres fürdőjében. Ennek történetét
Pongrácz Lajos Hont megyei író is fel-
dolgozta. Az itteni fürdőnek Vályi Klára
költőnő is emléket állított. (Róla e kötet-
ben olvashatunk többet.)

Felsőtúr az egykor híres Pongrácz csa-
lád egyik ősi fészke. Innen származik
Pongrácz Anna (1817–1891) költőnő,
a Kisfaludy Társaság alapító tagja, akinek
irodalmi próbálkozásai az *Életképekben*
és a Honderűben jelentek meg.

Felsőtúri születésű volt Pongrácz Lajos
(1815–1899) is. Színvonalas cikkeket
publikált Kossuth *Pesti Hírlapjában*, ki-
adta a Honti Krónika című lapot s a kitű-

nő Szondi Albumot. Írt verseket, útirajzo-
kat, helytörténeti munkákat, s több nép-
dalt gyűjtött szülőmegyéjében Erdélyi Já-
nos számára. Felsőtúron helyezték örök
nyugalomra a római katolikus templom
melletti családi sírboltban. A kúria, mely-
ben Pongrácz Lajos élt és alkotott, ma is
áll Felsőtúron, s nemrégiben szépen resta-
urálta új tulajdonosa. Az író nevét néhány
éve az ipolysági magyar tannyelvű alapis-
kola vette fel. Munkásságával több tanul-
mányban is foglalkoztak, mi pedig az Iro-
dalmi kapcsolatok II. kötetében írtunk ró-
la részletesebben.

Pongrácz Elemér (1862–1944) író, iro-
dalomszervező és múzeumalapító szintén
felsőtúri volt. Neki Ipolyságon van em-
léktáblája, s e kötetben foglalkozunk vele
alaposabban.

Hont megye egykori közigazgatási, szel-
lemi-kulturális központjának, Ipolyságnak
is gazdag művelődéstörténei hagyományai,
irodalmi emlékei vannak. Itt tevékenyke-
dett Fegyverneki Ferenc tudós szerzetes,
akivel e kötetben foglalkoztunk már.

Egy ideig a sági konvent jegyzője volt
Thuróczy János (1435–?1490), a kiváló
magyar történetíró és krónikás, akiről ut-
cát neveztek el a városban.

1830-ban részt vett itt egy megyei tiszt-
újító közgyűlésen gróf Széchenyi István,
akit többek közt a megye táblabírójává is
választottak Ipolyságon. Tiszteletére
1993. április 7-én emléktáblát lepleztek le
a volt kaszinó épületén. Ezt Vetró András
szobrászművész Széchenyit ábrázoló, 57
cm átmérőjű plakettje díszíti.

A helytörténész, lapszerkesztő és szak-
író, Gyürky Antal (1817–1890) 1995-ben
kapott emléktáblát Ipolyságon a volt Ipa-
ros Kör székházának falán.

Megfordult a városban 1932-ben *Móricz Zsimond* író is, aki a volt megyeháza dísztermében tartott emlékezetes előadást feleségével, Simonyi Máriával. A Fő téren álló Lengyel Szállóban töltöttek egy éjszakát. Többször tartott itt költői estet a pap költő, *Mécs László* is. A megyeháza épületének főbejáratánál látható *Janko Král'* szlovák költő fejszobra s a tiszteletére állított emléktábla. Ő 1848-ban a megyeháza börtönében raboskodott, s ezt idézi meg *Šahy* (Ipolyság) című versében.

Sok-sok kiváló író, költő, irodalmár tanult egykor a város iskoláiban is. A gimnázium dikákja volt például *Mártonvölgyi László* (1910–1984) publicista, kritikus, író és lapszerkesztő, aki Dallos Istvánnal együtt kiadta a *Nyitrai Írók Könyvét* (1935), szerkesztette a *Szlovenszkói Magyar Írók Antológiáját* (1936–37), megalapította a *Híd Irodalmi Társulatot* stb. Itt volt diák *Sinkó László* (1912–1990) író, újságíró, műfordító is, aki a világháború után Magyarországra került, s egy ideig az *Új Ember* című katolikus hetilap főszerkesztője volt. Több könyvet is publikált (*Öreg malom álmai*, 1942; *A szenvedésről*, 1946; *A fekete madár*, 1973). Ugyancsak a helybeli gimnáziumban tanult *Gyönyör József*, *Varga Imre* és *Zalabai Zsimond*, akikről már szóltunk e kötetben. S a gimnáziumban érettségizett *Zsilka Tibor* (1939) nyelvész, irodalomtudós és tanár; *Gágyor József* (1941) néprajzkutató; *Kiss László* (1950) orvostörténész, helytörténeti író; *Csáky Károly* (1950) helytörténeti kutató, író, etnográfus; *Csáky Pál* (1956) író, politikus; *Molnár Imre* (1956) író, történész; *Gyurgyík László* (1954) szociológus.

A polgári iskolában tanult *Turczel Lajos* irodalomtörténész, egyetemi tanár, *Tóth Imre* (1927) író, nyelvész és néprajzkutató, az *Ipoly menti tájszótár* szerzője, *Sági Tóth Tibor* publicista, műfordító vagy *Tipary László* (1927) helytörténeti kutató, néprajzi gyűjtő. Ma az Ipolysági Magyar Tannyelvű Gimnázium tanára *N. Tóth Anikó* (1967) Madách-díjas író, meseíró, irodalomtörténész.

Ipolyságon, a polgári iskolában tanított hosszú időn át *Farkas István* (1900–1975) író, lapszerkesztő és műfordító, aki 1928-ban adta ki Ipolyságon a Szlovák Próza Antológiát, itt szerkesztette a *Hét* című lapot és a Magyar Családot. Számos színművet, tankönyvet is írt.

A város szülötte *Sajó Sándor* költő, akiről e kötetben részletesebben is írunk. Ugyancsak ipolysági születésű *Lovcsányi Lajos* (1850–1915) pedagógiai író; *Vértes József* (1861–1944) szerkesztő és író; *Winter Imre* (1878–1943) a pöstyéni fürdő építtetője, aki megírta *Emlékezések* című ipolysági vonatkozású könyvét is.

Természetesen szlovák irodalmi vonatkozású emlékei is vannak a városnak. *Janko Král'* nevét már említettük. Itt élte gyermekkorát *Ladislav Ballek* (1941), a szlovák prózaírodalom jeles képviselője, a *Južná pošta – Posta délen*, a *Pomocník – A segéd* és sok más kötet szerzője. Ugyanitt született *Andrej Reiner* (1951) író, rendező és *Jozef Pálka* (1924–1982) színházi rendező. Ipolysági születésű a felvidéki és a magyar színházi élet meghatározó egyéniségi, *Gágyor Péter* (1946) rendező, drámaíró, publicista is, akárcsak *Hunčík Péter* (1951) költő, tanulmányíró, politikus.

A nyelvhatáron települt *Palást* község is *Tinódi Lantos Sebestyén* révén került be először az irodalomba. Az *Ördög Mátyás vesződelme* című históriás énekében állít ugyanis emléket az 1552-es nagy palásti csatának, melyben a török és a császári hadak mintegy húszezer katonája szállt szembe a Korpona-patak völgyében.

Erős kötődése volt e faluhoz *Palásthy Pál* (1825–1899) tudós püspöknek, egyházi írónak és tanárnak. A mecénás főpap, aki templomot és iskolát építtetett itt, megírta többek közt háromkötetes nagy művét, a *Palásthyak* című munkáját is (Budapest, 1890–91). A templomon emléktábla örökíti meg nevét, portréja látható mind az Isten házában, mind pedig a helyi egyházi iskolában, melynek névadója is e jeles férfiú.

A község jeles írószülöttei közé tartozik *Belányi Tivadar* (1854–?) pedagógus, aki verseket, elbeszéléseket, pedagógiai és nyelvészeti dolgozatokat is írt. *Ivánka István* (1855–1919) politikus, költő, gazdasági szakember és lapszerkesztő szintén innen indult. Írt népszínműveket (*Az agglegény vőlegény*, 1893) és operát is (*Alszik a nagynéni*, 1895), s szerkesztette Ipolyságon a *Honti Ellenzék* című havilapot.

Zsilka László újságíró (1929–1997) szintén a falu szülötte. 1996-ban *Palástok Palástja – Palócia végvára* címmel jelentetett meg könyvet falujáról. Testvére, *Zsilka Tibor* (*Tibor Žilka*) (1939) nyelvész, irodalomkutató, egyetemi oktató és műfordító. Főleg stilisztikával, kommunikációs elmélettel, szemiotikával és lexikológiával foglalkozik az olyan alapműveiben, mint *A stílus hírértéke* (1973), a *Statisztika és stilisztika* (1974) vagy a *Poétikai szótár* (1977).

Kiss László (1950) orvostörténész, helytörténeti kutató nem Paláston született, de itt töltötte gyermek- és ifjúkorát. Monográfiát írt *Pongrácz Lajos* reformkori tevékenységéről, kiadta az *Orvostörténeti helynevek a Felvidéken* (2006) című munkáját és más fontos köteteket.

A Palásttól északra települt szlovák község, *Felsőrakonca* is rendelkezik egy-két irodalmi emlékkel. Itt született például az a *Ján Rotarides* (1814–1886) tanító és költő, aki 1848-ban *Janka Král'* barátjával *Felsőpribélen* népfelkelést szervezett, amiért Ipolyságon bebörtönözték őt. Ma a városban utcát neveztek el róla.

Ez a falu volt működési helye *Bohuslav Tablic* (1769–1832) szlovák költőnek és történésznek, s itt volt a XIX. század közepén evangélikus lelkész *Matuska József*, aki 1843-ban megjelentette a maga nemében ritka könyvét *Oktatás a' szederfa és selyembogár tenyésztéséről* címmel. Ugyanitt született *Krupec Imre* (1858–1918?) evangélikus lelkész és egyházi író, aki számos egyháztörténeti munkát publikált magyar nyelven.

Az Ipolyság melletti *Gyerk* község *Czobor László* (1850–1942) egykori alispán, pomológus szülőfaluja. Érdekes és sok helytörténeti adatot tartalmazó műve *Honti históriák* címmel jelent meg 1927-ben Budapesten. Sírja a falu temetőjében látható.

Ugyancsak Gyerken született *Sinkó Ferenc* költő, író és szerkesztő, akiről már szóltunk e kötetben. *Medgyesi László* (1921–1955) tanár, költő szintén innen származott.

Tizenkét éven át volt *Alsószemeréd* plébánosa *Fábián János* (1832–1927) egyházi író, aki a Hont megyei *Sirakon* született.

Manga János pereszlényi emléktáblája (Csáky Károly felvétele)

tett. Az általa vezetett *Historia Domus*, amely rengeteg értékes néprajzi-helytörténeti adatot tartalmaz, a mai napig fennmaradt. Fábián János több egyháztörténeti tanulmányt is publikált a *Magyar Sion*-ban, feldolgozva többek közt a környék templomainak (Felsőszemeréd, Ipolyvisk, Gyerk, Pereszlény, Alsószemeréd) múltját is. Könyvet írt továbbá *Nádasdy Ferenc* kalocsai érsekről (1854) *Nagy Szent Gergely* pápáról (1858) stb.

A falu másik jeles papja volt *Viszola* *János* (1843–1929) egyházi író és buzgó zárandok. Történelmi, egyháztörténeti írásai a kor legrangosabb lapjaiban jelentek meg. 1887-ben kiadták Budapesten az *Egy zárandok élményei Egyiptom, Jeruzsálem és Rómában* című

könyvét. 1905-ben megjelentette értékes útikönyvét *Szellemi böngészés Svéd-Norvégia és Oroszországban* címmel. A tudós plébános síremléke a község temetőjében látható.

Alsószemeréd szülötte *Perger Lajos* (1853–?) egyházi író, akinek apja hajdan a Breuner-uradalom gazdatisztje volt Szemeréden. 1887-ben kiadta az *Esztergom város és vármegye egyházi és világi íróinak koszorúja* című fontos kötetét.

A közeli *Ipolyvisk* több jeles írástudóval is dicshat. Itt született például *Fehér Ipoly* (1842–1909) pannonhalmi főapát, természettani író, az MTA tiszteletbeli tagja. *Rajner Lajos* (1842–1920) tudós püspök, író több egyházi és egyháztörténeti könyvet jelentetett meg. Nekik emléktáblájuk van a mai római katolikus templom falán.

Forgách Ágoston (1813–1888) egy évtizeden át volt a község papja. Később Esztergom vármegye főispánjává választották, s egyházi beszédein kívül több közigazgatással foglalkozó munkát is írt. Az ugyancsak viski plébános, *Kudora János* (1849–1918) a Borovszky-monográfia egyháztörténeti fejezetét írta meg.

Pereszlényben született az Ipoly menti palócok hagyományainak, szokásainak, dalainak szakavatott kutatója, *Manga János* (1906–1927). Számos könyve, például az Ipoly mente ünnepi szokásairól írt monográfiája vagy a *Palócföld* című összefoglalója alapmunkának számít a magyar néprajztudományban. Manga kezdetben elbeszéléseket is írt, amelyekből több az ipolysági *A Hében* jelent meg. 1992-ben a *Szondy Alapítvány* kezdeményezésére és támogatásával emléktáblával jelölték meg a neves folklórtudós és

néprajzi író szülőházát. Szövege így hangzik: „*Ebben a házban született 1906-ban Manga János folklórtudós, a szlovákiai magyar néprajzkutatás úttörője. Meghalt 1977-ben.*”

Ipolyvisk magyarországi szomszédja, *Tésa Boronkay Lajos* (1810–1866) révén került be a magyar irodalmi köztudatba. Egész pontosan az ő két barátjának, *Petőfi Sándornak* és *Jókai Mór*nak köszönheti „hírnevét”. A két vendég 1846-ban néhány napot töltött a későbbi szabadságharc egyik kormánybiztosánál, a „*hazafias érzelmű*” Boronkaynál. A kastély, ahol hajdan megszálltak, ma is áll a faluban, Boronkaynak pedig emléktáblája is van Tésán, hisz ő itt is nyugszik, a templom kriptájában.

Boronkay Lajosról egyébként a közeli *Kemencén* élő helytörténeti kutató, *Puskás Péter* (1929) írt monográfiát. Puskás több más kötetnek is társszerzője.

Az Ipoly bal partján fekvő *Drégelypalánk* a várvédő *Szondi György*, illetve az ő tetteit megéneklő költők révén vonult be a magyar irodalmi köztudatba. *Tinódi Lantos Sebestyén* már egy évvel az 1552-es drégelyi ütközet után megírta siralmas énekét, a Budai Ali basa históriáját, hogy ösztönző példaként emlegetse a hőst, aki életét áldozta a hazáért. *Kölcsey Ferenc* 1830-ban írta *Szondi* című költeményét, melyben „*Bajnokot énekel ő, ki hazánkért onta nemes vért...*” *Arany János* *Szondi* két apródja című balladája 1856-ban született. A várvédők hősiességét hirdette ő is akkor, amikor arra épp nagy szüksége volt a nemzetnek.

De írtak költeményt Szondiról még sokan mások is, ismert és ismeretlen költők egyaránt. Említhetnénk még *Czuczor*

Gergelyt, *Csengeri Jánost* vagy a Hont megyei *Gáspár Imrét*. S prózaíróink sem kerülték el a témát: *Jóka, Mikszáth, Szombathy Viktor* és mások állítottak emléket a hősöknek és Drégelynek.

A XX. századi magyar irodalom egy-egy képviselője is kötődött a helységhez, illetve megfordult erre felé. *Kassák Lajos* például az 1930-as években töltötte itt nyarait. A ház, ahol a jeles író, költő és festő lakott, emléktáblával jelölték meg.

Móricz Zsigmond 1932-ben járt erre felé riportúton *Bözödi Györggyel*. Az itt szerzett tapasztalatairól a *Kis falvak, nagy bajok* című riportsorozatában és a *Gyalogolni jó* című írásában olvashatunk. *Móricz* tiszteletére 1966-ban a mai polgármesteri hivatal épületén emléktáblát lepleztek le.

A faluról, illetve a hagyományörző palóc népről, a Börzsöny és az Ipoly vidékéről olvashatunk még *Szabó Zoltán Cifra nyomorúság* (1986) című könyvében is.

Drégelypalánk szülötte a XVII. században élt református egyházi író, *Drégelypalánki János*. Ugyancsak a falu szülötte *Horváth Jenő* (1852–1915) katonai író, az MTA levelező tagja.

Ipolyfödemes plébánosa volt egykor *Feniczy János* (1811–1882) teológiai író, aki több önálló kötetet is megjelentetett (*Lelki nagyság*, 1861; *A templomok szükségese*, 1850). E falu szülötte a már említett *Molnár Imre* (1956) tanár, történész és diplomata. Több fontos antológia összeállításában vett részt (*Mint fészkből kivart madár*, 1990; *Hazahívott a szülőföld*, 1992), könyvet írt *Esterházy János*ról (1997) és *Deákiról* (2002) stb.

Ipolynyék falu szülötte *Pajor István* (1821–1899) költő, a vidéki kulturális

Pajor István-emlékoszlop Ipolynyék főterén (Csáky Károly felvétele)

élet ismert személyisége. (Róla az Irodalmi kapcsolatok II. kötetében rajzoltunk portrét.) Balassagyarmaton munkatársa volt a *Nógrádi Lapoknak*, *Csalomjai* név alatt kiadta *Költemények* című verseskötetét. Fordította *Schiller* és *Goethe* epigrammáit, *Horatius* műveit. Ipolyi *Mythológiája* számára több adatot szolgáltatott szülőföldjéről. Neki a község főterén van emléktáblája.

Ipolynyéki származású *Szabó András* (1738–1819) püspök, egyházi író és pedagógus is. *Ébresztő beszéd* című munkája Kassán jelent meg 1814-ben. Róla utcát neveztek el a faluban.

Ipolynyéki származású *Gágyor József* (1941) néprajzi szakíró, több kiváló kötet szerzője (*Szól a rigó kiskorában*, 1978.; *Megy a gyűrű vándorútra*, 1982).

Ipolybalog jeles szülötte *Baloghy Dezső* (1843–1918) szakíró, levéltáros. Irodalmi, nyelvészeti és történelmi munkássága révén szélesebb körben is ismertté vált a maga korában. Önálló köteteket is megjelentetett, mint például a *Magyar napimáda* (1905), a *100 eredeti magyar népdalt*. (Őt az Irodalmi kapcsolatok II. kötetében mutattuk be.)

Ipolybalogon él *Németh Zoltán* (1970) Madách-díjas szlovákiai magyar költő, esszéíró és irodalomkritikus, több önálló kötet szerzője (*A kapus örüme a tizenegyesnél*, 1999; *Olvasáserotika*, 2000).

Az *Ipolykeszin* letelepült *Stummer család* leszármazottja volt *Ipolyi Arnold* (1823–1886) országos híró mitológiaiakutató, művészettörténész és főpap. Hosszú időn át több lexikonunk is úgy emlegette

Ipolyi Arnold portréja az ipolybalogi iskolában

Sötér-emléktábla Inámban (Csáky Károly felvétele)

(s emlegeti itt-ott még ma is) mint Ipolykeszi jeles szülöttét. S noha már tudjuk, hogy 1823-ban nem itt, hanem a Hont megyei Disznóson született, a nagy tudós és a kis Ipoly menti falucska kapcsolatán ez semmit sem változtat. Hisz Ipolyi itt élte át gyermekéveit, szüleinek egykori *kúriája* ma is áll a faluban, s a XIX. század végétől *emléktábla* hirdeti az *ipolykeszi templom*on a *Magyar Mythologia* írójának honti kötődését. A táblára írt *Pajor István-féle* szöveg így hangzik: „Itt eme hely növelé Ipolyit kora zsenge szakában,/ Míg lőn egyháznak, honnak örökre dísze./ Művészet, tudomány gyászt öltve siratja kimultát,/ S nagy neve emlékét örökre őrzí míg él a magyar.”

Hosszú idő óta a tudós születésének 170. évében emlékeztek csak újra tisztességesen Hont megyében Ipolyira. Ekkor *Ipolyi Arnold Emléknep* volt a faluban, mely alkalomból *Tempfli József* nagyváradi püspök celebrált emlékmisét. (Ipolyiról is írtunk már alaposabban az Irodalmi kapcsolatok II. kötetében.) Ipolyi Arnoldról nevezték el nemrégiben a közeli ipolybalogi alapiskolát.

A szomszédos, régi kismemesi községben, *Inámban* nyugdíjba vonulásakor vásárolt birtokot a magyar méhésztudós és szakíró, *Sötér Kálmán* (1834–1915). Itt építtette ki a magyar méhészeti szakirodalom legnagyobb vidéki könyvtárát, s itt fogott hozzá *A méh és világa* című terjedelmes

munkájának megírásához is. Ennek megalkotása révén lett Sötér „a méhészeti világirodalom legterjedelmesebb – 200 oldalnál nagyobb – és egyik legalaposabb szakkönyvének szerzője”. Sötér Kálmának ma emléktáblája van Inámban a volt nemesi kúria falán és az önkormányzat épületén.

A közeli Nagycsalomján született Gáspár Imre (1854–1910) újságíró, költő és műfordító. Ő volt az akkori Magyarországon a szlovák irodalom egyik első ismeretője és fordítója. A *Hazánk tót népe* című tanulmány- és fordításgyűjteményét 1879-ben adták ki Pesten. Gáspár ezenkívül elsőként ismertette Magyarországon a nemzetközi munkásköltészetet; fordította Miczkiewicz és Schiller műveit is. Debrecenben ő fedezte fel Krúdy Gyulát. A költőnek 2004-ben állítottak szép emléktáblát a faluban. (Gáspár Imréről ugyancsak az Irodalmi kapcsolatok II. kötetében írtunk részletesebben.)

Egykor a Madách, illetve a Majthényi családnak is volt birtokuk a faluban. Madách Imre költő, drámaíró maga is többször megfordult Nagycsalomján, illetve az itteni birtokon.

A Nagycsalomja melletti Kóvár szülőtte Kubinyi Ferenc (1836–1903) nyelvész, történetíró. Feldolgozta többek közt a Kubinyi család történetét, kiadta az Árpád-házi oklevelek (1867), az Oklevelek Hont megyei levéltáraiból (1888) című munkáit, könyvet írt a Margitsziget (1861) és Zólyom megye műemlékeiről (1864). Síremléke a kovári evangélikus temetőben látható. Áll még a faluban az egykori Kubinyi-kúria is, melyen 1996-ban egy emléktáblát is leleplezett a Palóc Társaság.

Kóvárról származik Csáky Pál (1956) író, vegyészmérnök és politikus is, több önálló kötet szerzője (*Csillagok a falu felett*, 1992; *Úton*, 1993; *Emlékek könyve*, 1993; *Magyarként Szlovákiában*, 1994).

Kiscsalomja a már említett Pajor István (1821–1899) költő, szerkesztő faluja. Volt kúriája ma is áll a faluban.

Dacsókeszin, a régi családi kastélyban lakott a fiatalon elhunyt Dacsó Lujza, Madách Imre szerelme. A költő 1841-ben a trencsénteplenci gyógyfürdőben ismerkedett meg vele. A nagy szerelemből számos szép vers született. Ám a költő mint ha megérezte volna a szépen induló kapcsolat végét, s így írt a Lujza című versében: „Egy titok van mindkettőnk szívében/ S egymástól takargatjuk kíméllettel/ Mosolygva, mintha a sötét sírt/ Jó barát virágokkal födné el.”

A kastélyban töltötte később gyermekéit a Budapestre került festőművész és író, Zórád Ernő is. Több képregény rajzolója is volt ő, s itteni emlékeit feldolgozta az *Egy vándorfestő ifjúsága* című könyvében is.

Dacsókeszin született Gerhárt (Gerhard) György (1834–1900) író, lapszerkesztő, a Honti Gazda című lap elindítója. Szakcikkein kívül néhány önálló kötete is megjelent (*A Piktorek lánya*, 1891; *Kicsérelt feleség*, 1891; *A hunok és a magyarok története*, 1894).

Szelény községben született Gyürky Antal (1817–1890) a kiváló közgazda, az országos híru borász és gazdasági szakíró. 1859-ben kiadott *Borászati szótárát* 2004-ben hasonmás formában a Lilium Aurum kiadó Dunaszerdahelyen újra megjelentette. (Hosszabb tanulmányt közzeltünk róla az Irodalmi kapcsolatok II.

Gyürky Antal táblája az Ipolysági Iparos Kör hajdani székházán (Csáky Károly felvétele)

kötetében.) 1997-ben emléktáblát leplezett le Gyürky tiszteletére szülőfalujában a *Palóc Társaság*.

Néhány éven át *Lukanénye* plébánosa volt *Foglár György* (1699–1710), aki később címzetes püspök lett, s megvetette az egri jogakadémia alapjait. Két önálló latin nyelvű művet is megjelentetett Kassán.

Csáb község jeles szülötte *Szedes Fábian* (1784–1859) Benedek-rendi szerzetes. Tudós tanár, néprajzi író és nyelvjáráskutató. Születési helyét többen hosszú időn át megkérdőjelezték. A Besztercebányai Állami Levéltárban elhelyezett csábi anyakönyvben azonban megtalálhatók a leghitelesebb bizonyítékok, *Szedes Fábian* János születési adatai is. *Szedes* a palóc nyelvjárást is minden valószínűség szerint Csábon, a szülőfaluban sajátította

el, s a *Palócokról* írt értekezésével (Tudományos Gyűjtemény, 1819, 1821, 1835) vált széles körben ismertté. Írása olyan határkő a magyar írásbeliségben, mellyel táji-csoporttanulmányaink szakirodalma vette kezdetét. A tudós szerzetes tiszteletére 1985-től emléktábla áll a csábi római katolikus templom falán. Szülőfalujában *Szedes Fábian Egyesület* alakult, s az itteni kiváló énekkar felvette az író nevét. 2005-ben nemzetközi tudományos konferenciát rendeztek itt, melynek anyaga megjelenés előtt áll. Ugyanebben az évben a *Lilium Aurum* kiadónál könyv alakban, hasonló formában megjelent a kutató palócokról írt tanulmánya e sorok írójának utószavával. A tudós szerzetestről egyébként bővebben írtunk az Irodalmi kapcsolatok II. kötetében is.

A nyelvhatáron fekvő szomszédos szlovák községnek, *Felsőhehérkútnak* (*Felsőpriebeľ*) szintén gazdag irodalmi hagyományai vannak. Itt született *Csaplovics János* (Ján Čaplovič, 1780–1847) történeti, jogi és földrajzi író, a kor néprajztudományának kiváló szakembere. Tanulmányában – melyeket főleg német és latin nyelven írt – az ország különböző etnikumaival foglalkozik. Az *Ethnographiai értekezések Magyarországról* című munkájában, amely 1822-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben, a statisztikai etnográfia szükségességét hangsúlyozza. A „*Magyarország Európa kicsinyben*” gondolattal egyfajta európai nézőpontot, rálátást adott a hazai kutatásoknak. 1980-ban szülőfalujában emléktáblát helyeztek el tiszteletére.

A szabadságharc előtt *Priebeľen* tevékenykedett *Ján Rotarides* tanító, *Janko Král* barátja, akihez a költő március 15-én

egyenesen Pestről érkezett, s barátjával együtt lázadást szervezett a hűbérrendszer ellen.

A közeli *Szklabonya* hallatán valamenynyünknek *Mikszáth Kálmán* (1847–1810) jut eszébe. Itt született a jó palóc, a magyar széppróza mestere. A szülőház, sajnos, már nem áll, 1968-ban lebontották. 1991-ben helyén egy *emlékoszlopot* állítottak fel. Azt a házat, melyben Mikszáth későbbi éveit töltötte, többször átalakították. 1978-ban nyílt meg először az állandó Mikszáth-kiállítás. Ekkor helyezték a régi magyar nyelvű emléktábla mellé a szlovák nyelvűt is. A magyar szöveg így hangzik: „*Itt élte át – szülei házában Mikszáth Kálmán gyermek- és ifjúkorát 1852–1872.*” A szklabonyai házban akkor három szobát szenteltek az író emlékének. Főleg foktódokumentumokat, Mikszáth-műveket állítottak ki. Hiányoztak az eredeti relikviák és a magyar nyelvű feliratok. 2006 januárjában a házat teljesen felújítva, szakszerűen berendezve, a kiállítást magyar, szlovák és angol nyelvű kísérszövegekkel ellátva átadták a nagyközönségnek. Ma már szinte naponta nyitva tart, s látogatható ez a nemes hajlék. A szemközti temetőben látható Mikszáth Mariskának a sírköve is. S bár nincs jelölve, de itt nyugszanak az író szülei is. Áll még a faluban a Mikszáth által oly sokszor emlegetett *Szent Vendel kápolna*, s folydogál a *csevice* is a *Kürtös-patak* partján. A temetőben meg ott pihennek azok a szklabonyaiak, akiket az író jól ismerhetett egykor.

A nagyszülők faluja, *Ebeck* már alig-alig őríz valamit abból a hangulatból,

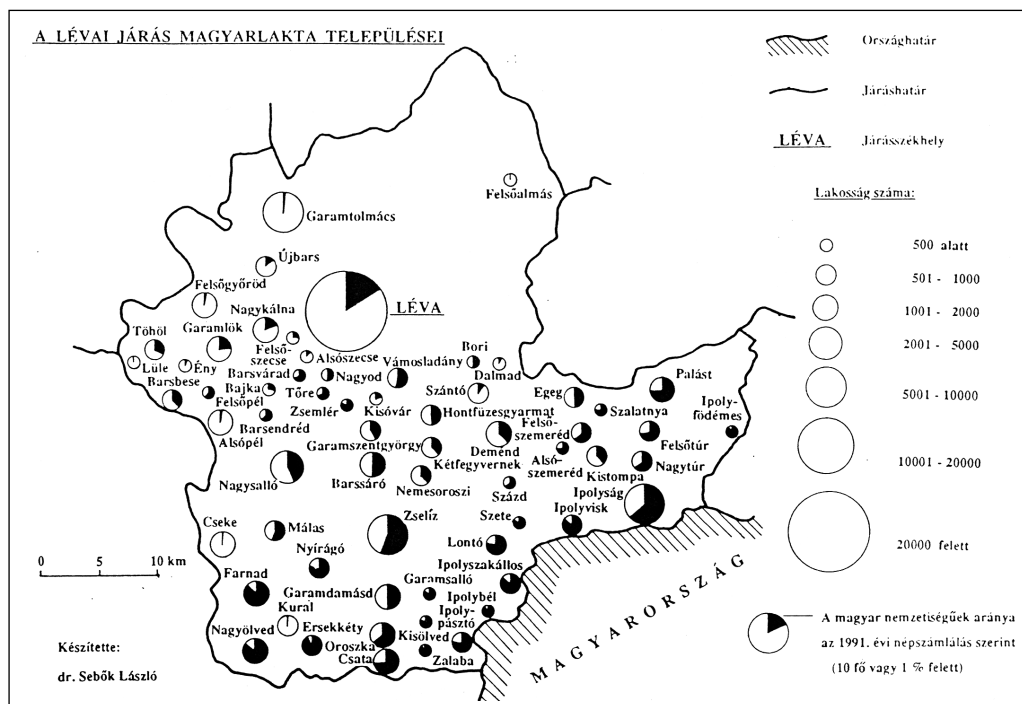
mely az ide oly gyakran ellátogató fiatal Mikszáthot körülvehetette. Nincs meg a nagyszülők háza, nem állnak a hajdai kúriák sem, de a temetőben itt nyugszanak a Divényiek, köztük valahol a jó öreg Szepi bácsi is, akit az itteni s a szklabonyai gyerekek úgy szerettek hajdan.

Nagykörtösön, ahol Mikszáthot keresztvíz alá tartották, még áll a régi *evangélikus templom*, megvan a keresztelőkút is, a templom falán pedig *emléktáblát* helyeztek el Mikszáth tiszteletére.

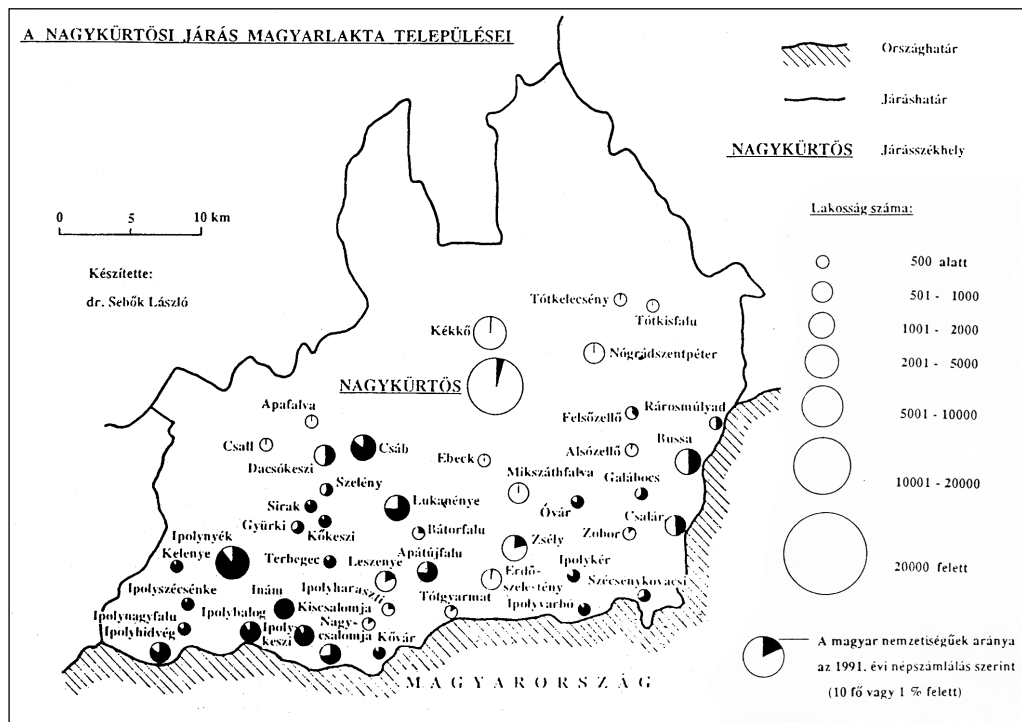
A Szklabonyához tartozó *Karikáspusztán* született *Zs. Nagy Lajos* Madách-díjas felvidéki magyar költő, újságíró és szerkesztő (1935–2005), irodalmunk egyik legtehetségesebb képviselője, a humor és a satíra kiváló mestere. Olyan kiemelkedő kötetei jelentek meg, mint az *Üzenet a barlangból*, 1971; az *Emberke, küzdj!*, 1975; az *Isapur dalai*, 1975 vagy a *Cudar elégia*, 1981. Sírja ma a Szklabonyával szomszédos Zsély község temetőjében látható.

Barangolhatnánk még tovább is irodalmi emlékeink nyomában, hisz itt a közeli *Kékkő*, a *Balassák* egyik ősi fészke, a nagy költőre, *Balassi Bálint*ra emlékeztető táblával és emlékszobával. Egy kőhajásnyira van innen *Alsósztrégova*, a világirodalom nagy alakjának, *Madách Imrének* a bölcsőhelye, melyet ugyanolyan gondosan karbantart újabban a pozsonyi Magyar Kultúra Múzeuma, mint a szklabonyai Mikszáth-házat. Aztán mehetnénk egészen *Losoncig*, hisz arrafelé is megannyi irodalmi emléket találni. De ez a vidék már egy másik írás témája lesz.

A LÉVAI JÁRÁS MAGYARLAKTA TELEPÜLÉSEI

A NAGYKÜRTÖSI JÁRÁS MAGYARLAKTA TELEPÜLÉSEI

Tartalom

Bevezetés	5
Kódexirodalmunk támogatója, a humanista műveltségű főpap, Fegyverneki Ferenc	7
A reneszánsz jeles költője, Balassi barátja s a Madách-rokon, Rimay János	17
A törökverő csábrági főúr és költő, Koháry István	24
Csokonai verses levelezője s kora tehetséges költőasszonya, Vályi Klára	33
A selmecbányai Magyar Literatúrai Társaság alapítója, Homokay Pál	42
Fabó András író, történész felvidéki kapcsolatai és néprajzi kísérletei	49
Komjáthy Anzelm irodalmi kapcsolatai és kísérletei	54
Kálnay Nándor, a Madách család nevelője, Csesztve krónikása	62
A magányos nógrádi költő, Komjáthy Jenő	69
A múzeumalapító és irodalomszervező nemesember, Pongrácz Elemér	77
A magyar sorskérdések és a szülőföldi hűség költője, Sajó Sándor	83
Népköltészetünk kutatója, a művészettörténeti író, Schoen Arnold	91
Irodalmi emlékek, emléktáblák Dél-Hontban s a Középső-Ipoly mentén	101

Csáky Károly
IRODALMI KAPCSOLATOK III.

Első kiadás
Felelős kiadó: Hodossy Gyula
Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc
Borító: Mészáros Angelika
Nyomdai előkészítés: Mészáros Angelika MAARTGRAFIK
Megjelent 800 példányszámban
Nyomta: VALEUR, s. r. o., Dunaszerdahely
Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely 2006
ISBN 80-8062-311-2

Károly Csáky
LITERÁRNE STYKY III.

Prvé vydanie
Zodpovedný vydavateľ: Gyula Hodossy
Zodpovedný redaktor: Ferenc Kulcsár
Obálka: Angelika Mészárosová
Grafická úprava: Mészárosová Angelika MAARTGRAFIK
Náklad: 800 výtlačkov
Tlač: VALEUR, s. r. o., Dunajská Streda
Vydal: Lilium Aurum, Dunajská Streda, 2006

Az *Irodalmi kapcsolatok* harmadik kötetében újabb tizenkét portrét adok az olvasók kezébe. Az irodalom partvidékét és belsőbb tájait is körbejárjuk a most bemutatott „második vonalbeli” emberekkel. De valóban második vonalbeliek-e ők? Bizonyos értelemben igen, más szemszögből nézve talán nem. Mert lehet-e ilyennek nevezni az európai hírű, humanista műveltségű főpapot, **Fegyverneki Ferencet**, a reneszánsz nagy alakját, **Rimay Jánost**, Ady költészetének egyik előfutárát, **Komjáthy Jenőt**? Bizony nem. De hát Fegyverneki például elsősorban nem irodalmár volt. Ám kitűnő kódexek készültek műhelyében, s általuk is gazdagodott a középkor irodalma. Rimayt és Komjáthyt nagy-nagy tehetségük ellenére is elfelejtettük az évtizedek, évszázadok során. Tankönyveink is alig tesznek róluk említést, műveik pedig szinte hozzáférhetetlenek. De ha még a Parnasszus árnyékában is árválkodnak egyesek, méltóak ők a nagyobb fényre s az odafigyelésre. Gondoljunk csak **Sajó Sándorra**, a szülőföldi hűség és a magyar sorsvállalás költőjére; **Koháry Istvánra**, a hazaszeretet és a hit bajnokára; **Vályi Klárára**, a méltatlanul elfelejtett költőnőre, Csokonai barátjára. És rászolgált a figyelmünkre **Homokay Pál** is, aki elsőik közt alapított irodalmi társaságot tájainkon, előfutára volt a magyar nyelv ügyéért harcolóknak Selmezbányán. S nem kis érdemeket szerzett az irodalomszervezés, az irodalmi kapcsolatok építése terén Hont megyében **Pongrácz Elemér**, Nógrádban **Kálnay Nándor**, **Fabó András** vagy **Komjáthy Anzelm**. A tájainkra fiatalon elvetődött **Schoen Arnold** művészettörténész volt elsősorban, a barokk határainkon túl is ismert kutatója, de vizsgálta a népköltészetet is, kötetet jelentetett meg Ipolybalog hagyományaiból.

Ezek az emberek a maguk szakterületén kiváló munkát végeztek. Kutatóként, egyházi személyiségként, tanárként egyaránt. Ezenkívül irodalmunknak is jó szolgálatot tettek. Egyesek elsősorban saját alkotásaikkal, mások az irodalmi kapcsolatépítéssel, az irodalmi élet szervezésével vagy a tágabb értelemben vett irodalom gazdagításával. Nélkülük mindenképp szegényebb lenne a magyar írásbeliség, a regionális és az egyetemes magyar művelődéstörténet. Többen közülük megkísérelték a tágabb értelemben vett kapcsolatalakításokat is. Rejtett kincsei ők tehát szellemi világunknak.

Csáky Károly

ISBN 80-8062-311-2

160,- Sk

5 €